

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
URDU DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZÂHİDE HÂTÛN ŞİRVÂNÎ:
EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ŞİİRLERİ

MUHSİN RAMAZAN İŞSEVER

2501160924

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ARZU ÇİFTSÜREN

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MUHSİN RAMAZAN İŞSEVER Numarası : 2501160924
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI / URDU DİLİ VE EDEBİYATI Danışmanı : DR. ÖGR. ÜYESİ ARZU ÇİFTSÜREN
Tez Savunma Tarihi : 20.06.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : " Zahide Hatun Şirvanî: Edebi Şahsiyeti ve Şiirleri "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CELAL SOYDAN		Başarılı - kabul
2- PROF. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ		Başarılı
3- DR. ÖGR. ÜYESİ ARZU ÇİFTSÜREN		Başarılı - kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ GÜZELYÜZ		
2- DOÇ. DR. ÜMRAN AY		

ÖZ

ZÂHİDE HÂTÛN ŞİRVÂNÎ: EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ŞİİRLERİ MUHSİN RAMAZAN İŞSEVER

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, Urdu Edebiyatının ilk kadın yazarlarından. Şiirlerinde adının ilk harflerini, Z.H.Ş (ژ-ح-ش)'ı kullanan Zâhîde Hâtûn özellikle XX. yüzyılın başlarında Müslüman toplumlarda eser veren pek çok kadın yazar gibi erkek ismini kendine mahlas olarak seçmiş ve ilk şiirlerinde "Nuzhat" mahlasını kullanmıştır.

Henüz 28 gibi çok genç yaşta hayatını kaybetmesine rağmen sosyal ve siyasal sorunları irdelediği şiirleri yaşadığı döneme ışık tutmaktadır. Özellikle kadınlara yönelik yazdığı şiirlerinde kadınlara eğitimi olmaları, yaptıkları işi doğru yapmaları ve İslâmi konularda öğütler vermektedir.

Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünde çöküşlerin olduğu ve Batılı güçler tarafından "Hasta Adam" ilan edilen Osmanlı'nın dört bir yandan kuşatılarak parçalanmaya çalışıldığı bir dönemde yaşamış olan Zâhîde Hâtûn genç yaşına rağmen Osmanlı'nın yaşadığı bu zorlu süreçle ilgilenmiş ve çevresindekileri de Osmanlı'ya yardım hususunda birlik olmaya çağırmıştır. Nitekim bu konu şiirlerinde de akis bulmuş ve Türklerle hemderd olduğu pek çok şiir yazmıştır.

Üç bölümden oluşan bu tezde birinci bölümde Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin yaşadığı dönemde Hindistan'ın genel siyasî durumu, ikinci bölümde Zâhîde Hâtûn'un hayatı ve üçüncü bölümde Zâhîde Hâtûn'un şiirleri incelenecek ve özellikle Türklerle ilgili yazdığı şiirler ışığında Zâhîde Hâtûn nezdinde kıta insanının Türklere bakış açısı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, Hint alt kıtası, Aligarh, Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı.

ABSTRACT

ZAHIDA KHATUN SHIRWANI: HER LITERARY PERSONALITY AND POEMS MUHSIN RAMAZAN İŞSEVER

Zahida Khatun Shirwani who is the subject of our study is one of the first women writers of Urdu Literature. Zahida Khatun used the first letters of her name Zay Khay Sheen (ز-خ-ش) in her poems. Especially in the early years of the 20th century in Muslim societies, many women writers who were writing for different magazines and journals chose the man's name as her pseudonym and our writer as well used the nickname for men "Nuzhat" in her first poems.

Although she died at a very young age like 28, her poems lighted social and political problems of era that she lived. Especially in her poems which is written for women, she stated that women should be educated and should do the job excellently. She gave some advice on Islamic subjects to women.

Zahida Khatun lived in a period when the Ottomans had collapsed in the territorial integrity, Ottomans were tried to be disintegrated by the Western Empires, and Western Empires had declared Ottomans as a "sick man". Our poet concerned in this difficult process which was been facing by the Ottomans. She called the people around her to join the donation for Ottomans. As a matter of fact, this issue has found reflection in her poems. She pointed in many of her poem that she is in solidarity with Ottomans.

This thesis consists of three parts. In the first chapter, the general political situation of Indian Subcontinent in the period of Zahida Khatun Shirwani, in the second chapter; life of Zahida Khatun and in the third chapter; the poems of Zahida Khatun will be studied. Especially in the light of her poems she wrote about the Turks, we will see the value of Turks in the eyes of the people of the subcontinent.

Keywords: Zahida Khatun Shirwani, Indo-Pak Subcontinent, Aligarh, Ottoman Empire, Tripoli War.

ÖNSÖZ

Hint alt kıtası halkı ile Türklerin ilişkisi tarih boyu çok derin ve güçlü bir bağa sahip olmuştur. Bu ilişkiler İslâmiyet'ten önce Sakalar ile başlamış olup İslâmiyet'ten sonra Gazneliler, Delhi Türk Sultanlığı ve Bâbürlüler ile devam etmiştir. Türk soylu devletlerin hüküm sürdüğü dönemlerde bölge halkı arasında ayrımcılık yapılmamış ve halkın değer yargılarına ve kimliğine gereken özen gösterilmiştir. Hal böyle olunca ilişkiler sadece resmî düzeyde kalmamış gönülden de derin bir sevgi bağı oluşmuştur. Ancak zamanla coğrafi keşiflerin başlamasıyla Batı bu bölgeye göz dikmiş, İngiltere ticari faaliyetlerle geldikleri bölgenin zamanla yönetimini ele geçirerek halkı sömürge devlet konumuna düşürmüştür. Bu durumdan sonra da alt kıta halkı Hilâfet bağıyla bağlı oldukları ve aynı zamanda bağımsız kalmış son Müslüman devlet olan Osmanlı Devleti'ni kendilerine hâmi olarak görmüş ve içinde bulunduğu sıkıntılı süreçte çeşitli yollardan ona yardım etmek için harekete geçmiştir.

İngilizler yönetimi tamamen ele geçirinca yüksek mevkili görevlere Müslüman olmayan kişileri getirmeye başlamışlar ve yöneten pozisyonundaki Müslümanlar artık bu tarihten sonra kendi ülkesinde ikinci plana atılmıştır. Tüm bu olaylar bölgedeki aydın kesimi harekete geçirmiş, İslâm birliği etrafında millî bir şuur oluşmasına vesile olmuş ve böylece Osmanlı-Rus Savaşı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıya destek olmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Tezimizin ana konusunu oluşturan Zâhide Hâtûn Şirvânî de bu savaşların yoğun olarak yaşandığı ve Osmanlıya yardımın doruğa çıktığı yıllarda yaşamıştır. Erken yaşta hayatını kaybetmesine karşın, yaşamı boyunca şuurlu bir Müslüman olarak yaşamış ve kadınlara da yazdığı şiirlerle şuurlu bir yaşamı salık vermiştir.

Türklerle ilgili de pek çok şiir kaleme alan Zâhide Hâtûn şiirleri ile Osmanlı Devleti'ne manevî desteğini sürdürürken özellikle Hindistan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulması için para yardımı toplanması hususunda çevresindekileri harekete geçirmiş, hatta kendisi de bizzat para yardımında bulunmuştur. O zamanlar kadınların şiir yazmaları hoş karşılanmadığı için kendisine erkek ismi olan "Nuzhat" ismini mahlas olarak seçmiş, ilerleyen dönemlerde ise isminin baş harflerini yani

Z.H.Ş.'yi kullanmıştır. Siyasî içerikli şiirlerinin yanında, kadınların eğitimi ve ıslahı konularında da şiirler yazmış ve şiirlerinde bir kadın olarak kadını işlemesi ile yaşadığı dönemdeki ilk ve en önemli kadın şairler arasındaki yerini almıştır. Kadınlara refah seviyelerini yükseltebilmeleri için gerekli gördüğü öğütleri şiirlerinde vermiş, doğru bildiklerini yapmaları konusunda kendilerini cesaretlendirmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Zâhîde Hâtûn'un içinde bulunduğu siyasî dönemi anlattıktan sonra dönemin fikrî ve edebî akımlarını ve alt kıtanın Türklerle tarihsel ilişkisi ile Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına bakışını inceleyeceğiz.

İkinci bölümde Zâhîde Hâtûn'un hayatını anlatırken ailesinin kendisine kattığı değerleri, bulunduğu dönemde kadının toplumdaki yerini ve kadınlara yönelik yayın yapan gazete ve dergileri ele alacağız.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise orjinal diliyle ve Türkçe çevirisiyle birarada verdiğimiz 15 şiirini çeşitli yönlerden ele alarak, özellikle sosyal konulara ve kadınlara yönelik yazdığı şiirler ile Türklerle ilgili yazdığı şiirleri inceleyeceğiz.

Tez konumun tespitinde ve hazırlanmasında desteği bulunan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Arzu ÇİFTSÜREN'e, şiir çevirileri konusunda desteğini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Celal SOYDAN ile Prof. Dr. Halil TOKER'e ve üzerimde emeği olan tüm bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Muhsin Ramazan İŞSEVER

İstanbul 2019

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZÂHİDE HÂTÛN'UN YAŞADIĞI DÖNEMDE HİNDİSTAN'IN GENEL SİYASİ DURUMU

1.1 Batılı Güçlerin Alt Kıtaya Yerleşme Mücadelesi ve Alt Kıtayı 1857 Büyük Sipahi Ayaklanmasına Götüren Etkenler	5
1.2. 1857 Büyük Hint Ayaklaması ve Sonrasında Alt Kıtanın Durumu	12
1.3. XIX. ve XX. Yüzyıllarda Hindistan Müslümanlarının Siyasî Durumu	15
1.3.1. Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği	16
1.3.2. Hindistan Hilâfet Hareketi.....	20
1.3.3. Moplah İsyanı.....	21
1.4. Dönemin Fikrî ve Edebî Akımları.....	22
1.4.1. Gelenekçiler.....	22
1.4.1.1 Diyobendî Ekolü	23
1.4.1.2. Bralvî Ekolü.....	24
1.4.1.3. Ehl-i Hadîs Ekolü	24
1.4.2. Yenilikçiler	25
1.4.2.1. Aligarh Hareketi	25
1.5. Hint Alt Kıtasının Türklerle Tarihsel İlişkisi	27
1.5.1. Hindistan Müslümanlarının Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına Bakışı..	29

İKİNCİ BÖLÜM

ZÂHİDE HÂTÛN ŞİRVÂNÎ'NİN HAYATI

2.1. Ailesi	37
2.2 Eğitim Hayatı ve Kişiliği.....	39
2.3. Alt Kıtada Kadınlara Yönelik İlk Dergiler ve Zâhide Hâtûn'un Şiirlerini Yayımladığı Dergi ve Gazeteler.....	41
2.3.1. Aĥbâr-i Nisâ	41
2.3.2. Tahzîb-i Nisvân	42
2.3.3. Hâtûn	44
2.3.4. Parda Nişîn	44
2.3.5. Şarîf Bibî	45
2.3.6. İşmat	46

2.3.7. Âstânî.....	47
--------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÂHİDE HÂTÛN ŞİRVÂNÎ'DEN ŞİİRLER

3.1. Edebî Hayatı.....	49
3.1. Kadınlara Yönelik Yazdığı Şiirler.....	54
3.2. Siyasî Şiirleri.....	78
3.3. Türklerle İlgili Yazdığı Şiirler.....	89
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA.....	129
DİZİN.....	134

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde aşağıda yer alan çeviri yazı alfabesi esas alınmıştır.

آ	: â, ā	چھ	: çh	س	: s	ل	: l
ا	: a, â	ح	: ħ	ش	: ş	لھ	: lh
ب	: b	خ	: ħ	ص	: ş	م	: m
بھ	: bh	د	: d	ض	: z	مھ	: mh
پ	: p	دھ	: dh	ط	: t	ن	: n
پھ	: ph	ڈ	: d	ظ	: z	نھ	: nh
ت	: t	ڈھ	: dh	ع	: '	ں	: ñ
تھ	: th	ذ	: z	غ	: ğ	و	: v, o, ō, u, û,
ٹ	: t	ر	: r	ف	: f	ہ	: h
ٹھ	: th	رھ	: rh	ق	: k	ء	: '̣
ٹھ	: a	ڑ	: r	ک	: k	ی	: y, ī
ج	: c	ڑھ	: rh	کھ	: kh	ے	: ē
چھ	: ch	ز	: z	گ	: g		
چھ	: ç	ژ	: j	گھ	: gh		

Buna ilaveten ülkemizde tanınan ve herkes tarafından bilinen kişi adları, yer ve şehir isimleri DİA'dan alınarak yazılmıştır.

KISALTMALAR LİSTESİ

salt.	Saltanatı
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
c.	Cilt
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
s.	Sayfa
sa.	Sayı
terc.	Tercüme eden

GİRİŞ

Hindistan alt kıtası coğrafi durumu, farklı kültürel yapısı ve barındırdığı zenginlikleri ile tarih boyunca başka devletlerin istilâlarına uğramıştır.¹ Nitekim Hindistan coğrafyasının İslâm ile ilk tanışması Müslüman tüccarlar aracılığıyla VIII. yüzyılın başlarında Emevi Halifesi Velîd bin Abdülmelik (705-715)'in emriyle Muhammed Bin Kâsım tarafından Güney İnan yoluyla 711'de Sindh'i fethetmesiyle başlamıştır.² Abbâsîlerden sonra Türk soylu Gaznelilerin akınları ise bölgede İslâmiyetin seyri açısından yeni bir dönem olmuş ve Gazneli Mahmud on yedi seferi ile pek çok şehri ele geçirmiş ve bölgede kalabalık kitleler tarafından İslâmiyetin benimsenip kabul edilmesi bu süreçten sonra başlamıştır. Sonrasında bölgede hâkimiyet kuran Gûrîler, Delhi Sultanlıkları, Dekken Devleti ve yaklaşık üç buçuk asır bölgede neredeyse tümünde hâkimiyet kuran Bâbürlüer ile alt kıtada farklı bir kültürel sentez ortaya çıkmış pek çoğu günümüze kadar ulaşmış olan Hint-Türk kültürüne eserler verilmiştir.³ İslâmiyet'in Türk soylu devletler tarafından yayılmasının neticesi olarak eski metinlerde Türk kelimesi Müslüman kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır.⁴

Coğrafi keşifler ile yeni açılımlar kazanan Batılı devletler alt kıtanın zenginliklerini fark edince buraya seferler düzenlemişlerdir. Nitekim XV. yüzyıla kadar Hindistan'ın, hatta genel olarak Arabistan'dan Çin'e kadar olan ülkelerin ticareti Müslümanların tekelinde bulunuyorken, İber Yarımadasındaki Kastilya ve o dönemki Portekiz krallıklarının Asya kıtasının zenginliğine sahip olmak amacıyla keşfe çıkışları ileride dünya ticaretinde dengeleri değiştiren olaylardan biri olmuştur.⁵ Bu süreçten sonra Batılı devletlerden olan Hollanda ve İngiltere de bölgeye gelmiş, İngiltere'nin stratejik faaliyetleriyle bölgede tutunan hatta ileriki yıllarda bölgenin tamamına hâkim olan güç ise yine İngiltere olmuştur. İngiliz tüccarlar 31 Aralık 1600 tarihinde Portekiz ve İspanya tekelinde bulunan Uzakdoğu ve Hindistan baharat

¹ Hindistan Alt kıtasında hüküm süren devletler ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, I-II-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

² Azmi Özcan, "Hindistan", **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 75-108.

³ Aykut Kişmir, **Pakistan Tarihinde Türkler**, Demavend Yayınları, İstanbul 2019, s. 15-28.

⁴ Urdu Lugat (Târihî usûl par), Urdu Dictionary Board, Karaçi 1983, s. 138.

⁵ M.Yakup Mughul, "Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Hint Münasebetleri", **İÜEF İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VI, Cüz 1-2, (1975), s. 37-46.

ticaretinden pay almak için Doğu Hindistan Şirketini kurmuşlardır. Ancak bu şirket zamanla İngiliz sömürgeciliğinin alt kıtadaki temsilciği haline gelmiştir.⁶ Bölgeyi sadece ticari alanda sömürmekle kalmamış, açtıkları eğitim kurumları, yayımladıkları gazete ve dergilerle misyonerlik çalışmaları yapmışlar ve aynı zamanda bölgede bugün dâhi bulunan Hristiyan nüfusunun tohumlarını o dönemlerde atmışlardır. 1836 yılında İngiliz Hindistanında resmî dil İngilizce olmuş ve misyonerlik çalışmaları da hız kazanınca alt kıta insanının kültürel varlıkları tehlikeye düşmüştür. 1857 yılında alt kıta kaynaklarında “Özgürlük Mücadelesi”, İngiliz kaynaklarında ise “Büyük Sipahi Ayaklanması” olarak geçen ve alt kıta insanı için başarısızlıkla sonuçlanan bir mücadele yaşanmış ve bunun sonunda bölgenin tamamı İngiltere krallığına geçmiştir. Bu tarihten sonra da özellikle Müslüman halk için ayrıştırma politikası başlamış ve yüksek mevkili görevlere Müslümanlar kasıtlı olarak getirilmemiştir. Bu yaşanan süreç alt kıta Müslümanları kimlik arayışına girmiş, kültür ve dinleri noktasında endişeye kapılmaya başlamışlardır. Bu duygular Hindistan Müslümanlarını güvenilebilecekleri manevî bir destek aramaya sevk etmiş, böylece tek bağımsız Müslüman ülke olarak varlık mücadelesi göstermekte olan ve aynı zamanda hilâfet makamının sahibi Osmanlı’ya karşı bağlılıkları artmıştır.

Bu süreçler yaşanırken bölgede çeşitli siyasî ve kültürel oluşumlar da vücut bulmuştur. Alt kıtanın geri kalmışlığını eğitimsizliğe bağlayan Sayyid Aḥmad Ḥân önderliğinde bir grup, Batılı normlarda eğitimin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu sorunu çözmek için de ilk adım olarak 1864 yılında Bilim Derneği (Scientific Society) kurmuşlardır. Bu dernek kapsamında bilimsel kitaplar İngilizceden Urducaya çevrilmiştir. O zamana kadar sadece İslâmi ilimlere bağlı klasik eğitim verilirken alt kıtada gelişme sağlayabilmek ve geri kalmışlıktan kurtulabilmek için pozitif bilimlerin de öğretilmesi gerektiği savunulmuş ve böylece 1875 yılında Muhammedan Anglo Oriental College kurulmuştur. Aydın kesim bu okulun etrafında bir araya gelmiş ve bu kurum 1920 yılında alt kıtanın ilk Müslüman üniversitesi olan Aligarh Müslüman Üniversitesi’ne temel teşkil etmiştir.

Aligarh bölgesi alt kıtada eğitim hamlesinin başladığı bölge olduğu gibi alt kıtanın özgürlük mücadelesinde de öncü rol üstlenmiştir. Nitekim bölgedeki

⁶ Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", **DİA XXII**, (2000), s. 294-295.

Müslümanların haklarını korumak için 1906 yılında kurulan Tüm Hindistan Müslümanları Birliği'nin temelleri de Aligarh'ta atılmış, alt kıtanın çeşitli merkezlerinden üyeleri ile birlikte bu merkezlerde düzenli toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu birliğin kurucu üyelerinden biri de Zâhide Hâtûn Şirvânî'nin babası Muzammilullah Hân'dır. Kendisi de Sayyid Aḥmad Hân'ın yakın arkadaşı olan Muzammilullah Hân alt kıtanın eğitim hareketinde ve bağımsızlık mücadelesinde etkin rol oynamıştır. Eğitimi ve vizyon sahibi bir kişilik olan Muzammilullah Hân kendi çocuklarının eğitimi konusuna da hassasiyetle yaklaşmış, onlara sadece İslâmi ilimleri öğretmekle kalmamış, kız çocuklarını da erkek çocukları kadar muhtelif ilimlerle donatmıştır.

Alt kıta Müslümanlarının siyasî çatı altında birleşme faaliyetleri zamanla burada Hindistan Hilâfet Hareketi adıyla bilinen harekete zemin hazırlamıştır. 1919-1924 yılları arasında gerçekleştirilen bu hareket öncesinde, Kırım Harbinden itibaren yaşanan süreçte, alt kıta Müslümanları, Batı sömürmesine girmemiş tek İslâm Devleti olan Osmanlıya yönelmiş ve İslâmiyetin hâmisî Osmanlıya maddî-manevî yardım hususunda adeta seferber olmuşlardır. Özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları alt kıta Müslümanları tarafından yakından takip ediliyordu. Bu savaşları ve Türklerin içinde bulunduğu durumu konu alan gazete yazıları, öyküler, şiirler yazılıyordu. Zâhide Hâtûn Şirvânî de bu sıkıntılı dönemde şiirlerinde Türklerin içinde bulunduğu duruma yer veren şairlerden biridir.⁷ Aynı zamanda alt kıtanın bilinen ilk meşhur kadın şairi olan ve tüberkiloz hastalığı sonucu çok genç yaşta vefat eden Zâhide Hâtûn, 28 yıllık ömrüne pek çok kayıp ve acı sığdırmış, tüm bunlar da yaşının üstünde bir olgunlukta şiir yazmasına vesile olmuştur. Henüz 3 yaşındayken annesini kaybetmiş, ilerleyen yıllarda kardeşinin ve nişanlısının vefatı ruhunu derinden etkilemiştir. İslâmi bir çizgide şiirler yazan Zâhide Hâtûn özellikle kadınlar ve dönemin sosyal ve siyasî olaylarını şiirlerine taşımıştır. Şiirlerinde kadınları iyiliğe, doğruluğa yöneltmiş, aile olmanın önemi üzerinde durmuş ve onları sosyal ve siyasî meselelerden agâh etmeye çalışmıştır. Şiirleri dönemin önde gelen kadın dergileri arasında yayımlanmış ve geniş bir okuyucu kitlesi bulmuştur.

⁷ Türklerle ilgili yazdığı şiirler için bkz. Halil Tokar-Arzu Çiftsüren, **He Soda Jab Se Layla-i-Khilafat ka**, Sunjh Publications, Lahore 2015, s. 210-236.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZÂHİDE HÂTÛN'UN YAŞADIĞI DÖNEMDE HİNDİSTAN'IN GENEL SİYASİ DURUMU

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin yaşadığı dönem Hint alt kıtasında ve dünyada tarih ve uygarlık açısından son derece önemli bir dönemdir. Bu dönemde sanayi inkılabından sonra başlayan Doğu-Batı çatışması belirginleşmiş, Doğu geri kalmış ve Batı da tüm gücüyle sömürü politikasını ilerletmiştir.

Hindistan Pakistan alt kıtasında 1857-1910 yılları arası İngilizlere karşı özgürlük mücadelesi ile geçmiştir. Nitekim 1857 yılı itibarıyla İngiltere alt kıta yönetimini tamamen eline geçirerek tüm bölgenin tek hâkimi olmuştur. Bu tarihten itibaren de özellikle müslümanlara ikinci sınıf insan muamelesi yapılmış, yüksek makam ve görevlere kasıtlı olarak Müslümanlar getirilmemiştir. İngilizlere karşı varlık mücadelesine giren alt kıta Müslümanları arasında bulunan Sayyid Aḥmad Hân, Navâb Muhsinu'l-Mulk, Navâb Vaḳâru'l-Mulk, Çarâğ Ali, Nezir Aḥmad, Hâlî, Ebu'l-Kelâm Âzâd, Şîblî Nu'mânî, Mevlânâ Zafer Ali Hân, Muhammed Ali, Şevket Ali, Munşî Maḥbûb Âlem gibi şahsiyetler entelektüel birikimleriyle muhtelif alanlarda alt kıtanın sosyal ve siyasî açıdan şekillenmesinde öncülük etmişlerdir.⁸

Alt kıtanın eğitim ve modernleşme alanında dönüm noktalarından Aligarh Hareketinin başlatıcısı Sayyid Aḥmad Hân (kendisine İngilizler tarafından Sir ünvanı verilmiştir.) İngilizce ve pozitif bilimler alanında eğitim verme çabalarına devrin toprak ağaları toplumu değil de kendilerini düşündüklerinden dolayı karşı çıkmışlar, ancak 1875 senesinde İngilizce olarak pozitif bilimler öğretilmeye başlanmıştır. Modernleşme hareketinin her kesime yayılmak istenmesi sonucu pozitif bilimlerin anadilde öğretilme ihtiyacı ortaya çıkmış, Batıda yazılan eserler Müslüman Hint toplumunun ana dili olan Urdu diline tercüme edilerek öğrenimi kolaylaştırılmıştır. Sayyid Aḥmad Hân'ın eğitim hareketinin temel çıkış noktası Hint Müslümanlarını eğitimle batı medeniyetinin seviyesine çıkarıp, toplumsal olarak

⁸ Asuman Belen Özcan, **Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği: Urdu Nesri**, Hdy Yayınları, Ankara 2012, s. 59.

siyasî, ekonomik bakımdan ilerlemesini sağlamaktı.⁹

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin babası Muzemmilullah Hân Şîrvânî (1865-1938), Aligarh Üniversitesi'nin kurulmasında Sayyid Aḥmad Hân'ın yanında yer almıştı. Aligarh Üniversitesi'ne mali yardımda bulunmasının yanında kendi ailesini de bu yönde teşvik edip desteklemesi Sayyid Aḥmad Hân ile olan arkadaşlığının bir neticesiydi.

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin yaşadığı dönem 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Hint alt kıtasında gelenekselliğe karşı doğan ve 1857 yılında İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi başlatıldıktan sonra müslümanların tam bir keşmekeş yaşadığı hassas ve tehlikeli bir dönemde ortaya çıkan Aligarh akımının en etkili olduğu zamana rasgelmektedir. Eğitim dilinin İngilizce olması itibariyle müslümanlar yabancı olan bu dile uzak durmuş ve eğitimden yoksun kalmışlardı. Zâhîde Hâtûn Şîrvânî döneminde dünyadaki müslüman toplumların çoğu gibi alt kıta Müslümanları da siyaset, pozitif bilimler, toplumsal, ekonomik alanlarda geri kalmışlar ve kendilerine güvenlerini kaybetmişlerdi. Ancak yukarıda isimlerini zikrettiğimiz aydın kesim arasında bulunan Şîblî, Hâli, Ebu'l-Kelâm Âzâd gibi isimlerin bu dönemde alt kıtada yaşıyor olması ve buradaki eğitim ve varolma hareketinin fitilini ateşleyen isimler olmaları Müslüman olan başka milletler için bile gurur kaynağı olmuştur. "Eğitim herkesin hakkı" diyen ve "sanat toplum içindir" ilkesini esas alan bir görüş olan Aligarh hareketi de tam da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Müslümanlar bu hareketi başlangıçta çok benimsememiş ama sonrasında tüm alt kıtaya yayılan bir eğitim hamlesi haline gelmiştir.

1.1 Batılı Güçlerin Alt Kıtaya Yerleşme Mücadelesi ve Alt Kıtayı 1857 Büyük Sipahi Ayaklanmasına Götüren Etkenler

Hindistan Pakistan alt kıtasında asırlarca, muhtelif Müslüman devletler egemen olmuşlardır. İngiltere ise XVII. yüzyıldan itibaren, "Doğu Hindistan Şirketi" adı altında tüccarlarını deniz yoluyla Hint alt kıtasına göndererek, bölgede var olan Fransa, Danimarka Portekiz, Hollanda gibi sömürgeci devletleri arkasında bırakmış, bölgenin ekonomik ve ticari gücünü tekeline almayı başarmıştır. Ticaret ile başlayan

⁹ Asuman Belen Özcan, **a.g.e.**, s. 57-58.

bu sömürgeleştirme politikası zamanla bölgede misyoner faaliyetlerin yaygınlaşmasıyla devam etmiştir. Alt kıta İngilizlerin XVII. Yüzyılın başlarından itibaren ticaretle bölgede tutunup daha sonra da yönetimde olan boşluktan istifade edip yönetimi ele geçirmesi karşısında direnç gösterememiştir.

İngiltere dışında Portekiz, Fransa, Hollanda gibi diğer Avrupalı devletler de XV. Yüzyılın başlarından itibaren gelişen dünya düzenindeki teknolojik gelişmelere ayak uydurmak ve ticaretlerini geliştirmek için büyük tonajlı gemi üretimine önem vermeye başlamış ve bu alanda büyük gelişme göstermiştir. 1492 yılında Amerika Kıtası'nın İtalyan denizci ve kâşifi Kristof Kolomb (1450-1506) tarafından keşfi ve Portekizli denizci Vasco da Gama (1450-1524)'nın Ümit Burnu yoluyla 1498 yılında Hindistan'a ulaşması Avrupa'nın ticaret merkezini Akdeniz'den Atlas Okyanusu kıyılarına kaydırmaya başlamıştır. Yakın süreç olan 29 Mayıs 1453'te Osmanlı Devleti'nin Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed komutasında İstanbul'u fethetmesinin ardından o güne kadar ticaretlerini ve kargo taşımacılığında büyük yol kateden Avrupa'nın Kızıl Deniz vasıtasıyla yaptığı ticareti tehlikeye düşmüştür.¹⁰ Portekizliler 1498 yılında Hindistan'ın Malabar sahilindeki Kalküta şehrine Hindistan'la ticarete ilk başlatan Batılı devlet olmuş, Batı Hindistan ve Güneydoğu kıyılarında askeri güçlerle limanlara yerleşmeyi başarmış ve Hindistan'ın ticaretini ele geçirmişti.¹¹ Bu durum, Hollanda'nın da iştahını kabartmış ve 1602 yılında "Birleşik Doğu Hindistan Şirketi" (United East India Company) ile Hindistan sahnesine girmesine sebep olmuştur. Bu süreçten sonra da bölgeden Portekizleri atma çabası içine girmiştir. İngiliz tüccarlar da Ümit Burnu'ndan geçerek Çin'e 1582 ve 1596 yıllarında iki kez ticari sefer düzenlemiş ancak umduğunu bulamayınca, hükümeti de ikna ederek, 30 Aralık 1600'da ticaret yapmak için İngiliz Kraliyet İznini elde etmişlerdir.¹²

1601 yılında Kraliçe I. Elizabeth'in fermanıyla kurulan "Doğu Hindistan Şirketi" (East Indian Company) kısa bir süre sonra Hindistan ile yaptığı ticaretin mallarını bölgedeki Hollanda ve Portekizlilere karşı güven altına almak ve

¹⁰ Mustafa Keskin, **İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 27-28.

¹¹ Sıddık Gümüş, **İngiliz Casusunun İtirafı ve İngilizlerin İslam Düşmanlığı**, Hakikat Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 82.

¹² Mustafa Keskin, **a.g.t.**, s. 28.

menfaatlerini korumak maksadıyla, İngiliz subaylarının komutasında yerli gönüllülerden oluşan silahlı küçük birliklere dönüşmüştür.¹³

Portekiz Prensesi Catherine Braganza'nın İngiltere Kralı II. Charles ile 1661 yılında evlenmesi sırasında çeyiz olarak Bombay ve çevresi İngilizler tarafından 1665'te Portekizlilerden alınmıştır. Bölgedeki Portekizli askerlerin zorluk çıkarmasıyla bölgenin alınması gecikmiş, sonunda 10 pound gibi sembolik bir ücretle kiralanmıştır.¹⁴ Bombay'deki İngiliz tüccarları'nın daha fazla kâr etme amacıyla giderleri kısmasının bir neticesi olarak Doğu Hindistan Şirketi asker maaşlarını düşük tutmuştur. Portekizlilerin de içinde asker olarak görev yaptığı Bombay'daki İngiliz Birliği bunu bahane ederek 1674 ve 1679 yıllarında isyan ettiler. Bunun ardından yapılan antlaşma ile maaşları yükseltilmiş ve askerlerin isyanları sona erdirilmiştir. Bu olay daha sonra Bombay Kuvvet Komutanlığı'na yeni atanan Yüzbaşı Richard Keigwin tarafından tekrar edimiş ve ikna edilerek Bombay emniyet altına alınmıştır. Bu isyanlardan sonra İngiliz ordusundaki yerlilerde isyan fikrinin yerleşmesinden korkan İngilizler, Hindistan'da güvenliği sağlamanın yanında, askerlerin isyan etmemesi için önlem olarak 1711 yılında 250 Avrupalı asker ve 200 "topasses" denilen babaları Avrupalı anneleri yerli askerlerden oluşan "Bombay Madras Garnizonu"nu kurmuştur. İngilizler Fransa'nın kendisine karşı oluşturduğu ticari ve askeri tehditi ve sürekli devam eden mücadeleleri sonucunda asker sayısını arttırmak zorunda kalmıştır. İngiltere'den asker sevki sürecinde yaşanan siyasî, ekonomik zorluklar sebebiyle İngilizler yerli halka güvenmemelerine rağmen Fransızlara ve diğer olası tehditlere karşı daha uygun bir seçenek olarak Hint askerleri yeni kurulan düzenli orduda istihdam etmeye başlamışlardır. Fransızlar da bu durumun ardından 1721 yılında düzenli orduya geçmeye başlamış ve böylece İngilizlerle Fransızlar arasındaki ticari ve egemenlik mücadeleleri hızlanmıştır. İngiltere ve Fransa Avusturya'da kalan miras paylaşımı için 1741 yılında başlayan savaşların ardından Fransızlar, İngilizlerin elinde bulunan Madras¹⁵'a, Fransa'nın sömürgesi olan Mauritius'dan gelen takviye kuvvetle 1746'da saldırarak ele

¹³ Suat Vural, **a.g.t.**, s. 45-46.

¹⁴ Mahmut Cihat İzgi, **British Colonial Education Policy: The Orientalist-Evangelist Controversy in India (1780-1835)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2014, s. 4.

¹⁵ Hindistan'ın Tamil Nadu eyaletinin merkezi olan şehir.

geçirdiler.¹⁶ Fransa ile İngiltere arasındaki bu savaş 18 Ekim 1748 tarihinde imzalanan Aix-la-Chapelle barış anlaşmasından sonra sona ermiş ve İngilizlere sömürge toprakları geri verilmiştir.¹⁷ Fransızlar Hindistan'da XVII. Yüzyılın başlarından itibaren iki asır boyunca Avrupa'lı güçler ve bölgedeki bağımsız prenslerle savaştıktan sonra yerini 1763 yılında yapılan İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır. Fransızlar Hindistan'da XVII. Yüzyılın başlarından itibaren iki asır boyunca bölgedeki bağımsız prenslerle savaşmış, Avrupa'daki barış sürecinin 1756 yılında bitmesi Hindistan'daki Avrupa'lı güçler arasında da bitmesine yol açmış, Yedi Yıl Savaşlarının Fransızlar tarafından kaybedilmesiyle, Fransızlar 1763 yılında Hindistandaki yerini İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır.

Böylece Fransızların yenilmesiyle bölgedeki tek Avrupalı hâkim devlet İngilizler olmuştur. Bu aynı zamanda Doğu Hindistan Şirketini ticari bir güç olmaktan çıkıp bölgesel bir askeri güç haline getirmiştir. Bundan sonra İngilizler Hint Hükümdar ve Prenslüklerini hedef alarak kendisine boyun eğdirmeye çalışmıştır. Deniz sınırının kontrolünü o zamana kadar en büyük donanması ile sağlayan İngilizler, kara sınırlarda da güvenliği sağlamak için ve muhtemel Rus tehdidine ve Afganlardan gelebilecek saldırılara karşı Hindistan'ın Avad Sultanı ile güçlerini birleştirmiş ve 1774'te İngiliz komutasındaki orduyla Rohilkentteki Afganları, Agra bölgesindeki Catları ezmiştir¹⁸. Böylelikle kısmi olarak kuzeybatı sınırlarını ve doğu sınırların kontrolü tam olarak ele geçirmiş ve emniyetini sağlamıştır.¹⁹

İngilizler Doğu Hindistan Şirketi ile bölgeye XVII. Yüzyılın başlarında yerleşmeye başlamıştı. İngiltere Hükümeti tarafından Doğu Hindistan Şirketi'nin yasa koyucu gibi haklarla donatılması da burada sömüren bu şirkete hükmetme kabiliyeti vermiştir. Hindistan'daki varlığını ve hâkimiyetini de Avrupa'daki diğer devletlerin insan haklarını öne sürerek müdahale etmelerinden çekinerek

¹⁶ Suat Vural, **a.g.t.**, s. 49 (Marshman John Clark, Survey of Indian History, Delhi 1989, s. 116).

¹⁷ Murat Gülcen, **Emperyalizmin Bir Kolu Olarak Oryantalizmin Hindistan'daki İngiliz Yönetimi Tarafından Uygulanışı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2014, s. 93. (Henry Herbert Dodwell (ed.), Cambridge History of India, Sa. V, Cambridge University Basımevi, London 1929, s. 121-124.)

¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁹ Mustafa Keskin, **a.g.e.**, s. 34.

Hindistan'daki hâkimiyetini azami oranda hukuka dayandırma çabası içerisine girmiş ve Bengal, Bihâr²⁰, Orissa gibi bölgelerdeki hâkimiyetlerini gizlemektedirler. Bu cihetle İngilizler 1765 yılında Buksar savaşının ardından Bâbürlü hükümdarı II. Şah Âlemle (1759-1788, 1788-1806) yapılan antlaşmaya ile Allahâbâd ve çevresini Şah Âlem'e geri vermiş, Bengal, Bihâr, Orissa'nın vergi toplama yetkisi ise kendilerinde kalmıştır.²¹ İngilizler her ne kadar vergi toplayan emanetçi gibi görünse de iktisadi ve siyasî açıdan daha menfaatli olan bu yolu tutmuştur. Zayıflayan prensliklerden topraklarını satın almış ve müstemleke olma yolunda adımlarını sağlam atmıştır. Doğu Hindistan Şirketi Hindistan'da ticari bir kurum olarak başlattığı seyrini, Madras ve Bombay'ı ele geçirdikten sonra değiştirmiş ve yönetimde de etki sahibi, askeri bir varlık haline gelmiştir. XIII. Yüzyılın ortaları itibariyle de Hindistan'daki devletleri ele geçirmeye başlamıştır.²² Bâbür Devleti'nin zayıflığından istifade eden İngilizler devlet olmaya giden bu yolda Bâbür Hükümdarı'nın baş tahsildarı olmuş ve halk nazarında da genel vali olarak görülmüş ancak daha sonra bu güçle yetinmemiş coğrafyanın mutlak hâkimi olma yolunda hızla ilerlemiştir. Fransızları da bölgeden bertaraf etmesinin ardından amacına iyice yaklaşmıştır. İngiliz Hükümeti Hindistan'daki Doğu Hindistan Şirketi'yle yakından alakadar olmuş ve bu şirketin üstündeki yetkilerini ve otoritesini arttırmak için 1773'te Düzenleme Kanunu (Regulating Act) ile Bengal'in yönetimi dört kişilik bir konsil tarafından beş yıl süreyle vali atanması sağlanmıştır. 1784'te yapılan Pitt Hindistan Kanunu da Başbakan II. Pitt tarafından Doğu Hindistan Şirketi üzerindeki etkisi artırılmış, yetki dağılımı düzenlenmiş ve daha sonra 1793'te savunma masrafları da şirketin sorumluluğuna girmiş ve bu süreçten sonra Hint halkına yapılan zulümler artmıştır.²³

Her ne kadar Hindulardaki kast sistemi İngilizlere karşı yerli halkın birleşmesini önlese de, İngilizler halkın ihtiyaçlarını ve dini inançlarını görmezden gelerek onları İngiliz tarzında eğitmeye çalışmışlardır. Madras Ordu Komutanlığı'nın "*Sipahilerin sarık yerine sorguçlu/nefteli asker kepi takacağı, sakalını keseceği, kast*

²⁰ Hindistan'da bir eyalet ve aynı adı taşıyan şehir.

²¹ Murat Gülcen, **a.g.t.**, s. 101. (William W. Hunter, George M. Dutcher, **The History of Nations India-Persia**, John D. Morris & Company, Philadelphia 1906, s. 152)

²² Şaban Ali Düzgün, **Sayyid Aḥmad Han ve Entelektüel Modernizmi**, 1. Baskı, Ankara 1997, s. 17.

²³ Suat Vural, **a.g.t.**, s. 11-12.

işaretleri ve küpelerini geçit törenlerinde takamayacağına” dair gelen emirler dinlerine yapılan bir saldırı ve misyonerlik faaliyeti olarak algılanmış ve bu da 1806 Madras ordusundaki yerli asker isyanını tetiklemiştir.²⁴

İngilizler, Hindistan’daki sömürgesinin hâkimiyet alanı genişledikçe buranın sevk ve idaresinde yeni düzenlemeler yapmıştır. Yerli yönetim yavaş yavaş etkisiz hale getirilmeye başlamıştır. İngilizler sivil yönetimi tam olarak tesis edemediklerinden hala birçok görevi ordu yerine getirmekteydi. Ordu siyaset yapmakta, adli, idari, diplomatik işlere bakmakta ve eğitim, trafik ve polisiye hizmetleri karşılamak zorundaydı. Bu sebepten insan kaynağı yeterli gelmemiş ve bu ihtiyaca binaen İngiltere’den subay getirerek karşılanmaya çalışılmıştır, ancak bu yetersiz kalınca kalıcı çözümler üretilmiştir. Bunun bir adımı olarak maaşları cüzi miktarda olan ve barakalarda uygunsuz şartlarda yaşayan harp okulu öğrencileri kışlaya çekilmiştir. XIX. Yüzyılın başlarında Kalküta yakınlarında yüksekokul kurulmuştur. Sorumlu subayların uzaktan gelmesi, disiplin ve kontrolü sağlayamaması gibi çeşitli sebeplerle bu okuldan istenen başarıyı elde edemeyen İngilizler, okulu 1811’de kapatmıştır. Islahat çalışmaları başarısızlığa uğramış olsa da İngilizler vazgeçmemiş farklı yerlerde harp okulları açarak yerli orduya önem vermiştir.²⁵

İngilizler Doğu Hindistan Şirketi olarak 1757’den 1857 yılına kadar Hindistan’daki savaşlarından harp tazminatı olarak üç yüz milyon İngiliz lirası temin etmiştir. İngilizler bu miktarın hepsini nakit olarak almamış bir bölgeye el koyabilmek için harp tazminatının ödenemeyen borçlarını bahane etmiştir. Satârî, Cânsî, Tânjûrî eyaletleri bu şekilde zaptedilmiştir. Hint servetinin İngiltere’ye aktarımının savaşlarda alınan tazminatlar dışında en büyük vasıtası vergi olmuştur. Doğu Hindistan Şirketi Gazneliler ve Bâbürlülerden kalan vergi sistemini uygulamaya devam etmiş ve vergileri katlanılamayacak seviyelere yükseltmiştir. Bâbürlüler zamanında Bengal eyaletinden 818 bin İngiliz Lirası toplanırken Bengal’in İngilizlere devrinin ilk senesinde bile bir buçuk milyona ulaşmıştır. 1790 senesinde bu meblağ iki buçuk milyona kadar ulaşmıştır. 6 sene gibi kısa bir

²⁴ Suat Vural, **a.g.t.**, s. 59.

²⁵ Suat Vural, **a.g.t.**, s. 62.

zamanda bu vergilerin yanında şirketin ticari vasıtasıyla dört milyon İngiliz lirası kar etmiştir. Halkı sömürsünde her geçen gün ilerleyen İngiltere halkın isyanına ve bağımsızlık mücadelesine girişmelerine yavaş yavaş zemin hazırlamıştır. Bu durum haricinde İngilizler ticareti de halkı soymak için bir araç olarak kullanmış, fiyatları istediği şekilde belirlemiştir. Rakiplerini türlü hilelerle alt eden İngilizler, Hint sanayisini de bitirmiştir. Hindistan sanayisi İngilizler'den önce ürünleri kendine yeten ve ürettiği malları Afrika'dan Asya'ya ihraç eder zengin bir konumdaydı ve özellikle Hint tekstili bütün doğuya nam salmış ve İngiltere'de bile meşhur olmuştu. Hint kumaşına karşı İngiltere Hükümeti tedbir almak zorunda kalmıştır. Bunun gereğince Doğu Hindistan Şirketi'nin ilk yıllarında bile Hindistan ürünlerinin ihracatına engel olmuştur. Aynı zamanda İngiltere'deki sanayileşmenin hızlanmasıyla da Hindistan sanayisi ölmeye mahkûm olmuştur. Özellikle Hindistan pazarının İngiliz endüstrisinin makine yapımı ürünleri nedeniyle zanaatkârlık bitme noktasına gelmiştir.²⁶ Yerel ticaretin İngilizler tarafından zorlaştırılmasıyla adaletsiz rekabete dayanamayan Müslüman zanaatkârlar zanaatlarını terketmiş, devlet dairelerinden de uzaklaştırdıklarından işsiz kalmışlardır.²⁷

Hindistan'ın ithalatı artmış ve ihracatı günden güne düşmüştür. Ekonomik durumla birlikte gelen açlık da Hint halkını derinden etkilemiştir. Hint alt kıtasında Doğu Hindistan Şirketi tarafından yapılan zulümler o kadar ayyuka çıkmıştı ki Avrupa devletlerinin dayatmalarından korkan İngilizler Doğu Hindistan Şirketine müdahale etmek zorunda kalmış fakat zulümler kaldığı yerden devam etmiştir.²⁸

İngilizler Hindistan'daki ayaklanmadan Müslümanları sorumlu tuttuklarından devletin kapıları Müslümanlara kapanmış, toprakları paylaşırılmış ve İngilizler baskıcı siyasetlerini onlara çevirmiştir. Hindulardan çok Müslümanları tehdit olarak gören İngilizler Hinduizmin dinden öte sosyal sistem ve yabancı sisteme uyum sağlayabilen bir kavram olduğunu anladıklarından tehdit olarak görmemişlerdir. Hindular yıllarca Müslümanların hükmü altında yaşadıkları gibi İngilizlere göre kendi hükümleri altında da sorunsuz yaşayacaklardı.

²⁶ Mustafa Keskin, **a.g.e.**, s. 39.

²⁷ İsmail Akbaş, **Türkiye Pakistan İlişkileri**, Zeus Kitabevi, İzmir 2013, s. 72.

²⁸ Mehmet Ağaoğlu, **İngiltere ve Hindistan**, Cumhuriyet Matbaası., İstanbul 1929, s. 23.

Bütün bu süreçler alt kıta Müslümanlarının varlık mücadelesinin fitilini ateşlemiş ve bağımsızlık mücadelesinin başlamasına vesile olmuştur. Böylece alt kıtanın gerçek sahibi Müslümanlar ile Hindu, Budist gayrimüslimler arasında İngiltere'ye karşı başkaldırıları başlamıştır.

1.2. 1857 Büyük Hint Ayaklaması ve Sonrasında Alt Kıtanın Durumu

Toplumların, sosyal ve kültürel yapısını oluşturan en temel iki unsur ırk ve dindir. Bir milleti anlamak, yönetmek için o millet ait bu iki etkeni göz ardı etmek beraberinde başarısızlığı da getirmiştir. Tarihte önemli yere haiz olan imparatorlukların başarılarının sırrı, bölgeyi iyi tanımlarından, tarihini, kültürünü ve medeniyet miraslarını idrak etmelerinden gelmiştir. Bir önceki bölümde de anlattığımız gibi sömürge devleti İngilizlerin asıl amacı Hint alt kıtasını kendi tebaası yapmaktan çok milli kaynaklarından ve ucuz işçi gücünden istifade etmek olduğunda, bu iki temel unsuru görmemezlikten gelmiş, baskı rejimiyle ülkeyi yönetmeye çalışmış ve böylece Hint halkıyla aidiyetlik içeren bir ilişkileri olmamıştır.

İnançları ve ırkları bakımından renkli ama bir o kadar da karışık olan bu coğrafyada temelde Hinduizm ve İslam arasında bir rekabet vardı.²⁹ Bölgeyi sömüren İngilizler her ne kadar dinlerin gücünü ve insanları yönlendirebilme kuvvetini tahmin etselerde tam anlamıyla ciddiyetini kavrayamamışlardı. İngilizler Bâbürlüler gibi büyük bir imparatorluğun yönetimindeki Hindistan'ı tedrici olarak ele geçirerek Bâbürlülerin yıkılma sürecini hızlandırarak bölgeyi kolayca ele geçirmişler, ancak bunun beraberinde halka karşı askeri tedbirsizlik ve ihtiyatsızlık içinde olmuşlardır. Bunun neticesinde 1857 yılındaki sipahi ayaklanması olayının yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Batılı kaynaklarda Sipahi Ayaklanması (Sepoy Munity) olarak geçen bu başkaldırı hareketi, alt kıtanın yerli kaynaklarında ise Hindistan Bağımsızlık Savaşı olarak adlandırmışlardır. Tüfeklerde kullanılan kartuşların Müslüman ve Hindularca kullanımı haram olan maddelerle yağlanması ve kartuşları ağızla açmalarının şart koşulması sebebiyle, tabii bu inançları doğrultusunda kabul edilebilecek bir durum

²⁹ Sinan Yalçınkaya, **Ekber Şah Döneminde Hindistan'da Dini Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 32.

değildi ve yerli askerler tarafından bu yağın hayvansal yağ olduğunun öğrenilmesiyle ayaklanma başlamıştır.³⁰ Bu sadece madalyonun görünen yüzü olmuştur. Yerli halk İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin takip ettiği yayılmacı siyaseti altında zaten yıllardır ezilmekteydi.

Şirketin istilâsının bu kadar etkili ve kısa sürede Hindistan'a taamüm etmesi kurduğu yerli birliklerin vasıtasıyla olmuştur. İngilizler zulümlerini Hindistan'ın kendi yerli halkı elinden yaptırarak başlarda tepki çekmemiştir. Ancak zamanla nasıl bir dar boğaza girdiğini gören yerli halk İngilizlere karşı 1857 yılında ayaklanma başlatmıştır. İki senede tam olarak bastırılabilen bu ayaklanmada İngilizler eşi benzeri görülmemiş katliamlar yapmış, canlı cansız Tüm Hindistan bu zülmünden payını almıştır. Hindistan'daki yaklaşık bir yıllık gelirine denk 40 milyon sterline³¹ mâl olan bu ayaklanmanın ardından sükûnu sağlayan İngilizler, Doğu Hindistan Şirketi'nin ilga ederek, doğrudan Hindistan'ı İngiltere'ye bağlamıştır.³² Müslüman ile Hindular ortaklaşa yaptıkları bu ayaklanma ile kaybettiği iktidarı tekrar ele almak istemiş, ama başarısızlıkla neticelenmiştir. Bağımsızlık girişiminin kaybedilmesinin en önemli nedenlerinden biri de tarımla uğraşan halkın çoğunun bağımsız devlet kurma gibi bir ülküye sahip olmamasıdır. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra hâkimiyeti arttırmak gayesiyle Hint halkının kültür, medeniyetini asimile çalışmalarına hız verilmiş ve Hindistan birçok ilmî, kültürel, sosyal problemlerin yaşandığı bir coğrafya haline dönüşmüştür.³³

İngilizler bu ayaklanmanın bastırılmasında uluslararası destek almayı da ihmal etmemiş ve sahip olduğu halifelik makamıyla Müslümanların hâmisi ve merkezi durumundaki Osmanlı Devletinden yardım istemişlerdir. İngilizler Osmanlı Hilâfeti'nin Müslümanların üzerindeki etkisi bildiğinden 4 Ekim 1853-30 Mart 1856 tarihlerinde Ruslara karşı verilen Kırım Savaşı'nda Osmanlı'ya yardımlarda bulunmuştu. Hint Müslümanları da birçok kez Halife Sultan Abdulmecid'den (1839-1861) yardım istemiş, sağlıklı iletişim yoksunluğundan ve niyetlerinin tam

³⁰ Arzu Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 23.

³¹ Mustafa Keskin, **a.g.e.**, s. 47.

³² Şaban Ali Düzgün, **a.g.e.**, s. 24. (İştîyâk Hüseyin Kureşî, The Struggle For Pakistan, University of Karachi, Karaçi 1996, s. 18)

³³ Mehmet Büyükmutu, **Muhammed Abdülhayy El-Leknevî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlimindeki Yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. iii-iv.

anlaşılmasından bir sonuç alamamışlar, yardım etmenin aksine İngiliz askerlerinin Mısır üzerinden geçmesine Osmanlı Devleti izin vermiştir. Ancak İngilizler Osmanlı Devleti'nin Hint halkının İngilizlere karşı savaşmayı durdurmasını tavsiye mektubunu yazmasını sağlayıp³⁴, bu mektubu hutbelerde okutturmuşlardı. Osmanlı Devleti İngilizlerin Delhi'de tekrar kontrolü ele almasından sonra tebriklerde bulunmuş ve Sultan Abdulmecid isyanı bastırmada zarar gören askerler için açılan yardım kampanyasına 1000 Sterlin yardımda bulunmuştu. Osmanlı Devleti İngiltere'nin Hindistan halkına yaptığı zulümlere ve misyonerlik çalışmalarına tam olarak vakıf olmadığından ve dönemin şartlarında Ruslara karşı bir kalkan olarak gördüğü İngilizlere kayıtsız kalmamış, Tanzimat'ın başarılı olması için de iyi ilişkilerini devam ettirmiştir.³⁵

Ayaklanmanın bastırılmasına müteakip bölgedeki gücünü sağlamlaştırmak isteyen İngilizler ilk iş olarak İngiliz Parlamentosu'ndan Hindistan İdare Kanunu (2 Ağustos 1858) çıkarmak olmuş, bu kanunla Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkileri ilga edilip, yönetim doğrudan İngiltere Kraliçesi'ne bağlanmıştır.³⁶

Ayaklanmadan Bahadır Şah ve Müslümanları sorumlu tutan İngilizler, Hindulara suçsuz ilan edip onlara yakınlaşmışlardı. Müslümanların mallarına ve arazilerine el konulup ve Müslümanlar muhtaç hale getirilmiştir. Devlet dairelerindeki işlerini, siyasî ve ekonomik tüm etkinliklerini kaybetmişlerdi. Âlimler baş suçlular olarak addedilip onlara işkenceler yapılmaya ve öldürülmeye başlanmıştı. Bu durum neticesinde bazı âlimler, Mekke'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Sayyid Aḥmad Ḥân'ın da içinde bulunduğu bir grup isyanın başından beri İngilizlerin tarafında yer almış, arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Çünkü ona göre isyanın yani bağımsızlık savaşının sonunun varacağı yer Hindu ve Müslümanların bağımsız ülke emeli peşinden gidip birbirini kırmasıydı. Oysa Sayyid Aḥmad Ḥân ve taraftarları İngiliz tebaasında dahi olsa Müslüman-Hindu birlikteliği istemekteydi.

Bu görüşün aksine Şah Veliyyullah ekolüne müntesip olanlar ve âlimlerin

³⁴ Shamshad Ali, "The Ottoman Caliphate and British Imperialism in India", **Proceedings of the Indian History Congress**, sa. 54, Aligarh 1993, s. 741.

³⁵ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İlaveli 2. Baskı, Ankara 1997, s. 24-30.

³⁶ Zekai Kardeş, **Ebû'l-Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 75.

birçoğu İngilizlere karşı savaşmanın dinî bir yükümlülük ve kutsal cihat olduğunu savunmuş, Hindistan'ı Daru'l-harb ilan etmiştir. Hindistan'da İngilizlere karşı ayaklanmada en çok Müslümanlar direndiğinden, İngilizler Müslümanları ezmiş, yukarıdaki bölümde de ele aldığımız gibi yönetime en büyük tehdit olarak Müslümanları görmüşlerdir.

Ayaklanmanın ardından başlayan Müslümanların idari görevlerden tasfiyesi neticesinde bazı bölge Müslüman aydınları bu kötü gidişatı değiştirmek için kendi yetmişmiş aydınları oluşturarak idari kademelerde yer alması gerektiğine karar vermişler ve böylece yeni bir eğitim hamlesi içine girmişlerdir. Sayyid Aḥmad Ḥân, Navâb Muhsinu'l-Mulk, Vaḳâru'l-Mulk, Çarâğ Ali, Nazr Aḥmad, Ḥâlî, Ebu'l-Kelâm Âzâd, ve Zakâullah gibi aydınlar bu fikrin kurucuları ve takipçileri olmuşlardır.

Sonuç olarak İngilizler başta ticaret için geldikleri bu coğrafyada adım adım devlet olma yolunda ilerlemiştir. 1857 bağımsızlık mücadelesinde Hindu ve Müslümanlar amaç birliği yapamamışlar, Bâbür Şah'ın isyanın liderliğini üstlenmesinin ardından aralarındaki çekişme daha da artan Hint halkı ortak düşmanları yerine kendileriyle uğraşmaya başlamıştır. Amaç birliğinden yoksun bir ayaklanan askeri güruhtan oluşması sebebiyle 1857 ayaklanması kaybedilmiş ve İngilizler bölgeye tamamen ele geçirerek hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır.

İngilizlerin bölgeyi tamamen ele geçirdikten sonra resmî dili de İngilizce yapması Müslümanları yeni rayışlar içine sokmuş ve böylece varlık mücadelesinde etken bir şekilde boy göstermeye başlamışlar bu bağlamda da çeşitli oluşumlar içine girmişlerdir.

1.3. XIX. ve XX. Yüzyıllarda Hindistan Müslümanlarının Siyasî Durumu

İngilizlerin Hindistan bölgesini tamamen ele geçirip bölgede uyguladıkları sosyal, kültürel, siyasî ve ekonomik yaptırımlar Hindistan Müslümanlarında millî bilinç oluşmasına vesile olmuştur. Yüzlerce yıl bu topraklarda yöneten konumunda olan Müslümanların yönetilen konuma geçmesi, yüksek makam ve mevkilerde kendilerine yer verilmemesi ve bölgede İngilizler tarafından yürütülen asimilasyon çalışmaları ile kimliklerini kaybetme noktasına gelmeleri gibi sebepler Hindistan

Müslümanlarını kendilerini korumak ve İngilizlere karşı mücadele etmek için çeşitli oluşumlar içine girmelerine zorunlu kılmıştır. Nitekim Müslümanlar için bu dönemin en önemli siyasî olayı Bütün Müslümanlar Birliği'nin kurulmuş olmasıdır. Akabinde buna paralel olarak başka oluşumlar da gerçekleşmiştir.

1.3.1. Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği

Hindistan Müslümanlarının İngiliz hâkimiyeti sırasında meydana gelen iki büyük cemiyetleri vardı. Bunlardan eğitimle ilgili olanı Tüm Hindistan Müslümanları Eğitim Konferansı (Educational Conference All India Mohammadan)'dır.³⁷ Diğeri ise Sir Sayyid Aḥmad Ḥân'ın 1898 yılında ölümüne müteakip siyasî anlamda Müslümanlar arasında boşluk doğmasıyla, Aligarh Üniversitesi'nin genel kâtibi Navâb Muhsinu'l-Mulk önderliğinde tüm Müslüman cemaat liderleri bir araya gelerek kurulan “Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği” dir.³⁸ Bu siyasî birliğin başkanlığına İsmailî mezhebinin lideri ve İngilizler tarafından tutulan bir isim olan Ağa Ḥân getirilmiştir.³⁹

30 Aralık 1906 tarihinde Tüm Hindistan Müslümanları Eğitim Konferansı'nın yıllık toplantısı yapılmış ve konferans için gelmiş olan ileri gelen kişiler Vaḳâru'l-Mulk'ün önderliğinde bir oturum gerçekleştirmişlerdir. Oturumda Navâb Selimullah Ḥân tarafından konfederasyon (birlik) fikri ilk kez ortaya atılmış ve oradaki Müslümanların ayrı bir siyasî parti kurma fikrinde ittifak etmişlerdir. Böylece Navâb Vaḳâru'l-Mulk konuşmasından sonra burada bulunan kişilerce Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bunu Hekim Ecmel Ḥân, Mevlânâ Muhammed Ali Cevher ve Mevlânâ Zafer Ali Ḥân da destekledi. Böylece oy birliğiyle 30 Aralık 1906 tarihinde Bütün Müslümanlar Birliği Partisi kurulmuş oldu. Müslim Lig adını Muftî Muhammed Şâfi Osmanî önerdi ve herkes tarafından kabul edildi. Böylece önden gelen kişiler; Navâb Selimullah Ḥân, Navâb Muhsinu'l-Mulk, Navâb Vaḳâru'l-Mulk, Mevlânâ Zafer Ali Ḥân, Hekim Ecmel Ḥân, Naşşâr Aḥmad Ḥân, Hüseyin Şehîd Suhravardî, Abdurrahman Sıddîkî,

³⁷ Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 51. (S.M. Tevfik, “Hind Müslümanlarının İki Büyük Cemiyeti” Sebilürreşad, Aded 292, 3 Nisan 1330 ve Aded 294, 17 Nisan 1330)

³⁸ Arzu Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 215.

³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 475.

Mevlânâ Muhammed Ali, Sayyid Gulâm Hüseyin Gâzî, Şevket Ali, Sayyid Bakau'l-Hasan, Fazl Muhammed Hân, Şeyh Abdullah, Abdulmecid, Sayyid Nebiyullah, , Sahibzade Âftab Aḥmad Hân, Navâb Muhammed Ali, Râcâ Noşâd Ali Hân, Enver Aḥmad, Zahûr Aḥmad Şah Mustafa, Vezir Hasan, Şimşâd Aḥmad, Muhammed Yusuf, Çodhrî Gulâm Mustafa, Sayyid Zuhûr Aḥmad, Navâb Ali Muhammed Ali, Mevlânâ Hasret Muhânî, Râcâ Sahâb Mahmut Âbâd, Navâb Muhammed İshâk Hân, Mevlânâ Şevket, Ali, Miyân Muhammed Şafi, Azîz Mirzâ ve Sir Ağa Hân kurulmasında birliğin kurulmasına payı olan kişilerdir. Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği'nin kurulma amacı şunlardır:

1- Hindistan Müslümanları'nın gönüllerinde İngiliz Hükümeti lehine vefa duygusunu yaymak ve İngiliz Hükümeti aleyhine ortaya çıkan yanlış anlamaları bertaraf etmek.

2- Hindistan Müslümanları'nın siyasî haklarına sahip çıkma ve terakkilerini sağlama isteklerini ve gereksinimlerini münasip bir yoldan hükümete aktarmak.

3- Müslümanlar Birliğinin yukarıda zikredilen amaçlarına aykırı olmaksızın Müslümanlar arasında diğer partiler gibi inatlaşma olmaması için farklı düşünceler oluşmasına dikkat etmek.

Sir Ağa Hân Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği'nin başkanı ve Navâb Muhsinu'l-Mulk ve Navâb Vaḥâru'l-Mulk ikisi de partinin sekreteri tayin edilmiş ve merkez binası Aligarh'ta kurulmuştur.

Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği ilk toplantısı 29-30 Aralık 1907 tarihinde Karaçi'de yapıldı. Başkanlığı Navâb Vaḥâru'l-Mulk'ün önerdiği Âdemci Pirhâyi tarafından yapıldı. İkinci toplantının başkanlığını Sir Ali Muhammed Hân yaptı. Bu toplantıda partinin bir başkanı, 6 başkan vekili, bir genel sekreteri ve bir müsteşarı (genel sekreter yardımcısı) olacağı kararlaştırıldı. 40 kişiden oluşan merkezi bir komite kurulacağı ve bu komitenin her bir üyesinin farklı bölgelerden olacağı kararı verildi.

18 Mart 1908 tarihinde Bahadır Muhammed Müzemmillullah Hân'ın yani Zâhîde Hâtûn Şirvânî'nin babasının evinde Hâkim Şah Dîn'in başkanlığında özel bir oturum gerçekleştirilmiş ve bu oturumda partinin yöneticileri seçilmiştir. Ağa Hân

partinin başkanı olur. Bu özel oturum evlerinde yapıldığında Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin yaşı 14'tür.

Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği'nin inşa edilmesinin en önemli sebeplerinden biri de başlangıçta bütün Hint halkının haklarını koruma adına 1885 yılında kurulan Hindistan Milli Kongresi'nin (Hindistan Kongre Partisi) giderek Hindu dinine mensup olanların hakkını savunma partisi hüviyetine bürünmesi olmuştur. Hinduların yukarıda belirttiğimiz ayrımcılığı ve İngilizlerin 1857 ayaklanmasından Müslümanları mesul tutması gibi birçok etken, Hint Müslümanlarını dinî, kültürel ve tarihi değerler açısından Hindulardan farklı olduklarını düşünmeye itmiş ve Hindistan Hükümeti'nde ayrı temsil edilmeleri gerektiğine inanmıştır.⁴⁰ Birliği oluşturan üyeler ilk başta yalnızca Hindistan'da İngiliz esaretinde yaşayan Hint Müslümanlarının Hindu dinine mensup olan Hintlilerle aynı haklara sahip olması için mücadele ederken, daha sonra bu birlik Müslümanları bağımsızlık savaşına kadar götürmüştür.

Bu birliği oluşturan üyeler genel itibariyle bir sonraki bölümde açıklayacağımız Aligarh hareketine mensuptur. Bu birliği oluşturanların aynı zamanda Aligarh hareketini destekleyen kişiler olmasının sebebi Aligarh'taki eğitim hamlesinin Hint alt kıtası Müslümanlarına edebî, toplumsal, kültürel ve siyasî anlamda yeni bir yaşam sunmuş olmasıdır. Aslında XX. Yüzyıldaki Hindistan Siyaseti adına yapılan işlerde büyük ölçüde bu hareketin yetiştirdiği aydınların imzaları vardı.

Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği Londra Şubesi olan Ulusal Muhammed Birliği (National Mohammadan Association)i kurucusu hukukçu Sayyid Emîr Ali (1849-1928) tarafından 6 Mayıs 1908'te açılmıştır. Bu açılan şubenin amacı Müslümanların haklarını savunmak, diğer gruplarla olan bağlarını geliştirmek ve onları İngiliz liderlerin fikirleriyle buluşturmadır. Londra Müslüman Birliği olarak adlandırılan bu birliğin Başkan Yardımcısı (Sir Raymond West) ve Onursal Başkanı (Sir Henry Seymour King) haricindeki bütün görevlileri Müslümandı. Bugünkü Pakistan'ın milli şairi, ünlü filozof Muhammed İkbâl de birliğin icra kurulu ve aynı zamanda birliğin tüzük ve kurallarını oluşturan alt komisyon üyesiydi. Londra

⁴⁰ M. Naeem Qureshi, "Hindistan Müslümanları Birliği", **DİA**, XVIII, s. 111.

Müslüman Birliği, Müslümanların Hindistan dışındaki savunucusu olmuş ve takdire şayan yardımlarıyla dünyanın farklı bölgelerindeki Müslümanların imdadına yetişmiştir.⁴¹ Nitekim Osmanlı ordusuna yardım için İngiliz Kızılay Cemiyeti'ni (British Red Crescent Society) kurması, 24 Kasım 1923'te Ağa Hân ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti hükümetine hilâfetin kaldırılmaması yönünde mektup yazması ve Londra'da açtığı meşid bunun göstergesidir.⁴²

Birliğin kurulduğu ilk dönemlerde tüm dünyadaki Müslüman ülkeler sıkıntı içindeydi ve Trablusgarp Savaşı başlamıştı. 29 Eylül 1911 yılında İtalya ile başlayan bu savaş 15 Ekim 1912 tarihine kadar devam etmiş, sonrasında Balkan Savaşları yaşanmıştı ve bu her iki savaşı tüm Müslüman âlemini yakından takip etmişti.

Tüm bu sıkıntılı süreçte Hindistan Müslümanları da muzdaripti ve kalbi, gönlü Türk kardeşleriyle beraberdi. 1911 yılından sonra Hindistan Müslümanları Türkiye'nin istikbâli ve Müslümanlar için kutsal yerleri korumak adına üç koldan çalışmalar yaptı. Urdu edebiyatında Batı dünyası şiddetli bir şekilde eleştirildi. Şibli Nu'mânî, Ekber Allahâbâdî, Muhammed İkbâl tepkilerini edebiyatla en iyi şekilde satırlarına yansıtmıştır. Mevlânâ Zafer Ali Hân'ın Zemîndâr, Muhammed Ali Cevher'in Comrade ve Hamdard, Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın El-Hilâl gazeteleri basıldı. Bu gazetelerde İngiliz Hükümeti'nin politikası ve Hindistan'da yaşayanların özellikle Müslümanlara kötü davranışlarla ilgili yazılar büyük bir açıklıkla yazıldı ve I. Dünya Savaşı zamanında Mevlânâ Muhammed Ali Cevher, Mevlânâ Şevket Ali, Ebu'l-Kelâm Âzâd defalarca tutuklandılar.

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği önemini yitirmeye başlamış ve Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yaşanan savaşlar Hint Müslümanlarını Halife'ye sahip çıkmaya iterek Hilâfet Hareketleri'nin (1918-1924) doğmasına sebep olmuştur. Bu hareket Hilâfetin kaldırılmasıyla birlikte Hint Müslümanlarını tekrar kendi meselelerine yöneltmiş ve Hindistan Müslümanlar Birliği Muhammed Ali Cinnah önderliğinde tekrardan canlılık kazanmış ve 1931

⁴¹ M. Rafique Afzal, **A History of the All-India Muslim League 1906–1947**, Oxford University Basımevi, Karaçi 2013, s. 22-23.

⁴² Abdullah Ahsan, "Emîr Ali, Sayyid", **DİA**, XI, s. 123-124.

yılında resmen bağımsızlık isteği dile getirilmiş ve Mart 1940 Lahor kararları çerçevesinde Hindistan'ın iki farklı devlete ayrılması savunulmuştur. 3 Haziran 1947'de bu karar İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilip, 14 Ağustos'ta 1947'de ise Bağımsız Pakistan Devleti ilan edilmiş ve yönetimi Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği'ne bırakılmıştır.⁴³

1.3.2. Hindistan Hilâfet Hareketi

Hindistan Pakistan Alt kıtasında XX. yüzyılın başlarındaki en etkili ve geniş tabanlı siyasî oluşumlardan biri Hindistan Hilâfet Hareketi olmuştur. Alt kıtada yönetimi tamamen ele geçirdikten sonra İngilizlerin özellikle Müslümanlar üzerinde artan baskısı Müslümanları varlıklarını koruyabilmek için birtakım oluşumlara yöneltmiştir. Aslında II. Abdülhamid'in İttihâd-ı İslam düşüncesinin yansıması olan hareket bütün Müslümanların hâmesi durumundaki Osmanlı halifesini korumaya yönelik 1919-1924 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Bir üst bölümde anlattığımız gibi Navâb Muhsinu'l-Mulk önderliğinde tüm Müslüman cemaat temsilcileri ve Alt kıtanın ileri gelen aydın kimseleri bir araya gelerek 1906 yılında "Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği" ni kurmuşlardır. Bu birlik önceleri yalnızca İngiliz sömürsü altında yaşayan alt kıta Müslümanlarının Hindularla aynı haklara sahip olmaları için mücadele etmiş, ancak ilerleyen süreçte Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten nasıl kurtulacağı yönünde çözüm yolları aramıştır. Birliğin 30 Aralık 1918 tarihli Delhi'deki toplantısında alt kıta Müslüman aydınlarının önde gelen isimlerinden Dr. Ensârî yaptığı konuşmasında Hilâfet'in önemine dikkat çekmiştir. Halife'nin görevinin mukaddes toprakların Müslümanların hâkimiyetinde muhafaza edilmesini sağlamak olduğunu ve bunun için de Halifenin elinde gerekli askeri, iktisadi ve siyasî gücün bulunması gerektiğini, İslâm âleminde de bu şartlara haiz yegâne hükümdarın Osmanlı padişahı olduğunu belirtmiştir. Gerçek bir Müslüman, aynı zamanda gerçek bir Hindistanlı olduğunu vurGulâmış ve Müslümanlar Türklere yakın davranıyorlarsa bunun aynı zamanda anavatana sahip çıkmak olduğunu ve İslâm'ın istiklali çerçevesinin birbirine bağlı

⁴³ M. Naeem Qureshi, a.g.e., s. 112.

parçalarını birlikte savunmak gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁴

Zamanla İngiltere'nin Osmanlı topraklarını paylaşma yönelik planlarının ortaya çıkmasıyla alt kıta genelinde İngiltere aleyhinde protesto gösterileri olmuştur. 11 Eylül 1919 tarihinde Bengal'de başlayan protestolar, alt kıtanın diğer merkezlerine de yayılmıştır. 17 Ekim 1919 Cuma gününü "Yevm-i Dua" olarak kabul etmişler ve Azamgarh, Lakhnov, Benares, Aligarh, Bengâl, Allahâbâd, Delhi, Bombay gibi merkezlerde esnaf dükkânlarını açmayarak Türk kardeşleri için dua etmiştir. Mevlânâ Zafer Ali Hân, Ebû'l Kelâm Âzâd, Muhammed Ali Cevher, Şevket Ali, Hekim Ecmel Hân başta olmak üzere alt kıtanın aydınlarının katıldığı bu hareketi zamanla Müslümanların yanı sıra Hindular da katılır. Kimi oturumlara Hinduların lideri Gandhi de bizzat iştirak eder. 10 Ağustos 1922 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması alt kıta Müslümanları için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Zira bu süreçten sonra İngiltere Osmanlı'ya karşı tutumunu somut bir şekilde gözler önüne sermiştir. alt kıta Müslümanları İngiltere'ye karşı çeşitli yollardan tepkilerini dile getirmişler hatta Hristiyan esaretinde yaşadıkları yurtlarının artık Dar'ül-Harb olduğunu düşünerek Afganistan'a göç edenler bile olmuştur. Ancak planlı bir şekilde yapılamayan bu hicret hezimetle sonuçlanmış, onbinlerce insan yollarda hayatını kaybetmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde Osmanlı tarafında hilâfetin ilgası ile alt kıtadaki bu hareket bir süre daha devam etmişse de uzun sürmeden dağılmıştır.

1.3.3. Moplah İsyanı

1921 yılında Güney Hindistan sahillerinde Kerala-Malabar bölgesinde yaşayan ataları Arap ve Hintlilerden oluşan Moplahlar⁴⁵ İngilizlere karşı isyan etmiştir. 1921 yılının Şubat ayında başlayan ayaklanma öncelikle Avrupalılar, hükümet görevlileri ve Hindu yetkililer üzerinde yoğunlaşarak Moplahların kendilerine kötü davranan herkese yönelttikleri geniş çaplı bir oç alma hareketine dönüşmüştür. İlk başta isyan İngiliz Hükümetine karşı yapılmıştı. Olayların büyümesiyle Hindu toprak ağalarına karşı bir köylü ayaklanması şeklini aldı. 2339 kişi öldürüldü, 1652 kişi yaralandı, 5995 kişi yakalandı ve 39.348 tutuklunun 24.167

⁴⁴ Mim Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri (Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Millî Mücadelesi)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 30-31.

⁴⁵ M. Naeem Qureshi, "Moplahlar", **DİA**, XXX, s. 279.

tanisi isyan veya daha hafif suçlardan hüküm giydi.⁴⁶ Başka bir kaynakta ise Moplahların ayaklanmasındaki ölümlerin sayısını 10.000'e ulaştığı ve mahkûm edilenlerin ise 7900 olduğu aktarılmıştır.⁴⁷ İçinde buldukları olumsuz şartlardan kurtulmak için önceleri cihad yolunu seçen Moplahlar daha sonra aşamalı olarak siyasete atılmış ve zamanla Hindistan Müslümanları Birliği etrafında toplanmışlardır.⁴⁸ Bu süreçte burada Hindu-Müslüman karışıklığı da ortaya çıktı. Moplahlar Güney Hindistan Malabar'da İngiliz otoritesine ve Hindu ev sahiplerine karşı ayaklandı. Bu da Müslüman-Hindu çatışmasını ayyuka çıkaran olaylardan biri oldu. 2 Şubat 1922 tarihinde Hindistan Milli Kongre Partisi üyeleri polis istasyonunu kuşattı ve ateşe verdi. 21 polis yanarak can verdi. Moplah İsyanı Müslüman-Hindu çatışmalarına zemin hazırlamıştır.

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî de yaşanan tüm bu süreçten etkilenmesinin yanısıra Moplahların cesareti ve İslâmiyete sahip çıkışlarının hayranlık uyandırıcı olduğunu ancak orasının cihad makamı olmadığını belirtmiştir.⁴⁹

1.4. Dönemin Fikrî ve Edebî Akımları

1.4.1. Gelenekçiler

1857 yılında Hint alt kıtası tümüyle İngilizlerin yönetimi altına girince bu durum karşısında eğitim sistemi, ilim geleneği ve İslam araştırmaları da değişikliğe uğramıştır. Bir kısım âlim Batı kaynaklarından faydalanabilmek için eğitimde ıslah ve modernleşme gerektiğini savunurken bir kısım da bu yeniden yapılanmanın İslamın temel kaynaklarından aykırı olmayacak şekilde yapılması gerektiğini savunmuştur. Diyobendî, Bralvî ve Ehl-i hadîs ekolleri temsil ettiği gelenek yanlıları Batı düşüncesine ve eğitim sistemine şüphe ile yaklaşmış ve gelenekçi öğretiden yana olmuşlardır.⁵⁰

⁴⁶ Fida Hussain, **Hindistan Matbu'atında Türk Kurtuluş Savaşı Ve İnkilâbı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 123. (Afzal İqbal, **Life and Times of Muhammad Ali**, Institute of Islamic Culture, Lahor 1974. s. 274)

⁴⁷ M. Naeem Qureshi, "Moplahlar", **DİA**, XXX, s. 280.

⁴⁸ M. Naeem Qureshi, **a.y.**

⁴⁹ Fâtımah Hâssan, **Zâhîde Hâtûn Şîrvânî**, Karaçi 2014, s. 34-36.

⁵⁰ M. Nur Pakdemirli-Abdülhamit Birışık, "Hint Alt kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitiminin Gelişim Sürecine Tarihsel Bir Yaklaşım", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c. XIII, sa. 2, 2013, s. 87-115.

1.4.1.1 Diyobendî Ekolü

Geleneksel din eğitimini korumak amacıyla Veliyyullah ekolüne bağlı bir grup âlimin 1866 yılında Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinin Seheranpur şehrine bağlı Diyobend'de kurdukları ve Muhammed Kasım Nanotavi (1832-1880) tarafından geliştirilen medrese zamanla daha da büyüyerek yükseköğretim düzeyine kadar eğitim-öğretim yapan meşhur “Dârulûlum-u Diyobend” medresesine dönüşmüştür.⁵¹ Medresenin, Nanotavi ve yol arkadaşı Reşid Aḥmad Gangûhî (1829-1905) tarafından “*Âlimler ve avam arasında bir bağ kurmak ve Müslüman toplumu dini ve kültürel kimliğine yönlendirmek*” şeklinde öngörülen kuruluş amacı medrese tüzüğünde şu şekilde ifade edilmiştir: “*İslâmî ilimleri ve islâmî ahlâkı öğretmek; İslâm dininin korunmasına ve yayılmasına yazılı ve sözlü olarak hizmet etmek; devletin yönlendirilmesinden uzak kalarak ilim ve fikir özgürlüğünü korumak; Diyobend'e bağlı olarak Arapça eğitim yapan medreselerin sayısını arttırmak.*”⁵²

Daru'l-Ulum Diyobend temeli, Veliyyullah ekolüne dayanır. Hindistan Pakistan Alt kıtasında din eğitiminin Urdu dilinde geleneksel olarak yaşatılıp devam etmesinde büyük etkisi olan Dar'ul Ulum-u Diyobend Medresesi, XVIII. Yüzyılda Molla Nizameddin tarafından eğitim ve müfredat programında dini ilimler olarak ağırlık Hadîs, tefsir ve fıkıh üzerineydi düzenlenmiştir.⁵³

Bu ekole mensup olan âlimler Hadîs kaynakları şerhi, tefsir ve fıkıh gibi İslami ilimlerde çok sayıda değerli eserler vermişlerdir. Bunlar arasında Muhammed Eşref Ali Ta'nevî Arapça, Urduca, İngilizce, Farsça olarak 1000'e yakın İslami eser meydana getirmiştir.

Diyobendî ekolünün verdiği eğitim-öğretim ve yaptığı yayınlar sayesinde bölgenin İslama uygun yaşamasına katkı sağlamış ve halk bu medreselerden memnun kalarak birçok yerde de yeni medreseler açılmıştır.

Diyobend medreselerinin dünya çapında duyulup önemli bir strateji kazanması Mahmut Hasan (1850-1921) yönetimi döneminde olmuştur. Çoğunluğu

⁵¹ M. Nur Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dinî Ekoller ve Din Eğitimi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Sa. 62, 2015, s. 429.

⁵² Mehmet Büyükmutu, **a.g.t.**, s. 29. (Pakdemirli, Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi, s. 429)

⁵³ Mehmet Büyükmutu, **a.g.t.**, s. 31. (Azmi Özcan, “Dârulûlum”, **DİA**, c. VIII, s. 554)

Orta Asya ve Uzak Doğu olmakla beraber İslam ülkelerinden birçok öğrenci Diyobend medreselerine okumak için gelmiştir. Mahmut Hasan döneminde Diyobend ile Aligarh Müslüman Üniversitesi aralarında hoca değişimleri yaparak ortak çalışmışlardır. Böylelikle kurumlar eksik olan dersleri bu hoca değişimi sayesinde doldurmuştur. Ancak Aligarh'ın İngilizlere duyduğu sevgi zamanla Diyobendle olan anlaşmanın bozulmasına neden olmuştur. Diyobend'in tepkisi tek İngilizlere ve Aligarh'a değil, Ehl-i hadîs ve Birelvî ekolüne de olmuştur.⁵⁴

1.4.1.2. Biralvî Ekolü

Ahmad Rızâ Hân kardeşi Hasan Rızâ Hân oğlu Hâmid Rızâ ve talebesi Zaferüddin Bihârî Rizvî ile birlikte 1904 yılında eğitim bakımından düşük olan Müslüman kesimi daha çok etkileyen Dâru'l-Ulûm-i Manzarü'l-İslâm'ı (Cemaat-i Ehl-i Sünnet) kurmuşlardır.⁵⁵ Biralvîler inandıkları görüşler ve uygulamalar bakımından klasik İslâmî kaynaklardan ayrılırlar. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in hayatı ve şahsiyeti cemaatin en önemli konusu olmuş ve aşırılıkları şirk'e kadar varmıştır.⁵⁶ Rıza Hân'a göre Resul-ü Ekrem insandır ancak insanıyeti normal insanlardan farklıdır. Her yerde hazır ve nazır olduğu, gaybı bildiği, dünya işlerini yönettiği, nur olduğu ve gölgesi olmadığı gibi buna benzer konularla ilgili çok sayıda kaleme aldığı eserlerinde dile getirmiştir. Birelvîler, Hadîs külliyatının tamamına inanıp yeri geldiğinde zayıf ve uydurma Hadîsleri delil olarak kullanmışlardır.⁵⁷

Birelvîler aralarında firkalaşma, 1948 'de "Cemiyet-i Ulamâ-i Pakistan" partisini kurarak siyaset alanına girmeleri ile olmuştur. Birelvî Cemaati diğer İslâmî cemaatlere karşı tutumları oldukça sert ve tekfire varan boyutta olmuştur. Pencap bölgesi en aktif oldukları yerdir.⁵⁸

1.4.1.3. Ehl-i Hadîs Ekolü

XIX. yy. da Ehl-i Hadîs, Hindistan Pakistan alt kıtasında Hadîsin zahiri

⁵⁴ M.Nur Pakdemirli, **a.g.m.**, s. 430.

⁵⁵ Abdulhamit Birışık, "Rıza Hân Birelvî", **DİA**, XXXV, İstanbul 2008, s. 61.

⁵⁶ M. Nur Pakdemirli, **a.g.m.**, s. 433.

⁵⁷ Abdulhamit Birışık, **a.g.m.**, s. 62.

⁵⁸ M. Nur Pakdemirli, **a.g.m.**, s. 434.

yönü ile amel eden ekolün adı olmuştur. Kurucusu Sayyid Nezir Hüseyin Dihlevî (1805-1902)'dir. Rahimiyyah medresesindeki eğitimini tamamladıktan sonra Delhi'de bir adıyla da “ ehl-i Hadîs ekolünün üniversitesi” olan Medrese-i Miyân Sahab'i kurmuştur.⁵⁹

Ehl-i Hadîs mensupları görüşlerinde İbn-i Teymiyye (1263-1328) ve Muhammed b. Abdülvehhâb (1703-1792)'tan etkilendikleri, bid'at ve hurafelerle birlikte tasavvufî anlayışlara karşı tutumlarını Vehhabilere benzettikleri için tepki görmüştür. Bu ithamdan sıyrılmak amacıyla resmî yazışmalarda 1886 tarihinden itibaren “vehhabi” kelimesinin yasaklanmasıyla kendilerini “Ehl-i Hadîs” adıyla tanıtmıştır. Bu adı almaları ile halk arasında saygınlık kazanmış ve selefi olarak nitelendirilmişlerdir. hadîs külliyatının tamamını kabul etmişlerdir. Herhangi bir mezhebe bağlı kalmamışlar, sadece Kur'an ve hadîsler ışığında giderek selef zamanındaki İslamiyeti yaşatma prensibini benimsemişlerdir. Seleflerden sonra yapılan İslâma dair yorumları redderek söz ve davranışlarında selefi anlayıştan dışarı çıkmamışlardır. Ku'ran ayetlerini kişisel yorum yapanların küfür içinde olduklarını savunmuşlardır. İctihat faaliyetlerini şirk olarak görmüş, kıyas ve icmayı reddetmişlerdir.⁶⁰

1.4.2. Yenilikçiler

İngilizlerin Hint alt kıtasını ele geçirmelerinden sonra onlarla ilmi mücadelenin ancak Batılı tarzda eğitimle mümkün olduğunu savunanlar olmuş ve Aligarh bölgesinde ortaya çıkan bu hareket zamanla alt kıtanın ilk Müslüman Üniversitesi olan Aligarh Üniversitesinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

1.4.2.1. Aligarh Hareketi

Bir eğitim hamlesi olarak başlayan Aligarh Hareketi, bünyesinde barındırdığı aydın kesim ile ileride alt kıtanın Bağımsızlık hareketinin merkezi olmuştur. Sayyid Aḥmad Ḥân tarafından, Batı felsefeleri ışığı altında İslâmı inceleyerek İngiliz tarzı eğitim ve öğretim başlatmak amacıyla 1875 yılında Medresetü'l ulûm adıyla bir okul kurmuştur. Bunun öncesinde ise, Hint

⁵⁹ Mehmet Büyükmutu, **a.g.t.**, s. 35.

⁶⁰ M.Nur.Pakdemirli, **a.g.m.**, s. 428.

Müslümanlarının kendilerini zamanın gerisinde kalmış düşüncelere mahkûm etiklerini, muhafazakârlıkları nedeniyle sıkıntı çektiklerini ve bunun ancak İngiliz eğitim sistemi ile aşılabileceğini düşünen Aḥmad Ḥân Hint Müslümanlarının geri kalmışlığına çözüm aramış, tarihten silinmemeleri için Batı'nın faydalı olan bilimiyle ve teknolojiyle kuşanmaları gerektiğini savunmuştur. Buna binaen değişimin en önemli anahtarı olan eğitim ile hedeflerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Müslüman ve İngilizlerin arasındaki engelleri kaldırmak maksadıyla 1862 yılında İngilizce kitapları Urduca'ya tercüme için Scientific Society'yi kurmuş, Gâzîpûr ve Murâdâbâd'da İngiliz tarzında okullar açmıştır. 1866 yılında Aligarh Institute Gazette adlı haftalık bir gazete yayımlamaya başlamıştır.⁶¹ Aslında bu gazetede yayımladığı makaleler ile Batı çizgisinde bir kolej kurma konusunda kamuoyu oluşturuyordu. Böylece Cambridge ve Oxford eğitim müfredatının uygulandığı bir yatılı kolej olan "Muhammedan Anglo Oriental College"i 1875 yılında Aligarh'ta kurdu. Bu okulun adı daha sonra Aligarh Koleji olarak anılmıştır.⁶²

Sayyid Aḥmad Ḥân'ın başlattığı bu hareket Hint Yarımadası için tarihi bir dönüm noktası olmuştur. İngilizlerle Müslümanları kaynaştıma çabalarının yanısıra Müslümanların her alanda teknolojik ve batı bilimlerine hâkim olabilmeleri büyük bir için uğraş vermiştir. Çalışmaları ve yenilikçi hedefleri sadece eğitim ve kültür anlayışıyla sınırlı kalmayan Sayyid Aḥmad Ḥân aynı zamanda Müslümanlara dinî, ahlaki, toplumsal, iktisadi, edebî, siyasî ve diğer alanlarda kapsamlı bir reform gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.⁶³ Aligarh hareketi akılcılık, dış dünya, hariciyet, diyalektik, materyalizm, yaşanan ahval ve zaman, doğanın görünüşü, yaratıcı gücün kâinattaki yansımaları gerçek hayatın içine dâhil ederek özellikle toplumsal bilincin oluşmasına ışık tutmuş ve edebiyatı da bu bilinci canlandırmak adına kullanmıştır.⁶⁴

Hindistan'daki Müslüman aydınların çoğunluğu Aligarh Koleji'nde yetişmiş, Hint Müslümanların gözünü açan bir müessese olmuştur.⁶⁵ Zâhîde Ḥâtûn

⁶¹ Gülseren Halıcı Özkan, "Bağımsızlık Mücadelesinde Yeni Bir Ruh: Sir Sayyid Aḥmad Han ve Aligarh Hareketi", **Nüsha**, Ankara 2003, sa. III, s. 8.

⁶² Celal Soydan, **İkbal'e Dair**, Hece Yayınları, Ankara Ekim 2016, s. 57-58.

⁶³ Celal Soydan, **a.g.e.**, s. 58.

⁶⁴ Onur Kılıçer, **Urduca Şiirde Romantizm ve Emced İslâm Emced**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 12 (Anvar Sadeed, Urdu Edeb ki Tahreekeen, Karaçi 2007).

⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 382.

Şirvânî de bu eğitim hamlesinden nasibini almış, Aligarh hareketinin destekleyicisi ve aynı zamanda Sayyid Aḥmad Ḥân'ın arkadaşı olan babası tarafından desteklenen eğitim hayatıyla pek çok sahada bilgi sahibi olmuştur.

1.5. Hint Alt Kıtasının Türklerle Tarihsel İlişkisi

Hindistan'ın Türklerle ilişkileri Müslümanlıktan sonra Gazneliler devrine kadar dayanmakta ancak Osmanlı Devleti'nin sınırları batıda Viyana ve Fas'a; doğuda da Hazar denizine ulaşmasına karşın Hindistan ile doğrudan bir bağı olmamıştır. Osmanlı ile Hint Müslümanlarının ilişkileri alt kıtanın İngiliz sömürgesi altına girmesinden sonra güçlenmeye başlamıştır. Hint Müslümanlarının Osmanlı'ya İslâm kardeşliği ile yakınlaşması, Hilâfet makamı etrafında kenetlenmeleri ile başlamıştır. Osmanlı sömürge altındaki alt kıta Müslümanlarının gözünde İslâm'ın bayraktarı olarak görülmüştür. Osmanlı'ya karşı yapılan her saldırıyı kendi vatanlarına yapılmış olarak görmüşler ve bu olaylar karşısında ciddi tepkiler vermişlerdir. 1877-78 yılında yaşanan ve 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı, Trablusgarp, Balkan, Kurtuluş savaşlarında yardım etmek için her türlü imkânı kullanmış, gerektiğinde ise canlarını hiçe sayarak ölmekten geri durmamışlardır. alt kıta Müslümanlarından, gayrimüslim hükümeti sindiremeyip kabul etmemiş olanlar, kendilerini Osmanlı Devleti tebası olarak görmeyi arzulamışlardır. İngilizler bu sempatiyi fark etmiş, olası isyanların önünü alabilmek adına Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sağlam tutmaya çalışmışlardır. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) İngilizlerin Osmanlı'ya yardım etmekteki bir amacı da alt kıta Müslümanlarını kendi safına çekebilmektir ve bu konuda kısmi olarak başarılı olmuşlardır. Osmanlı-İngiltere yakınlaşmasında Sayyid Aḥmad Ḥân ve hilâfete birçok kez yardım toplamış olan Navâb Abdullatif gibi İngiltere'ye yakın duran aydınlar etkin bir rol oynamıştır.⁶⁶

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar'da ortaya çıkan karışıklıklar yüzünden iyice zayıflamıştır. alt kıta Müslümanlarının gözünde Avrupa devletleri kadar güçlü olan Osmanlı'nın zayıflığının bu olaylardan sonra ortaya çıkması ile alt kıta Müslümanları hayal kırıklığına uğramışlardır. Son güçlü İslâm

⁶⁶ Azmi Özcan, "Hindistan'da İngiliz hakimiyeti ve ulemanın tavrı", **Divan İlmi Araştırmalar**, sa. 17 (2004/2), s. 111.

devletinin zayıflaması ve siyasî gücünü yitirmesi, onlara değer verip, kollayacak bir gücün artık kalmaması ve değersiz bir azınlık olmaya mahkûm edilmelerinden dolayı derin bir üzüntüye kapılmışlardır. Bunu iyice kavrayan alt kıta Müslümanları çeşitli toplantılar düzenlemiş ve ellerinden gelen ne varsa yapmaya çalışmışlardır. Bildiriler hazırlamışlar, hatta İngiliz Hükümeti'ne dilekçeler göndererek Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması istenmiştir. Osmanlı'ya yardımlar toplanıp gönderilmesinde birçok alt kıta Müslüman aydını yer almıştır. Sayyid Emir Ali (1849-1928), Navâb Abdüllatif (1828-1893) yardım toplayanlar arasında bulunmaktaydı. 1876 Ekim ayında Navâb Abdüllatif (1828-1893) Kalküta şehrinde "Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü koruma mücadelesinde destek ve sempati gösterisi" adı altında geniş katılımlı bir toplantı düzenleyerek Osmanlı'yı savunmuş ve yardım etmeye çağırmıştır. Sonrasında İngiltere'nin Ruslara karşı Osmanlı'ya yardım etmesi için 9.000 kişi tarafından imzalanan Hint Müslümanlarının Osmanlı'ya karşı hissettiği duyguların dillendirildiği bildiri Kraliçeye verilmek üzere hazırlanmıştır. Aligarh Institute Gazetesi açıkça İngiltere'yi tehdit ederek; "*Aynen Ruslar'dan nefret ettiğimiz gibi İngilizler'den de nefret ederiz.*" diyerek Osmanlı'nın hezimete uğraması durumunda İngilizlerin de zarar göreceğini belirtmişlerdir. Kayşaru'l-Ahbar, Nuşretül Ahbar ve Envâru'l-Ahbar gazeteleri de buna yakın yayınlarıyla destek vermişlerdir.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin Sünni olmasına ve Sünnilerin koruyucusu görülmesine karşın özellikle II. Abdülhamid (1876-1909)'in Şiiilere karşı pozitif siyaseti ve İslam'da birleşme çabası sayesinde Şiiler bazı tereddütlerine rağmen Osmanlı'ya destek olmuşlardır. Muhammed Ali Rogay, Sayyid Emîr Ali, Çarâğ Ali, Bedreddin Tayyib-cî gibi nüfuzlu Şiiler ön yargıları atıp, Sünnî Müslümanlarla birlikte etkin roller oynayarak iki büyük mezhebin dini ve milli değerlerde birleşebileceğini de göstermiştir. Hint Müslümanlarının birleştirici unsuru olan Osmanlı Devleti, Hindu ve Müslümanların da İngilizler karşısında birlikte durmasında önemli bir faktör olmuştur, son derece faydalı olan bu ittifakları Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr Antlaşması'na (10 Ağustos 1920) karşı çıkıp, Müslüman Hintlilerin İngiliz Sömürge Müstemlekesi'ne direnmeye başlayıp kontrolden çıkmasıyla son bulmuştur. Gandhi ve

⁶⁷ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti-Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, Ankara 1997, s. 85-88.

Muhammed Ali Sevr sonrası halka moral vermek için birlikte hareket etseler de, daha sonra Gandhi aşırı direnişçilerin polis karakoluna baskın yapıp 21 kişiyi öldürmeleri sonucunda Müslümanlara tavrı alarak İngilizlere yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşmadan sonra artan baskılar neticesinde Müslümanlar da yapılan zulümlerden kurtulmak için Muhammed Ali Cinnah önderliğinde, Muhammed İkbâl ve diğer aydınların destekleriyle 1947 yılına kadar bağımsızlık savaşı vermişlerdir.⁶⁸ 1947 yılında Lahor şehrinde Pakistan Devleti bağımsızlığını ilan etmiştir.

Hilâfetin ilgası sonrasında kısa süreliğine ilişkilerde durgunluk yaşanmıştır. Zira bir taraftan genç bir cumhuriyet olan Türkiye kendini toparlamaya çalışırken diğer tarafta alt kıtada Hindu Müslüman çatışması çıkmış ve her iki taraf da önce İngiliz yönetimine karşı sonrasında birbirlerine karşı bağımsızlık mücadelesine girmişlerdir.

Kırım Savaşından Hilâfetin ilgasına kadar olan dönemde yaşananlar Urdu dili ile yazılmış pek çok esere konu teşkil etmiştir. Nitekim Zâhide Hâtûn Şirvânî'nin de Türklerle ilgili üçüncü bölümde ele alacağımız gibi pek çok şiiri bulunmaktadır.

1.5.1. Hindistan Müslümanlarının Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına Bakışı

Osmanlı cephesinde yaşanan ve alt kıta edebiyatına en fazla konu olan savaşlar Trablusgarp ve Balkan Savaşlarıdır. Zâhide Hâtûn'un da özellikle bu savaşlarla ilgili şiirleri bulunmaktadır.

Kuzey Afrika bölgesi 20. yüzyılın başlarında İngilizler, Fransızlar tarafından paylaşılmış bir durumdaydı. Osmanlı Devleti'nin elinde kalmış Kuzey Afrika'da olan bölgeler Trablusgarp ve Bingâzî'den ibaret kalmıştı. Kuzey Afrika'daki diğer bölgeleri sömürge altına almış devletler gibi İtalya'da Kuzey Afrika'da bir sömürü bölgesi oluşturmak istemekteydi. Trablusgarp ve Bingâzî'ye diğer batılı devletlerin hâkim olmaması ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki yönetimin sadece resmiyette olması diğer batılı devletler tarafından bu bölgeyi işgale açık hale getirmekteydi.⁶⁹

Müslümanların hâmisi olma iddiasında bulunan İngiltere işgal ettiği

⁶⁸ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 240-254.

⁶⁹ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 178.

topraklarda yaşayan Müslüman tebaasının tepki vermesinden korktuğundan ötürü açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne düşmanca yaklaşım sergilemekten uzak durmaktaydı. Ancak Osmanlı'nın Almanlarla olan ticari ilişkileri, Bağdat demiryolu yapımını Almanların üstlenmesi gibi durumlar, Almanlara düşman olan İngilizlerin Osmanlı'ya karşı yaptığı siyasete de aksetmiştir. Müslüman tebaayı İslam Halifesi sıfatında olan Osmanlı Sultanının kışkırttığıın İngilizler tarafından iddia edilmesi de eklenince iki devlet arasında olumsuz bir siyasî ilişki izlenmiştir. Fransızlar da Almanlarla olan ilişkilerinden dolayı Osmanlı ile olumlu bir siyaset izlememiştir. Bütün bunların yanında Almanlar da Osmanlı'yı hiçbir zaman gerçek dostu olarak görmemiştir. Osmanlı'nın Rusya, Avusturya ile ilişkileri de bu devletlerin Balkanlardaki emellerinden dolayı kötü seyrini korumuştur. Her ne kadar Avusturya ve Rusya arasında Balkanlardaki politikalarından dolayı bir zıtlasma olmuşsa da 1910'da yarı resmî olan belgeyle Balkanlarla alakalı bir anlaşmazlıklarının olmadığını duyurmuştur. Bu da Osmanlı karşısında birleştiklerinin bir haberi sayılmıştır.⁷⁰

26 Nisan 1911'de Fransız ordusunun Fas'ı işgal etmesi, İspanya'nın Laras'a asker göndermesi iştahla bekleyen İtalya'ya cesaret verip Trablusgarp ve Bingâzî'yi işgal etmesi için harekete geçmesini sağlamıştır. İtalyanlar, İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin Trablusgarp ve Bingâzî bölge halkını kendi aleyhlerine kışkırttıklarını, burada bulunan İtalyan vatandaşlarının canlarının tehlikede olduğunu iddia etmekte ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye silah, cephane malzemeleri göndermekle suçlamaktaydı.⁷¹ Osmanlı Devleti bu olaylar cereyan ederken Balkanlardaki karışıklıklarla uğraşmaktaydı. Önceden Roma elçiliği görevini de yürütmüş olan dönemin sadrazamı Hakkı Paşa, İtalya ile sıcak ilişkilerin olduğunu ve İtalya'nın bölgeye işgale yelteneceğine imkân vermemekteydi.⁷² Osmanlı Hükümeti İtalyanları işgal düşüncesinden vazgeçirmek için Osmanlı Devleti'nin Londra, Paris, Berlin'deki kendi büyükelçiliklerine telgraf göndererek, İtalya'yı anlaşma masasına

⁷⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c.II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943, s.53.

⁷¹ İsrail Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sa. 5, Ankara 1994, s. 235.

⁷² Kemal Beydilli, "Trablusgarp Savaşı, İtalyanın Saldırısına Uğrayan Kuzey Afrika'daki Osmanlı Topraklarının Kaybına Yol Açan Savaş (1911-1912)", **DİA**, c. EK-2, İstanbul 2016, s. 613-616.

oturtmanın gerekliliği, bunun için gerekli olan her çabanın gösterilmesi istenmiş, aksi takdirde ülkedeki iç karışıklığın vahim bir hal alacağı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti İtalya'yı işgal etme düşüncesinden geri adım atması için büyük bir çaba harcanırken, bununla beraber olası bir harp için eldeki imkânlar nispetinde hazırlık yapmaktaydı. Sultan II. Abdülhamit Trablusgarp ve yakınındaki sahil şehirlerinde cephanelik, silah deposu ve kışlalar inşa etmiş ve Hamidiye alaylarına⁷³ benzer bir birlik kurmuştur. Aynı zamanda Abdülhamit devletin sınırlı maddî kaynaklara sahip olmasına rağmen ekonomi ve eğitim alanlarında yatırımlar yapmıştır. Osmanlı Devleti Derne adlı içi mühimmat ve erzak dolu gemiyi de bölgeye takviye güç olarak göndermiştir. Bu gemi 26 Eylül'de Derne adlı gemi limana yanaşarak yerli halk olan Arapların da yardımıyla yük dolu boşaltılıp Aziziye Sarayı'na ve topçu kışlasına taşınmıştır. Derne gemisinde 12.500 mavzer tüfeği ve 600 sandık tüfeğe ait cephanelik, 200 asker üniforması, 500 çuval kurutulmuş ekmek, 500 çuval un bulunmaktaydı. İtalyan istihbaratı bu haberi almış ve İtalyan Hükümeti bu gemiyi aramak için Roma adlı İtalyan gemisini görevlendirmişse de, geminin izine rastlayamamıştır.⁷⁴

Nihayetinde savunma önlemlerinin artacağı kanaatinde olan İtalya 23 Eylül 1911'de birinci nota ve 28 Eylül 1911'de İkinci notayı vermiştir. İtalyanlar, bu bölgenin kendi ülke topraklarına olan yakınlığı, bir türlü Osmanlı'nın bölgenin ilerlemesi için bir şey yapmadığı, Trablusgarp ve Bingâzi'nin medeniyetle tanışması gerektiğini, İtalyan hükümetinin bölgedeki diplomat ve memurlarının Osmanlı askerleri tarafından İtalyan aleyhine tahrik edildiği ve diğer yabancı unsurların da tehlikede olduğu bahanelerini öne sürmüştür.⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin başındaki sıkıntılar ve dönemin yönetiminin bu konuya tam olarak yönelememesi İtalyanların Trablusgarp ve Bingâzi'yi işgal etmek için 29 Eylül 1911'de savaş ilan etmesi ile sonuçlanmıştır. Savaş hazırlıkları kapsamında Sultan Abdülhamid Hân yukarıda bahsini ettiğimiz maddî tedbirleri almasının yanında bölgedeki Müslüman halkın da hilâfete yardımı istenmiştir. Özellikle dönemin Senûsi⁷⁶ tarikatı lideri Sayyid Aħmad eş-Şerif ve müritleri İtalyanlara karşı Osmanlıların yanında durarak beklenenden

⁷³ Hamidiye alayları Doğu Anadolu'daki Ermeni çetelerine karşı kurulan askeri birliktir.

⁷⁴ Mümtaz Onur Gürer, **İtalyan Krallığının Doğu Akdeniz Politikası (1861- 1913)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 101-102.

⁷⁵ Arzu Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 95-96.

⁷⁶ Muhammed b. Ali es-Senûsi'nin 1837'de Kuzey Afrika'da kurduğu dini, fikri ve siyâsî hareket.

fazla bir tepki ortaya koymuş ve daha sonra Osmanlı'nın yıkılması akabinde de Türklere olan destekleri sürmüştür. Senûsîler Berka, Bingâzi, Cağbûb, Cezayir, Fîzan, Hicâz, Kufra, Mısır, Sudan, Trablusgarp, Tunus ve Orta Afrika'da zaviyeleri yer almakta ve Batılı güçleri sahil kesimden içeride kalan bölgelere sokmamaktaydı. Bu gelişmelerden ötürü Osmanlı Devleti Şeyh Sayyid Aḥmad eş-Şerif Paşa'ya Trablusgarp'ın Sultan Vekili unvanını vermiştir.⁷⁷

Senûsîler ve yerel halkın bu desteği ve bu yerel destek gücün gönüllü subaylar sayesinde düzenli ve etkili bir kuvvet haline gelmesinden ötürü İtalyanlar uzun süre İtalya'nın işgal ettiği topraklar Trablusgarp ve Bingâzî sahilleri 4 Kasım 1911'de ilhak edilmişse de iç bölgelere doğru ilerleyişleri durdurulmuştur. Bu gönüllü subaylar arasında Albay Neşet Paşa, Binbaşı Enver Paşa, Binbaşı Ali Fethi Paşa, Kolağası (Jandarma Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal Paşa, Yüzbaşı Nuri Bey, Yüzbaşı Halil Bey bulunmaktaydı ve bölgeye gizli olarak savaş muhabiri kılığında girmişlerdir. Gönüllü subaylar Senûsîler'in verdiği destekle de direniş gücünü artırmış ve bölgede Trablusgarp Komutanlığı, Bingâzî Komutanlığı, Derne Komutanlığı olmak üzere üç farklı bölgede komuta merkezi oluşturmuşlardır.⁷⁸ Diğer İslami hareketlerin şehir merkezlerinde aktif olmasının aksine Senûsîler köy, kasaba ve sahrada etkin bulunmaktaydılar. Bu sebeple bu tarikat bedevi kabileler arasında sözü geçen bir tarikat durumundaydı. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini tepkiyle karşılayan İttihat ve Terakki partisine mesafeli dursa da Senûsîler Sultan Reşat ve Sultan Vahdettin'e bağlılıklarını bildirmiştir. Osmanlı Sultanı V. Reşat I. Dünya Savaşı için cihat fermanı verdiğinde bu buyruk Senûsîler tarafından uygulamaya konularak İngiliz ve Fransızlara karşı da cephe açıp savaşmışlardır.⁷⁹

Binbaşı Enver Paşa, 21 Ocak 1912 tarihinde Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından Bingâzî kumandanlığına atanmıştır.⁸⁰ Müslüman Araplardan Osmanlı'ya itaat eden sayısını artırmak için bölgeye gönderilmiş ve İslam Halifesinin damadı olduğunu vurgulayarak onun elçisi olduğunu belirtmiştir. Bu

⁷⁷ **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 125, İstanbul 2013, s. 576.

⁷⁸ Zekai Kardeş, **a.g.t.**, s. 96-97.

⁷⁹ Kadir Özköse, "Osmanlı Devleti İle Senûsiyye Tarikatı Arasındaki İlişkiler", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 1, sa. 2, Ocak 2013, s. 11-39.

⁸⁰ Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, **a.g.e.**, s. 508-509.

durum bölgedeki Araplar üzerinde büyük bir etki oluşturmuştur. Trablusgarp Savaşı için Ortadoğu'daki Mısır halkı gibi diğer Müslüman halkalardan da destek geldiği görülmektedir. Mısırlılar Trablusgarp için Müdafaa-i Vatanıyye isimli bir cemiyet kurarak bölgeye erzak, mühimmat ve para gönderimi sağlamıştır.⁸¹

Osmanlı Devleti'nde 1870'lerde başlayan Balkanlardaki karışıklardan sonra 93 Rus Harbi (1877-1878), Trablusgarp, Balkan Savaşları gibi savaşlarla yıpranan Osmanlı Devleti güçsüz duruma düşmüş, öncesinde Osmanlı'yı Batılı devletler seviyesinde gücü olduğuna inanan Hintli Müslümanlar büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Bu durumu görüp paniğe kapılan Hintli Müslümanlar, son bağımsız Müslüman Devletin hayatta kalabilmesi için çok yönlü mücadeleler vermişlerdir. Hintli Müslümanlar İngiliz Hükümetine dilekçeler yazmış, çeşitli toplantılar ve konferans vererek Osmanlı lehine bir bilinç oluşturmaya çalışmışlardır. Osmanlı İslam Halifesi için Hutbeler irat edilmiş, dualar edilmiş ve yardımlar toplanılarak Hilâfetin başkenti olan İstanbul'a gönderilmiştir.

Hint alt kıtasındaki Müslümanlar 1857 yılından sonra İngilizlerin bölgeyi tamamen hâkimiyetlerini altına almasından sonra İngilizlere karşı bir birlik hissi uyanmış ve önceden var olan Osmanlı-Hint Müslümanları arasındaki bağın kuvvetlenmesi bir ivme kazanmıştır. İngilizler gibi diğer batı devletleri de 19. Yüzyılda birçok ülkeyi hâkimiyeti altına almış ve bu ülkelerin zenginliklerinden faydalanmışlardır. Avrupa devletlerinin Müslüman devletlerini sömürge haline getirmeleri, Hristiyan devletlerin aralarındaki birlik ve dayanışmalar Müslümanları bu ittifak karşısında birleşmeye itmiştir.⁸² Avrupalı devletlerin kendi aralarında Müslüman devletleri sömürmek için pay etmeleri de Müslümanların tepkisine yol açmıştır. Müslümanların tepkisi başlangıçta bölgesel olsa da süreç geçtikte küresel bir tepki vermeye başlamışlardır. Din kardeşliği temelinde güçlenen bu küresel tepki Müslümanların düşman karşısında uyanmasına vesile olmuştur. Trablusgarp ve Bingâzi'nin işgal haberi Müslümanlar tarafından derin üzüntüyle karşılanmış ve Hint alt kıtasındaki Müslümanlar Osmanlı devletine yardım için ellerinden geleni

⁸¹ Mümtaz Onur Gürer, **a.g.e.**, s. 115-116.

⁸² Hasan Taner Kerimoğlu, "Trablusgarp Ve Balkan Savaşlarında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptıkları Yardımlar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, XII/2 (Kış 2012), s. 162.

yapmaya çalışmışlardır. Hint Müslümanları bu işgale büyük tepkiler göstermiş, Hindistan'ın şehir ve köylerinde sayısı yüzleri aşan toplantı ve etkinlikler düzenlemişlerdir. Comrade gazetesi bu savaşa yönelik ek çıkarmaya başlamış, Hâblu'l-Metîn, Observer, Paisa-i Aḥbar, Vatan, Zemîndâr gibi gazeteler tarafından İtalyanların işgali şiddetle kınanmaktaydı. İtalyanların işgal Hadîsesi ve Osmanlı Devleti'ndeki kargaşalar sebebiyle birçok haftalık dergi, günlük gazete şekline dönüşmüştür.⁸³

El-Hilâl gazetesi de Hint Müslümanlarını Türklere yardım etmek, onların moralini yükseltmek için alt kıta Müslüman kardeşlerinin halifelerinin yanında olduğuna dair yazılar yayımlanmış, psikolojik olarak Müslümanların moralini yükseltmek adına İtalyanların Trablusgarp Savaşındaki başarısızlıklarına geniş yer verilmiştir. Yayımlanan 23 Haziran tarihli gazetede bir haberde İtalyan işgalci donanması tarafından 320 top mermi atışının yapıldığını ancak bunun yalnız bir Arap Müslüman şehadetine vesile olduğunu aktarmıştır. Arapların İtalyan kampına baskın verdiği sonucunda çok sayıda erzak ve mühimmat ele geçirildiği, işgalin sarhoşluğunda olan İtalyanların hezimete uğratıldığı haberleri yapılmaktaydı. Türkler lehine olan yazıların öncülüğünü Ebu'l-Kelâm Âzâd yapmıştır.⁸⁴

Hindistanlı Müslümanlar İngiliz işgaline karşı Hindistan Müslüman Birliğini 1906 yılında kurmuşlardır. Özellikle bu birlik kurulduktan sonra, Hintli Müslümanlar içerideki ve dışarıdaki Müslümanların dertleriyle daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle Osmanlılara karşı güçlü bağlarla ilişkiler tesis edilmiştir. Şairimiz Zâhide Ḥâtûn'da gazetelerde Trablusgarp, Enver Paşa ve Osmanlı hakkında şiirler yazmış bunları dergi ve gazetelerde yayımlatmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz Hintli Müslümanların Basın yoluyla yaptıkları yardımların haricinde savaştan olumsuz etkilenen Müslümanların yaralarını sarmak için 2 Ekim 1911 tarihinde Hindistan Kızılay Cemiyeti, Osmanlı Hilâl Aḥmer Cemiyetine Yardım Komitesi'ne yardım amacıyla Kalkûta şehrinde kurulmuştur. Bu komiteyi, Abdullah Sühreverdi (Londra Pan-İslam Cemiyeti Başkanı), Aga Muslihiddin (Hâblu'l-Metîn Gazete Editörü), Gulâm Hüseyin Arif kurmuştur. Bu

⁸³ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 178-179.

⁸⁴ Zekai Kardeş, **a.g.t.**, s. 91.

cemiyet siyasî yollardan İngiltere hükümetine endişelerini getirerek savaşı durdurma girişimlerinde bulunmuş, savaşta gâzi olanlara ve şehit ve ailelerine yardım etmeye gayret göstermiştir. Bölgeye bir tıbbi heyette göndererek savaşta yaralananları tedavi altına almışlardır. ⁸⁵ Zâhîde Hâtûn Şîrvânî’de bu cemiyete verdiği konferans ve maddî yardımlarla destekte bulunmuş ve insanları da Türklere yardıma teşvik etmiştir.

Balkan Savaşlarıyla birlikte alt kıta Müslümanları arasında, Batılı güçlerin Müslümanlara karşı bir Haçlı savaşı başlattığı fikri yaygınlaşmıştı. Hindistan Müslümanları bu savaştan sonra tepkilerini daha düzenli, güçlü kolektif bir ruhla ve aktif rol olarak devam ettirmişlerdir. Müslümanların Batılı güçler karşısında düştüğü bu durum aralarında fihhi ve fikri ayrılıkları olan grupların birleşmesine vesile olmuştur. Trablusgarp Savaşında olduğu gibi yine basın yoluyla destekler sürmüştür. Şevket Ali, Comrade gazetesini Balkan Devletlerine karşı gönüllü asker toplamak için bir araç yaparak Hintlilerin cephede aktif rol almasını sağlamıştır. . Osmanlı ordusu ve İslam Halifesi için dualar edilmiştir.⁸⁶

Öncesinde sadece İtalyan mallarını kapsayan boykot diğer Avrupa devletlerinin ürünlerini de kapsayarak Müslümanlar tarafından benimsenmiştir. İngilizlere karşı daha cesur söylemler içerisinde olmaya başlayan Hint Müslüman hareketlerinin önde gelenleri, İngiliz Hükümeti’ni Osmanlı Devleti ile olumlu ilişkiler izlemeye zorlamışlarsa da İngilizler bu istekleri geçiştirme yolunu tutmuştur. Bazı bölgelerde Avrupa ürünlerinin yanı sıra kendilerini yöneten İngilizlerin mallarını da Müslümanlar boykot etmişlerdir. Dönemin sadrazamı Kamil Paşa’nın yaptığı barış görüşmelerine karşı çıkan Hintli Müslümanlar, Osmanlı’nın Balkanlarda verdiği kayıplara üzülmekte ve aynı zamanda eleştirmektedirler. Kalküta’da yapılan toplantıdan sonra gönderilen ve Comrade gazetesinin gönderdiği telgraflarda, bu barış görüşmelerinin büyük Osmanlı Devleti’nin şan ve şerefine uygun düşmediği ve barış görüşmelerinin sonlandırılması istenmekteydi. Zâhîde Hâtûn da “Çok Yaşa Enver Paşa” adlı şiirinde Kamil Paşa’yı eleştiren mısralarında Kamil Paşa’nın antlaşma çerçevesinde ödenecek 25.000 pounda Balkanları sattığını

⁸⁵ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 179-180.

⁸⁶ Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. 169-171.

iddia etmiş ve Sırpların, Bulgarların, Yunanların mutluluktan havaya uçtuğunu dile getirmiş ve onun evin bahçesindeki bir diken olarak tasvir etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ZÂHİDE HÂTÛN ŞİRVÂNÎ'NİN HAYATI

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin yaşadığı dönem İngiliz sömürsü altında bulunan alt kıta Müslümanlarının esaretten kurtuluş yolları aramaya başladığı dönemdir. Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin babası Navâb Müzemmillullah Hân, annesi de Hicazi Begum'dür. Zâhîde Hâtûn Şîrvânî 8 Aralık 1894 (9 Cemaziyel Âhir 1312) tarihinde Bhikampur – Aligarh'ta ailesinin üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. Kendisinden 2,5 yaş büyük olan Aḥmadi Begum adında bir ablası, ablasından önce doğan ve doğar doğmaz vefat etmiş olan bir erkek kardeşi vardı. Zâhîde Hâtûn 1 yaşındayken kardeşi Aḥmadullah Hân dünyaya geldi. Zâhîde Hâtûn henüz 3 yaşındayken annesi vefat etti. Aslında kendisine Zâhîde Begum ismi verildi ancak kendisi Zâhîde Hâtûn Şîrvânî ismini kullandı. Şiilerinde önceleri Gül, sonra Nuzhat ve isminin baş harfleri olan Z.H.Ş mahlasını kullanmıştır.

Babası küçüklüklerinden beri onlara iyi bir eğitim verme, onları iyi yetiştirme çabasıdaydı. Yaşadığı toplumun yadı zate ileri görüşlü, aydın, nüfuz sahibi ve varlıklı bireylerinden biridir. Erkek ve kız çocuklarına verilen eğitimin tamamen farklı olduğu bir dönemde bile erkek gibi giyinerek ata binebilen Zâhîde Hat un Şîrvânî'ye bu özgürlüğü ve serbestliği şüphesiz babası Navâb Müzemmillullah Hân 'ın aydın görüşlü kişiliği vermiştir. Sayyid Aḥmad Hân'ın yenilikçi hareketinden etkilenen babası çocuklarına geleneğin yanında modern bir hayat da sunmuştur. Nitekim her yıl fakir fukaraya yemek yedirerek, hayır hasenatta bulunarak çocuklarının doğum gününü kutlaması da Navâb Müzemmillullah Hân'ın modern görüşünün neticesidir.

2.1. Ailesi

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî bir üst bölümde de bahsettiğimiz gibi Aligarh bölgesinin ileri gelen bir ailesine mensuptu. Ailesinin geldiği Şîrvânî soyu sosyal ve ilmi yönden büyük bir konuma sahipti.

Bu soy her dönemde, devrinin saygı ve itibar gören şahsiyetlerine sahip olduğundan çok eski devirlerden şimdiye kadar olan hanedanlık tarihi yazılmıştır.

Özellikle Hint alt kıtasının seçkin tarihçileri arasında yer alan Abbas Hân Şirvânî bu hanedanın tüm ayrıntılarıyla tarihini 507 sayfadan oluşan “Şirvânî Name¹” adlı kitabında yazmıştır. Bu kitap Zâhîde Hâtûn'un da mensubu olduğu Şirvânî sülalesini anlatan detaylı bir belge hükmündedir.

Şirvan Yasirvan Afganistan'dan Hint alt kıtasına gelmiştir ve Şirvânî ailesinin ismi bu zattan gelmektedir. Şirvânî ailesinin Hint alt kıtasındaki mevcudiyeti Gıyaseddin Halci (1262-1282) ve Sultan Feyruz Şah Tuğluk (1351-1388) 'in döneminde de bulunmuştur. Ancak Şirvânîlerin Hindistandaki gerçek anlamdaki varlığı ve yükselişi Behlül Lodi zamanında hâsıl olmuştur. 15.yy'da Behlül Lodi hâkimiyetinin başında Şirvânîler Doğu Pencap'ta ve Delhi civarında topraklara sahip olmuştur.²

Bâbü Devleti'nin kurulmasıyla Şirvânîler Aligarh ve Rayta bölgelerine yerleşmişlerdir. Bâbü devletinin kurulmasından sonra Şirvânî ailesi iki gruba ayrılmış, bir grup yeni kurulan Bâbü hükümetini desteklerken diğer grup ise Patanların devletini kurma peşine düşmüşlerdir. Bâbü, Hân A'zam Heybet Hân'ın torunu Muzaffer Hân'a "Cihan Hakanı" lakabını vermiştir. Muzaffar Hân, Zâhîde Hâtûn Şirvânînin Bikempûr'daki atasıdır.³

İngilizler 1803 yılında Aligarh bölgesini hâkimiyetleri altına aldıklarında neredeyse bütün Hindistan'ın sahibi olmuşlardı. Bu süreçte Şirvânî sülalesi buna karşı durmamış, karşılığında da pek çok imtiyaza sahip olmuşlardı.

Zâhîde Hâtûn'un babası Navâb Muzamilullah Hân da Şirvânî soyundan gelen saygın bir kişi olmasının yanı sıra kendisi de tanınmış ve Altkıta Müslümanlarının eğitimi konusunda yakından ilgilenen ve bu alanda yapılan çalışmalarda yer alan aydın bir kişiliktir. 1860 yılında Aligarh'ın Bhikampur kasabasında dünyaya geldi. Muhammedan Anglo Oriental College'de eğitim gördü ve aynı zamanda ileriki yıllarda buranın mütevelli heyetinde yer aldı. Farsça, Arapça ve İngilizce öğrendi. Henüz 26 yaşındayken Aligarh'da bugün de eğitim ve öğretim hayatında devam eden M.U College'in mütevelli heyetine seçildi ve ileriki yıllarda

¹ 'Abbâs Hân Şirvânî, **Şirvânî Name**, Şirvânî Printing Basımevi, Aligarh 1953.

² Fâtımah Hâssan, **a.g.e.**, s. 116.

³ Nabil Ahamad Nabil, **a.g.e.**, s. 38.

mütevelli heyeti başkanı olarak görev yaptı. 1919 yılında gerçekleştirilen Bölgesel Eyaletler Eğitim Konferansına başkanlık etti ve bugünkü Uttar Pradeş bölgesini kapsayan Birleşik Eyaletlerin eğitim konusundaki geri kalmışlığını gidermek için çalışmalar yapmak üzere bir heyet kurdu.

Muzammilullah Hân, eğitim alanındaki çalışmalarının yanı sıra siyasî alanda da dönemin ileri gelen şahsiyetlerinden biridir. Birleşik Eyaletler Toprak Sahipleri Birliği (United Provinces Zamindar Association)'nin sekreterliğini yapmıştır. Şimla'da bütün Hindistan'ın siyasî temsilcilerinin katıldığı ve Hindistan Genel Valisi Lord Minto'ya Müslümanları için ayrı bir seçim şekli için öneride bulunulan toplantının alınan kararlarında kendisinin de imzası bulunmaktadır.⁴ Tüm Hindistan Müslümanları Birliği'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı.

Zâhide Hâtûn'un annesi Hicazî Begum İneyetullah Hân'ın torundur. İneyetullah Hân aynı zamanda Muzamilullah Hân'ın amcasıdır. İneyetullah Hân da Sayyid Aḥmad Hân'ın arkadaşı ve destekçisidir. Hicazi Begum, Muzammilullah Hân ile 1891 yılında evlendikten 5 yıl sonra vefat etmiştir. Bu sırada Zâhide Hâtûn henüz 3 ve kendisinden küçük erkek kardeşi Aḥmadullah Hân ise 1 yaşındadır. Muzamilullah Hân eşinin vefatıyla 1901 yılında bir evlilik daha yapmış, ancak 3 yıl sonra bu eşi de hayatını kaybetmiştir. Muzammilullah Hân, ilerleyen yıllarda çocukları Aḥmadullah Hân ve Zâhide Hâtûn'un vefatlarından sonra bir evlilik daha yapmış ve bu evlilikten doğan oğlu Raḥmatullah Hân Şirvânî ilerleyen süreçte Aligarh Müslüman Üniversitesinin rektör yardımcısı olarak görev yapmış ve 2012 yılında hayatını kaybetmiştir.

Zâhide Hâtûn'un ablası Aḥmadi Begum'un asıl ismi Azîze Hâtûn'dur. Sayyid Aḥmad Hân tarafından henüz 3,5 yaşındayken Azize Hâtûn olan ismi Aḥmadi Begum olarak değiştirilmiştir. Aḥmadi Begum de pek çok şiir yazmış ve şiirlerinde Nikhat mahlasını kullanmıştır. Zâhide Hâtûn'un kardeşi Aḥmadullah Hân da şiir yazmış ve şiirinde Hayran mahlasını kullanmıştır.

2.2 Eğitim Hayatı ve Kişiliği

Bir üst bölümde anlattığımız gibi son derece eğitilmiş ve ilimle, özellikle

⁴ Fâtımah Ḥassan, a.g.e, s. 123.

edebiyatla ilgilenen bir aileden gelen Zâhide Hâtûn Şîrvânî, 4 yaşına geldiğinde ablası Aḥmadi Begum ile birlikte eğitim hayatı başlatıldı. Kuran ve İslami ilimler eğitiminden sonra Urduca eğitimi verildi. Bu dönemde Urduca'nın yanında Arapça ve Farsça da öğreniliyordu. Sayyid Aḥmad Hân'ın gayretleriyle ise İngilizce de öğrenilen diller arasında yerini amıştı. Zâhide Hâtûn ve kardeşlerine temel eğitimden sonra İran'dan Bhopal'e gelmiş, iyi eğitimli ve aynı zamanda dönemin iyi şairleri arasında yerini alan ve Muzamilullah Hân'ın da arkadaşı olan İranlı Ağa Kemaleddin Sencer'in kardeşi olan Rahşanda Hâtûn tarafından Farsça derleri verilmiştir. Rahşanda Hanım bir sebepten İran'dan ayrılarak Bhopal'e yerleşmiş ve adını da Ferhunde Begum Tahrani olarak değiştirmişti.⁵ Ferhunde Hanım'ın vefatından sonra kendisinin öldürülen İran hükümdarı Şah Nasıruddin'in saray çalışanlarından birinin kızı olduğu anlaşılmıştır.

Ferhunde hanım aynı zamanda Farsça şiirlerde yazıyordu. Böylece Zâhide Hâtûn'da Farsça şiirle tanıştığı gibi, kendisinin içindeki cevher de bu süreçte ortaya çıktı ve böylece daha 10 yaşındayken şiir yazmaya başladı.

Ferhunde'nin kızlarına verdiği eğitimden babası Navâb Müzemmillullah Hân çok memnundu. Ferhunde Hanım Urduca bilmediğinden kızları kısa sürede Farsçayı öğrenebilmişler ve konuşacak kadar ilerletmişlerdi. Zâhide Hâtûn henüz 11 yaşındayken Farsçayı hocasıyla mektuplaşacak kadar iyi öğrenmişti. Ferhunde Hanım devamlı şiirler okur, böylelikle iki kız kardeş şiire de aşına olurdu.

Ferhunde'nin yanısıra, Aligarhlı meşhur Hadîs âlimi Mevlevi Muhammed Yakup İsraili'den de dersler aldı. Muhammed Yakup İsraili'nin babası Aligarh Cuma Mescid'inde imamdı. Cihad ederken babası şehit olunca görevi oğluna kalmıştı. Muhammed Yakup öğrencilerini o denli iyi yetiştiriyordu ki onun öğrencileri yarışmalarda asla yenilmezdi. Arapça derslerini kardeşi Aḥmadullah Hân'ın özel öğretmeni olan Mevlevi Sayyid Aḥmad'ten aldı. Dolayısıyla Zâhide Hâtûn, çok küçük yaştan itibaren dönemin ileri gelen ve alanında en iyi olan bu kişilerden aldığı derslerle yaşadığı coğrafyada alışlagelmedik bir şekilde bir ekek kadar ilim ve bilgiyele donatılmıştır.

⁵ Fâtımah Ḥassan, a.g.e, s. 133.

2.3. Alt Kıtada Kadınlara Yönelik İlk Dergiler ve Zâhîde Hâtûn'un Şiirlerini Yayımladığı Dergi ve Gazeteler

Hint altkıtasında da diğer doğu toplumlarında olduğu gibi kadın sosyal hayatında genelde evde bulunurdu ve eğitim için kısıtlı olanaklara sahipti. Genelde eğitimini evde alır ve bu da genel dini bilgilerden ibaret olurdu. 19. Yüzyıl ortalarında yeni tarzda eğitim veren kurumların açılmasıyla birlikte kadınların da eğitim görmesi ihtiyaç hissedilmiştir. Aynı zamanda kadınların sosyal ve kültürel gelişimine yönelik kitapların yazılması ve İngiliz Hükümeti tarafından kadın öğretmenler için okul açılmasıyla toplumdaki kadınlar eğitime yönlendirilmiştir. Sayyid Aḥmad Ḥân ve arkadaşları sosyal hayatın gelişmesi için kadınların da sosyal yaşama dâhil edilmeleri hususunda çalışmışlardır. Aḥmad Ḥân kadınların İslami eğitimde kendilerini geliştirmelerinin zaruri olduğunu savunmuştur. Sayyid Aḥmad Ḥân ve Mevlânâ Altâf Hüseyin Hali kadınların eğitim almasının önemini yazılarında vurGulâmıştır. Bu süreçte Ḥalî tarafından "Dul Kadının Duası" ve Susmanın Övülmesi" adlı şiirler yazılmıştır. Kadının karşılaştığı zorluklar ele alınmış ve kadının ilim tahsil etmesinin gerekliliği dile getirilmiştir. Aynı şekilde Mevlevi Nezir Aḥmad Dehlevi de 1869 'da yayınlanan "Miratül Arus" isimli eseri kadınların sosyalleşmelerine yönelik yazılmıştır.⁶

Alt kıtada kadınlara yönelik ilk yayın yapan dergiler ile Zâhîde Hâtûn'un şiirlerini yayımladığı dergiler aşağıda verilmiştir.

2.3.1. Aḥbâr-i Nisâ

Bu dergi Hint alt kıtası kadınlarının Urdu dilindeki ilk gazetesi olma hüviyetini taşımaktadır. Bundan önce kurulan "Rafîk-i Nisvân" adında bir dergi olmasına karşın, bu Hristiyan kadınlara özel bir dergiydi. Aḥbâr-i Nisâ dergisi Mevlevi Sayyid Aḥmad Dehlevi tarafından kadınların eğitim ve sosyal açıdan gelişimine katkıda bulunmak için 1884 yılında yayın hayatına başlamıştır. Bu dergi ayda üç defa yayınlanmakta ve sekiz sayfadan oluşmaktaydı. İçerik olarak kadınların aile hayatını ilgilendiren konuların yanında, eğitim konularında onlara rehber olmaya

⁶ Enver Sedid, **Pakistan me Edebî Resail ki Tarih (İbtida ta 1988)**, Academy of Letters Pakistan, Ramna Printer, İslamâbâd 1992, s. 302.

dayalı olmuştur. Bu dergide “Hindistan’ın kadınlara ve ilim öğrencilerine fayda veren ilk dergisi” şeklinde bir açıklama da yer almış ve aynı zamanda her kesimden kadına hitap etmiştir.⁷

Bu dergi Hint alt kıtasındaki ilk kadın dergisiydi ancak yayın hayatına fazla devam edememiştir. Bu dergi Zâhîde Hâtûn’un doğumundan önce kurulup, yayın hayatına veda etmiştir.

2.3.2. Tahzîb-i Nisvân

Mumtâz Ali tarafından Temmuz 1898 tarihinde Lahor’da yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin ismi Sayyid Aḥmad Hân tarafından konulmuştur. Mumtâz Ali tarafından gazetenin editörlüğü eşi Muhammedi Begum’e bırakılmıştır. Muhammedi Begum’un kendisi de Urdu edebiyatının ilk kadın yazarları arasında ilk sırada yerini alır.⁸ 1908 yılında Mumtâz Ali’nin vefatıyla gazetenin idaresine kızı Vahide Hanım geçmiştir. 1916 yılından sonra Asif Cihan ve sonrasında da Mumtâz Ali’nin oğlu meşhur Urdu edebiyatçısı İmtiyâz Ali Tâc idaresi için sorumluluğu üstlenmiştir. İmtiyâz’ın idaresinde olduğu Aralık 1922 tarihinde çıkan Tehzib-i Nisvân gazetesinde Zâhîde Hâtûn’un vefatı için taziye mesajı vermiştir ve Fidovs-i Tahayyul adlı divanının kısa tanıtımı yapılmıştır.⁹ Kadınlara yönelik düzenli yayınlanan ilk haftalık gazete olma niteliğini taşımaktadır. Aḥbar-un Nisâ gazetesinin aksine 51 yıl gibi uzun soluklu bir yayın hayatına sahip olduktan sonra 1949 yılında yayın hayatı sona ermiştir.

Kadınların sosyal açıdan gelişimi, dini ve fikir dünyasındaki soru ve sorunların cevaplanmasına yönelik yayınlar yapmıştır. Mumtâz Ali kadınlara ev işlerinde yardımcı olacak yazıların haricinde, kadının edebiyat yeteneğini ortaya çıkarmaya, kendi problemini kendisinin çözmesine dayalı da yayınlar yapmıştır. Kadınların zihni olarak uyanması, fikir ve şuur dünyasının sağlamlaşması, eğitimde ilk adımı atmalarına yardımcı olmuştur. Fikrî, ilmî ve ıslahat alanlarında yaptıkları alt kıtanın kadınların eğitimi ve gelişimi ile ilgili çalışmalar yapan diğer aydın kişileri

⁷ Enver Sedid, a.g.e, s. 302-303.

⁸ Nilam Farzana, **Urdu Adab ki Aham Hâvâtin Novel Nigâr**, Brown Book Publications, New Dehli 2014.

⁹ Seyid İmtiyâz Ali Tac, **Tahzîb-i Nisvân**, Lahor, 5 Eylül 1942, s. 1.

olan Hâlî, Sayyid Aḥmad Ḥân ve Nezir Aḥmad tarafından da kabul görmüştür. Aynı zamanda gazetede İstanbul, Ankara, Moskova, Kahire, Moskova, Berlin, Londra, Delhi, Madras, Gücrat gibi önemli şehirlerden siyasî ve sosyal haberler yayınlanmıştır. Gazetede Mevlânâ Zafer Ali Ḥân gibi Türk dostu büyük edebi şahsiyetler de bu gazetede şiirlerini yayımlamışlardır.¹⁰

Bu gazetenin farklı sayılarında Zâhide Ḥâtûn'un beş şiiri yayımlanmıştır. Appeal (Rica) 12 Nisan 1913, Mâh-i Mubârak ka Manâzır (Mübarek Ayın Manzaraları) 8 Haziran 1919, Ḥudâ (Tanrı) 2 Haziran 1920, Bibî Âmine ka Bister-i Marg (Hz. Âmine Hanımın Ölüm Yatağı) 20 Eylül 1920 ve Vâkia-i Fâcia (Elim Olay) adlı şiiri 25 Haziran 1921 yıllarında yayımlanmıştır. Zâhide Ḥâtûn Şîrvânî sadece bu gazetede değil diğer gazete ve dergiler de yayımlar yapmış ve Müslüman kadınların ilim ve şuur sahibi olması için maddî-manevî her türlü yardımdan geri durmamıştır. Mumtâz Ali Bey onun vefatı üzerine şunları söylemiştir:

“Benim Zâhide hanımın babası Macit Bey ile tanışmama yaklaşık 40 yıl önce Sayyid Aḥmad Ḥân vesile olmuştu, o yıllarda Zâhide Ḥâtûn daha birkaç yazı ile edebiyat dünyasında kendini göstermeye başlamıştı. O milletin derdi ile dertlenmiş ve Hindistan Müslümanlarının üzücü durumu onu edebiyat dünyasına yönlendirmişti. Onun ile yazışmalarımız başladı ve aramızdaki aynı derdi paylaşmadan kaynaklanan bağ kuvvetlenmişti. Kâğıdın pahalandığı dönemde gazetenin mali durumunun kötü gitmesiyle perişan bir durumdaydım, rahmetli Zâhide Hanım, kendi şiirlerinden seçmeler yapıp oluşturduğu “**Ayina-yi Ḥaram**” (Evin Aynası) Mecmuasını gazeteye destek olmak adına bana verdi, ben de bu eseri yayınladıktan sonra kendisi için ayırdığım kırk-elli nüshasını kendisine verme niyetindeydim ancak ısrarlarıma rağmen kabul etmedi. Benim bu teklifime karşılık bu nüshaların parasını göndermekle de kalmayıp buna ilaveten 125 Rupiyi de yollamıştı. Bu da kitabı almaya maddî gücü yetmeyen başarılı kimsesi olmayan kızlara hediye edilmesi içindi. Hastalığının şiddetlendiği bir dönem de hastalığım yüzünden yayım işlerinin yarım kalacağından endişelendiysem de Zâhide Ḥâtûn'un bu konuyla alakadar olarak mutlaka boşluğu tamamlamak için bir yol bulacağını düşündüm.”¹¹

¹⁰ **Tahzîb-i Nisvân**, Darul İsaati Pencap, c. 45, Lahor 1942, s. 145, 270, 432.

¹¹ Fâtımah Ḥassan, **a.g.e.**, s. 90.

2.3.3. Hâtûn

Hâtûn dergisi Ocak 1904 Aligarh'ta aylık dergi olarak yayın hayatına başlamıştır. Derginin editörlüğünü, Kadın Eğitimi Bölümü (Ta'lim-i-Nisvân Section)nün genel sekreteri olan Şeyh Muhammed Abdullah yapmaktaydı. Bu derginin gayesi kadınlar arasında eğitimi yaymak, okuryazar kadınlar arasında da ilmi teşvik etmektir. Dergide özellikle kadınların düşünce ufkunu açan, doğruya ve temel bilgilerin yer aldığı kaynaklara yönlendiren, zihnini aydınlatıp geliştiren yazılara yer verilmiştir. Sayyid Hürşid Ali'nin kaleme aldığı "Japân ka Larkiyân" (Japon Kızları), Mevlânâ Hâli'nin "Kurûn-i Ūlâ ki Hâk Goyî or Hâk Pasandî"(İlk Asrın Hak Sözcükleri ve Hakseverlik), Mevlânâ Muhammed Aslam Racpûrî'nin "Hazreti Esmâ", Rabia Hanım'ın "İslam ki be-Taassubî" (İslam'ın Anlayışı) gibi yazılarla kadınlara öncülük etmiştir. Aynı Aḥbar-un Nisâ, Tahzîb-i Nisvân gibi Hâtûn dergisi de devrin Müslüman kadınlarının düşüncelerini etkilemiş ve onlara bir meşale olmuştur. Bu dergi yıllar boyunca kadınların gelişimi yolunda önderlik ederek bu alanda aktif bir rol almıştır.¹²

Aligarh Kız Koleji'nin Kütüphanesindeki Hâtûn dergisinin dosyaları arasında, Zâhide Hâtûn Şirvânî'nin beş şiiri bulunmaktadır. Bunların içinde meşhur mesnevisi "İslamın Viran Şehri" de bulunmaktadır. Bu şiirlerin açıklamalarında uzun bir editör yazısı vardır. Bu yazının son kısmında Şeyh Abdullah, şunları belirtmiştir:

Zâhide Hâtûn Şirvânî hanımın "İslam'ın Viran Şehri" adlı şiirinde şiirin vasfı ve konusu açısından son derece yüksek bir kıymete sahip ve güzeldir ki gönlümüzün arzusu derginin her sayısında Zâhide hanımın şiir ve diğer eserlerinden bir bölüm olmasıdır.

Hâtûn dergisindeki onun yazıları uzun süreli olarak dergide yayınlanmıştır. Dergi kadınların ıslahı ve hakları konusunda onların sesi olmuş, yıllarca bu hizmeti başarıyla yürütmüştür.¹³

2.3.4. Parda Nişîn

"Perde Nişîn" ismiyle kadınlara yönelik aylık dergi olarak Mayıs 1907

¹² Enver Sedid, a.g.e, s. 304.

¹³ Fâtımah Hassan, a.g.e., s. 92-93.

yılında Agra’da yayın hayatına adım atmıştır. Müdürlüğünü Müsenner Hamuş yapmıştır. Gelenek ve görenekler, hoş sohbet bu derginin bağımsız sürekli yayınlanan başlıklarından olmuştur. Ev işlerinin yanında günlük ve sosyal konularda da yazılara yer verilerek yayınlanmıştır. Zâhîde Hâtûn’un bu dergide “Appeal”(Çağrı) adlı şiiri de Şubat 1912 yılında yayımlanmıştır. Kadın yazarların haricinde erkek yazarların da olduğu bu dergi 1915 senesine kadar yayın hayatına devam etmiştir.¹⁴

2.3.5. Şarîf Bîbî

Kadınlara yönelik olan bu dergi aylık olarak Haziran 1909’da devrin önde gelen Munşi Mahbub Âlem’in idaresinde Lahor’da yayın hayatına atılmıştır, daha sonraları derginin idaresini kızı Fatma Begum ve Munşî Fazl yürütmüştür. Derginin baskısı ve kağıtının kaliteli olmasının yanında güzel bir üsluba sahipti. Bu dergide Binti Sayyid Nezerulbakır, Müsennir Abdulkadir, Ehliye BânûAli Aħmad, Begum Abdüssettar kadınlara yönelik yazılar yazmıştır. Çocuk terbiyesi, kadınların giyimi, kadınların tevehhümleri, eğitimin gerekliliği gibi konularda kolay ve sade bir dille yazılar kaleme alınmıştır. Dergide Hindistan ve Avrupa’nın önde gelen eğitimli kadınlarının görüşlerine yer verilerek kadınlara ışık tutulmuş, özellikle de bu yazıların yerel dilde olması cezbetmiş ve kadınları etkileyici bir yönü olmuştur.¹⁵

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî’nin kendi mecmuasından bulunan şiirlerden Şerif Bîbî Dergisinde 12 adet şiiri yayınlanmıştır. Bunlar, Appeal (Rica) 28 Mart 1913, Titled (Kelebek), Hê Hê Şâh-i Yûnan (Evet Evet Yunan Şahi) 14 Nisan 1913, Şâdî (Düğün) Ağustos 1913, Sahrâ¹⁶ 10 Nisan 1914, Armağân 22 Mayıs 1914, Ah Go Kehle 14 Mayıs 1915, Vayê Hâlî (Vay Halime) 14 Haziran 1915, Ruhsat-i Bülbül 15 Eylül 1915, Tesadüm Revac-i Şer’(Din ve gelenek çatışması) 3 Haziran 1916, Hadîse-i Hâileh (Büyük Olay) 1916, Hay-i Şiblî (Şiblî’nin Sesi) 13 Nisan 1918 tarihlerinde yayımlanmıştır. Bu şiirlerinin yanında onun meşhur bir yazısı olan “Meri Ahiri Mazmun” yani Benim Son Yazım anlamına gelen bir şiiri de bu dergide yayınlanmıştır. Bu yazısına editör notu da düşülmüştür. Mahbûb Âlem’in notu şu

¹⁴ Enver Sedid, **a.g.e.**, s. 305.

¹⁵ Enver Sedid, **a.g.e.**, s. 305.

¹⁶ Hint düğünlerinde damadın boynuna geçirilen inci veya çiçek demetlerinden oluşan halka.

şekildedir:

“Zâhîde Hâtûn’un son yazısını yayınlamamız bizi ciddi derecede üzüntüye boğmuştur. Hindistan’da kadınların eğitim almaları yaygınlaşmış ve Müslüman kızlar eğitimde yüksek bir noktaya ulaşmışlardır. Bu kadar ilim tahsilinden ve tecrübe edindikten sonra erkeklerin yazdığı gibi yazılar yazamamasının sebebi nedir? Bu kötü düşünce kırıcı ve ahlakla bağdaştırılmayacak bir durumdur.”

Bu notun sonrasında Zâhîde Hâtûn Şîrvânî yazmama kararından vazgeçmiştir.¹⁷

2.3.6. İşmat

İlk çıkan kadın dergilerinden olan bu dergi, Mevlânâ Raşid Hayri tarafından 1908 yılında Karaçi’de yayımlanmaya başlamıştır. Mevlânâ Raşid kadınların düşüncelerini aydınlatmayı, eğitimi genele yaymayı amaçlamıştır. İşmat dergisi kadının eğitimi hareketinin bayrağını göklere yükseltmiş ve sade dilde olan yazılara öncelik vererek kadınlara hitap etmiştir. Kadınlar tarafından takip edilmiş ve onları eğitime yöneltmek kültür seviyelerini arttırmıştır. Raşid Hayri’nin ölümünden sonra 1936 yılında İşmat dergisinin sorumluluğunu oğlu Razık Hayri üstlenmiştir. 1947’de İşmat dergisi ve Razık Hayri Delhi’den Karaçi’ye taşınmıştır. İşmat dergisinin Delhi’deki yeni mekânı dönemin meşhur dergisi Mahzen’in Ofisi olmuştur. Yeni basım makineleri ile tanışmış ve kadınların zihni ve edebî susuzluğuna merhem olmuştur. Birçok kadını yazmaya teşvik etmiştir. Razık Hayri’nin vefatından sonra İşmat dergisinin idaresini Saime Hayri ele almıştır.¹⁸

Meşhur edip Nezir Seccad Haydar, kadın hak ve hukuklarının korunmasını yönelik yol gösterici yazılarını, okuyanı sürükleyen hikâyelerini İşmat dergisinde yayınlamıştır. Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı sırasında Türkleri himaye etmek için coşku dolu yazılar yazmış ve Türk Ordusu için yardım toplamıştır.

İşmat dergisinde yayımlanan şiirlerin yazarları ilk dönemlerde erkek yazarlardan oluşmaktaydı. Zâhîde Hâtûn Şîrvânî döneminin en seçkin şair kadınlarından. Zâhîde Hâtûn, Muhammadân Üniversitesi için 20 bin rupi

¹⁷ Fâtımah Hassan, a.g.e., s. 95-96.

¹⁸ Enver Sedid, a.g.e., s. 308.

toplanmasını rica etmiş ve bu süreçte yardım toplanmasına yardımcı olması amacıyla bir şiir kaleme alarak 1912 yılında İşmat dergisinde yayımlatmıştır. Bu şiirinde kadınların kalplerinin saflığına değinmiş, onları erkeklerin daimi koruyucusu olarak nitelemiştir. Bu şiiri kadınlar tarafından çok benimsenmiş ve yardım toplanmasında büyük faydası olmuştur.¹⁹

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin "Ankhan Merî Tuchko Dhundti he" (Gözlerim Seni Arıyor) isimli şiiri de İşmat dergisinde Eylül 1912'de yayımlanmıştır.²⁰

2.3.7. Âstânî

Kadınlara yönelik dergi kapsamında, Hint alt kıtasındaki Müslümanların yayımladığı bir diğer önemli dergide Âstânî deşisidir. Bu dergi hakkında kayıt altına alınmış fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanısıra Zâhîde Hâtûn'un eski yazılarından anlaşıldığına göre bu derginin idaresini Havâca Hasan Nizâmî yürütmekteydi. Editörlüğünü de Leyla Havâca Bânû yapmaktaydı. Leyla Havâca Banu'nun asıl adı Mahmude Hanımdı ve Havâca Hasan Nizâmî'nin eşiydi ve lakabını kocası Havâca koymuştur.²¹ Delhi'de yayımlanan Âstânî dergisinin yayın hayatına başladığı yıl kayıtlarda geçmese de bu dergideki Zâhîde Hâtûn'un yazılarının ilki olan Ocak 1919'da temel alınabilir.

Âstânî dergisinde Faryâd-ı İlâhî (Ocak 1919), Tarana-yi İttihâd (Birlik Şarkısı) (Aralık 1919), Terane-i Millet (Millet Şarkısı) (Şubat 1920), Ây Bâp (Baba) (Mayıs 1920) isimli yazıları yayımlanmıştır.²²

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin yazıları, dönemin meşhur kadınlara yönelik dergi ve gazetelerinde yayımlanmıştır. Zâhîde Hâtûn, yukarıdaki kadınlarla alakalı yayımcılık yapan dergi ve gazetelerin yanı sıra çeşitli dönemin meşhur diğer farklı konularda yayım yapan dergi ve gazetelerde de yazılarını neşrettirmiştir. Murşid (Delhi), Nizamu'l-Maşayih (Delhi), Kahkaşân, Hâtîb (Delhi), Zamîndâr (Lahor), Sitârâ-yi Sub (Lahor), Tamaddun (Delhi) dergileri yazılarını yayımlattığı dergilerdendir.

¹⁹ Fâtımah Hassan, a.g.e., s. 99.

²⁰ Hâlid 'Âlîm, **Kulliyât-ı Zâhîde Hâtûn Şîrvânî**, Mahnâma Fanûs Yayınları, Lahor 2013, s.76.

²¹ Fâtımah Hassan, a.g.e., s. 101-102.

²² Hâlid 'Âlîm, a.g.e., s. 176-237-239-242.

Murşid dergisinde Curm-i Işık (Aşkın Suçu) şiiri Haziran 1918 tarihinde, Nizamu'l Meşayih dergisinde Zuhûr-i İmâm şiiri (Aralık 1912), Kahkaşân dergisinde uzun farsça şiiri olan ve İstişvab-ı Âm, Tabaka-yi İntiha Pasand, Tabaka-yi İ'tidâl Pasand olarak üç kısımdan oluşan “Çîst Yarân-i Tarikat! Ba'd ez in Tedbir-i Mâ” (Yol arkadaşlarım, bundan sonra çaremiz nedir?) şiiri, Hatip dergisinde Târaci-yi Çaman (Şubat 1919), Zanâna-yi Âvâz (22 Mayıs 1919), Kolonel Vicud ka Hayr Muqaddam (Aralık 1920) şiirleri, Zamîndâr dergisinde Başâir-i Siyasîya (5 Nisan 1912), Âlam-i Nisvân ka İnqılâb (Aralık 1915), Taşâdum-i Ravâc-u-Şar' (Kasım 1915), Fariştûn ki Maḥfil (4 Haziran 1920), Cilva-yi Şab (18 Temmuz 1920), Musûl ka Tayl (Ağustos 1920) şiirlerini, Sitare-i Sabah gazetesinde Sipasnâma-yi Urdu şiiri, Tamaddun dergisinde Nâşâd Tamâşâî (Ağustos 1911) şiiri yayımlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÂHİDE HÂTÛN ŞİRVÂNÎ'DEN ŞİİRLER

3.1. Edebî Hayatı

Zâhide Hâtûn Şîrvânî şiire çok küçük yaşta başladı. Bunda aileden gelen yatkınlığın yanında elbette küçük yaşlardan beri edebî meclislerde bulunmasının da payı vardır. 28 yıl kadar kısa bir ömür sürmesine karşın yaşadığı dönemde ve yaşadığı toplumda bir kadın olarak en güçlü şairler arasında yer aldı.¹⁰⁹ Şiirleri 1911 yılından itibaren gazetelerde ve dergilerde yayımlanmaya başladı. Çok kısa bir süre içerisinde dönemin ileri gelen gazete ve dergilerinde şiirleri yayımlandı ve edebî çevrelerde tanınmaya başladı. Devrindeki toplum yapısı bir kadının şiir yazmasına olanak vermediğinden, kadın olarak bilinmemesini sağlamak amacıyla şiirlerinde Z.H.Ş. adını kullandı. 1921 yılında "**Ayina-yi Hâram**" adlı müseddesinin beraberinde on şiirini de içeren derlemesini 39 sayfa olarak yayımlandı¹¹⁰. Diğer bir derlemesi olan **Fidovs-i Tahayyul** ise vefatından sonra yayımlandı.¹¹¹ 282 sayfadan oluşan bu mecmua, kıtalar, rubailer, farklı şiirlerin yanında 120 nazım yer almaktadır. **Fidovs-i Tahayyul**'ün ikinci baskısı Zâhide Hâtûn'un yeğeni Mediha Hanım Şîrvânî tarafından 1995 yılında Hindistan'da Aligarh Müslüman Üniversitesi tarafından yayımlandı.

Fidovs-i Tahayyul kitabında ilk şiir kardeşi Aḥmadullah Hân Hayrân'ın vefatı üzerine yazdığı Hasret Gözyaşları adlı şiirdir. Bu nazım 1917 yılında yazılmıştır. Kardeşine olan sevgisini göstermek için mecmuada hamd, naat ve münacaattan önce bu nazma yer vermiştir. Bu şiir kardeşi Aḥmadullah Hân'ın ölümü üzerine duyduğu acıyı yansıtır. Müseddes olarak yazılmıştır.

¹⁰⁹ Anîsah Hârûn Begum Şîrvânî, **Hayât-i Ze-He-Şe**, İcâz Printing Machine Basımevi, Haydarâbâd 1940, s. 184.

¹¹⁰ Zey-Khey-Sheen (Aligarh), **Ayina-yi Hâram**, Daru'l-Aşaât-ı Panjâb, Lahor 1921.

¹¹¹ Anîsah Hârûn Begum Şîrvânî, **Fidovs-i Tahayyul ez Muhtarama Z-H-Ş.**, Daru'l-Aşaât-ı Panjâb, Lahor 1941.

گرم گرم آنسو

(دیباچہ و تعنون کے طور پر)

سدھارے یاں سے۔ تاب غم نہ ہو سہم جس انساں کو

مجھے کرنا ہے دل کے زخم پر خالی نمک واں کو

زبان عاجز ہے اس معبود بے ہمتا کی مدحت سے

بنایا رنج و زحمت کے انساں جس نے انساں کو

جہاں تھا ملک بے والی۔ طرب تھا لفظ بے معنی

نہ دیتا غم سے گرا اللہ زینت بزم امکاں کو

سماں ہی دوسرا ہوتا۔ خدا ہی جانے کیا ہوتا

بشر بے موت مر کر چھوڑتا اس دوزخستاں کو

دُرُودِ کائنات اس پر۔ سلام اس پر صلوة اس پر

امید و صل سے جس نے کیا تبدیل خرماں کو

کر ایایاد جس نے مکتب ہستی میں درسِ غم

نہ بھولوں گی۔ نہ بھولوں گی۔ کبھی میں اس کے احساں کو

میرا محبوب - میرا چاہنے والا - میرا بھائی
کیا تھا فتح جس نے میرے دل کو جسم کو جاں کو
دیا مجھ کو اسی نے نقد داغ دل کا گنجینہ
اسی نے سلک مردارید بخشی چشم گریاں کو
متاع لذت درد اس کے چُھپنے ہی میں پنہاں تھی
نہ تھا چُھپنا گوارا جس کا دم بہر قلب ناداں کو
عزیزو! قدر دانو!! آج اسی کے نام نامی سے
مزین کر رہی ہوں اپنے مجموعہ کے عنوان کو
اسی کی حوصلہ افزائیوں نے مجھ کو جرأت دی
کہ دوں دست احبا میں ان اوراق پریشاں کو
وہ زیر خاک ہے جو دیکھ کر خوش ہونے والا تھا
بہلا کیا خاک خوش ہوں دیکھ کر میں اپنے ایواں کو
نہیں یہ طبع معنی زاتپش زاہے تعب زاہے
کہاں سے لاؤں میں اپنے سخن سنج و سخن داں کو

مقدر میں نہ لکھا تھا کہ سہرا بھائی کا لکھتی
 انہی اٹھارے بہلا لیا۔ قلب پر ارماں کو
 تیری دل دادہ خواہر تجھ کو بھولی ہے۔ نہ بھولیکی
 خبرک دو یہ میرے ساکن شہر خموشاں کو
 نہ مٹ جائے کہیں اک بے نشاں کی یہ نشانی ہے
 کلیجے سے لگا رکھا ہے میں نے داغی ہجران کو
 مرادم اس سے وابستہ ہے، دونوں ساتھ نکلیں گے
 نکلنے دوں گی جیتے جی نہ دل سے غم کے پیکاں کو
 الہی! صدقہ اپنے مصطفیٰ کا، اپنے احمد کا
 ملا دیجو مرے احمد کو، مرے راحت جاں کو
 جہاں سنتے ہیں طِبْتُمْ فَادْخُلُوْهَا خَالِدِينَ انساں
 وہاں پیاؤں سخن سخن اس کے نطق گوہر افشاں کو
 لگا کر اس کو سینے سے، کلیجے کو کروں ٹھنڈا¹¹²

¹¹² Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, **Firdovs-i Tahayyul**, Daru'l-Îşâat-ı Pancâp, Lahor 1941, s. 9.

Hasret Gözyaşları

İnsanların dertlerini buradan başlayarak düzeltmeli

Kalbimin yarasının tuzlarını alacak kişiye gitmem gerek benim.

Yüce Allah'ı sonsuz kere övmekten dilim bitap düştü

Allah insanı zahmet ve dert ile yarattı.

Mutluluk anlamsız olurdu, dünya manasız,

Allah bu güzel dünyada bize dert vermeseydi.

Kimbilir zaman nasıl olurdu, Allah nasıl bilinir!

Ölmeden ölürdü insan bu cehennem dünyada

Dünyayı güzel yapan Efendimiz (s.a.v) sana salat-u selamlar

Sen ki bizi karanlıktan aydınlığa kavuşturan.

Hayat okulunda başkasının derdiyle dertlenmeyi bize hatırlatan

Unutmayacağım, unutmayacağım hiçbir zaman ihsanını

Aşkım, mecbur olduğum, kardeşim

Kalbimi, canımı ve bedenimi, fethedenim.

O bana kalp hazinesinin farkına varmamı sağladı

Gözyaşlarımın birleşerek oluk oluk akmasını bahşetti.

Dert acısının güzelliği, onun unutulmasında saklıdır.

Divane gönlüm unutamadı, derdimi dışına vura vura.

Aziz sevgili dostlarım, onun hatırına bugün

Kendi şiirlerimi, duygularıyla süsledim

Benim yazdıklarım O'nun lütfudur bana

Bu perişan sayfaları dostların eline vereyim (Benden uzak kalsın güzel anılar)

Benim şiirlerime bakıp sevinen kişi toprak altında şimdi

Bu şiire bakıp teselli olamıyorum
Eve (anılarım) bakmam yeterli üzülmeme
Şiirlerim anlamsız, sadece acı verici bana
Şiirlerimi düzelten kardeşimi nereden getireyim ben!
Kardeşimin mutluluğunu yazmak nasipte(kaderde) yokmuş
Şimdi ben bu sözlerle özleyen kalbimi avutuyorum
Seni seven kardeşin, seni unutmadı, unutmayacak
Haberi verin ölü şehrimin sakinlerine
Silinmez bir eserdir eser bırakmayan kardeşimin
Kalbime kardeşimin ayrılık hicranını koydum
Ben ve hicranım ayrılmaz ölünceye dek
Yaşamım boyunca çıkamayacak kalbimdeki hicran okları
Ey Allahım! Senin sadık kulun Hz. Mustafa (sav)’yla
Benim kardeşimle, gözümün akını birleştir.
Nerede duyarsam “Tertemiz geldiniz”¹¹³ ey âdemoğlu,
Orada bulurum, O’nun büyüleyen nutkunu.
Onu sineme koyup (ayeti), kalbimi soğutacağım.

Kardeşinden sonra en sevdiği kişi halasının oğlu ve aynı zamanda nişanlısı olan Âbâd’dır. Onun ölümünden sonra kız arkadaşına yazdığı mektupta onu ne kadar sevdiğini ve derin duygular beslediğini anlatmaktadır.¹¹⁴

3.1. Kadınlara Yönelik Yazdığı Şiirler

¹¹³ Zümer Suresi 73. Ayet: وَسَبِّحْ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طَابْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara: Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler.

¹¹⁴ Fâtımah Hâssan, **Zâhîde Hâtûn Şîrvânî**, Encümen-i Terakki Urdu, Karaçi 2014, s. 219.

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin külliyyatının ikinci bölümünün son beş şiiri kadınlarla alakalı yazılmıştır. Bu bölümün ilk şiirini 1915 tarihinde Muslûman Liderler Konferansı'nda okumuştur.¹¹⁵ “Modern Hanımefendilere Hitap” şiirinde kadınlara yönelik olarak dini, sosyal ve hergün yapılması gereken sorumluluklar, güzel bir üslûpla ifade edilerek nasihat olarak verilmiştir. Henüz 21 yaşında yazdığı bu şiir onun fikir ve düşünce dünyasının ne kadar büyük ve derin olduğunu göstermektedir.

مہذب بہنوں سے خطاب

بہنو! خدا کے واسطے اٹھو نماز کو

رکھ دو در خدا پہ جبین نیاز کو

محفوظ رکھ مثال خط قسمت اے جبین

اس نقش سجدہ اس سند امتیاز کو

یہ اصل لطف روح ہے یہ عین حظ دل

سمجھو قضاے جاں نہ اداے نماز کو

ہیہات اپنے ہاتھ سے کرتی ہو بند تم

روزے نہ رکھ کے حنملد کے درہائے باز کو

کر لو اداے فرض عدم کے سفر سے قبل

¹¹⁵ M. Rafique Afzal, a.g.e., s. 68.

جب دو ہنر جمع ہوں چیل دو صحب باز کو
ہانڈی توے کے ہوگی بچت کیوں زکوٰۃ دیں

چولھے میں ڈالو بھاڑ میں تھوٹو اس آز کو

قرآن کی تلاوت روزانہ ہے ضرور

بھولو نہ جسم و روح کے اس چارہ ساز کو

برقع پہن کے شوق سے نکلو ضرورتا

بے علم ہے، نہ مانے جو اس کے جوڑ کو

سر کے مگر نہ رخ سے کبھی گوشہ نقاب

بھولو نہ شوخ چشمی نظارہ باز کو

بل جائے گا خدا تمہیں شوہر کی چاہ سے

سمجھو ذرا حقیقت عشق مجاز کو

پوشیدہ اپنے عیب کے صرت رکھو اسے

ٹوہر کاراز سمجھو نہ ٹوہر کے راز کو

قص کہو نہ طفل سے ابطال عزب کے

ازبر کر او سیرت ثاہ ححباز کو
مطبخ مسیں حبا کے خود بھی پکا یا کرو کبھی
پچھپے ہونہ سونگھ کے لہن پیاز کو
برباو کن ہے ایسی قمیص گراں بہا
ہے اس پہ فوق پیر ہن حنانہ ساز کو
بگڑونہ پند نہت اخلاص کیش سے
سوچو شعار مالک نکت نواز کو¹¹⁶

Modern Hanımefendilere Hitap!

Bacılarım! Allah için namaza kalkın.

Dilemek için alınlarınızı Allah huzurunda secdeye koyun.

Koru alın yazınızı secden ile,

O secde izi o ayrıcalık belgendir.

Ruhun huzur bulmasının aslıdır aynı yüreğin huzur bulması gibi,

Namazın edasını keder sanma.

Heyhat! Ne yazık ki kendi ellerinle kapatıyorsun sen,

Oruç tutmayarak cennetin açık kapılarını.

Yokoluş yolculuğundan önce farzını eda et.

İki bin toplanınca hicaza doğru yola çık.

¹¹⁶ Zâhide Hâtûn Şîrvânî, a.g.e., s. 104-105.

Metal (lüks) tencere kullanırsan zekât nasıl verirsin.
Bu tamahı yerin dibine göm ateşe at,
Günlük her gün Kuran okumak gerekir.
Unutma sakın ruh ve bedenin bu tedavi edicisini,
Tesettüre girip ihtiyacın olduğunda çık dışarı.
Bunun gerekçesini anlamayan cahildir,
Başörtünün köşesi asla yüzünden kaymasın,
Unutma sakın iştahla süzen bakışları.
Kocanı arzularak Allah'ı bulursun.
Mecazi aşkın hakikate ulaştıracağını anla biraz,
Onu bir kusurun gibi saklı tut.
Onun sırrı onda sır (üzüntüsü) olarak kalmasın,
Batının kahramanların hikâyelerini anlatma çocuğuna,
Hicaz şahının (Hz. Muhammed s.a.v.) hayatını öğret ona.
Mutfağa girip de yemek pişir zaman zaman,
Soğan ve sarımsak kokusunu alıp da geri kaçma.
Böyle pahalı gömlekler berbât eder seni.
Ondan daha üstün olanı ev içinde yapılan giysidir.
Samimi Nuzhat'in nasihatından gocunma,
Şiarının detaycılık olduğunu düşün.

Yukarıdaki şiirde geçen soğan ile ilgili beyiti sadece bayan bir şair kullanabilirdi. Buna binaen, kadınların tecrübelerinin farklı alanda olmasından, bir şeyi ifade etmek için kullandığı kelimeler, sosyal yapısı itibariyle erkeklerin kullandığı kelimelerden farklılık göstermektedir. Bazı yeni kelime ve kullanımlar şiirlerine yansırken, erkeklerin kullandığı uslubü ihtiva eden kelimelere rastlanmayabilir. Mesela yukarıdaki “Mutfağa girip de yemek pişir zaman zaman,

soğan ve sarımsak kokusunu alıp da geri kaçma” mısrası bir erkeğin yazması beklenmez. Kadınlarla alakalı sadece dinle ilgili konularda değil sosyal konularla da içiçe olması şiirine farklı bir boyut kazandırmıştır.

Sonraki şiirimiz olan, “Hanımefendilerle Söyleşi” ‘de de irşad ve nasihatler olsa da dili bir önceki şiirden tamamen farklıdır. Önceki şiirde sadece farzların yerine getirilmesinin telkinini yaparken, aşağıdaki şiirde amele yönlendirici çağrılar yapılmış, yapılması gerekenlerin yanında haklardan da bahsedilmiştir. Amel meydanına gelip rolüne düşen görevi teşvik de etmiştir. Fikrî, ilim tahsili ve belagat yönünden kendileri geliştirmelerine yönelik etkili nasihatlerde bulunmuştur. Aşağıdaki şiirde Zâhide Hâtûn, ihtiyaç olduğu üzere, geleneksel kendilerine biçilen rolden çıkıp kendi tarihlerini yazmak için onları amel meydanına çağırmıştır. Özellikle de kendilerinin ilim tahsili için iradelerini ortaya koymalarını ve bu konuda seslerini yükseltmelerinin nasihatini vermiştir.

بہنوں سے دودو باتیں

لیا تم نے بہت شیریں کلامی کا مزا بہنو!

بس اب ہوتی کامی کی بھی لذت آشنا بہنو!

تمہیں جس طرح لایا کھینچ کر یاں شوق نظارہ

کیا ذوق ترتم نے مجھے نغمہ سرا بہنو!

مرے مذہب میں ہے نثر صداقت شکر گویائی

نہ شوق جاہ عظمت ہے، نہ ذوق مرحبا بہنو!

غضب ہے، قہر ہے، اندھیر ہے، جہل زن مشرق

نتائج اس کے خود روشن ہیں، میں بتلاؤں کیا بہنو!

جمال شاہد ملت نظر افروز کیوں کر ہو

کہ ہے اک آنکھ مثل قلب فاسق بے ضیا بہنو!

اگرچہ ذمہ داری جہل نسواں کی ہے مردوں پر

خطا بخشو مری، تم بھی نہیں ہو بے خطا بہنو!

ہمارے پائے کوشش میں نہیں جب مطلقاً جنبش

تو کیوں ہو مرد ناحق درد سر میں مبتلا بہنو!

بہ رنگ زلف گو یہ مسئلہ ہے سخت پیچیدہ

پریشاں ہو مگر اس واسطے، ان کی بلا بہنو!

ہمی ہیں اپنے، ہم جنسوں کے حال زار سے غافل

کریں پھر بھائیوں کا آہ کس منہ سے گلا بہنو!

رکھا بہنوں کو آلودہ جہالت کی کشفات میں

نہ لگ جائے یہ دھبہ دامنوں پر، دیکھنا بہنو!

یہ دھبہ آپ کی زرتار پوشش کو بگاڑے گا

یہ دھبہ آپ کو ہر بزم میں شرمائے گا بہنو!
یہ وہ دھبہ ہے جس کو کوئی شے دھو ہی نہیں سکتی
نہ نجلت کا پسینہ، اور نہ طوفاں اشک کا بہنو!
کسی کے دل میں ہو بھی لو فرضاً فرض کا کچھ حس
برامت ماننا، اس حس سے کیا ہو گا بھلا بہنو!
نہ آئے گی، نہ آئے گی نظر صورت ترقی کی
نہ ہوں گے ہم جو میدان عمل میں رونما بہنو!
سمجھ کر تنگ جس دشت عمل کو تنگ دل ہو تم
نہاں ہے اس کے اندر وسعت لا انتہا بہنو!
پڑھاؤں حضرت لقمان کو حکمت کا سبق اب تک
دکھاؤں نیر تاباں کو مشعل تا کجا بہنو!
حضور کبریا میں دست بٹہ میں دعا خواں ہوں
پی آئیں ہوں ہو آخر میں تم بھی لب کشا بہنو!
ہمیں یارب حمیت دے، رگ غیرت میں حرکت دے

عمل کا شوق و رغبت دے، عمل میں خیر و برکت دے¹¹⁷

Hanımefendilerle Söyleşi

Aldınız şirin muhabbetin tadını ey hanımlar!

Biraz da acının tadına bakmış olun hanımlar!

Seni buraya getiren görme isteği

Müziğin isteği bana da şarkı söyledi (Şarkıcı yaptı beni)

Benim dinim de doğruyu yaymak, şükürdür

Ne yukarılarda gözüm var, ne de insanların bana hürmet etmesinde

Kızgınlık, azap, karanlık, doğunun cahil kadını

Sonucu ayan beyan ne diyeyim ki ben

Milletin bütün güzelliği, nasıl görünür

Eğer bir gözü fasığın kalbi gibi nursesiz olursa (karanlıksa)

Kadınların cahil kalması erkekler yüzündendir

Kusura bakmayın, siz de hatasız değilsiniz hanımlar

Ayaklarımızda gerçek bir hareket yoksa eğer

Neden erkeğin başı haksız yere ağrısın

Saçın rengine asıl sorun kıvrılmış olması,

Üzülürler, oysa bu onlara bela hanımlar.

Kendimizle meşgulüz, başkalarının derdinden habersiz

Nasıl şikâyet ederiz başkalarını, düşünmüyorsak onları

Hanımlarımız cehalet çukurunda kirlenmiş

Eteklerine bulaşmasın (kişilik) bu kir sakın ha hanımefendi

Bu kir senin süslü elbiseni kirletecek

¹¹⁷ Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, a.g.e., s. 106-108.

Bu kir seni her yerde utandıracak hanımefendi
Bu öyle kirdir ki bunu kimse yıkayamaz
Ne utanmanın teri, ne de gözyaşı tufanı hanımefendi
“Lev Faradna”¹¹⁸ ayetinin sorumluluğu kişinin kalbinde olsa bile
Kötü anlama! Ama bundan ne iyilik çıkacak!
Gelemez, gelmez başarının yüzü görünmez
Olmayacak yerimiz, bizim amel meydanında hanımlar
Karamsarlıkla dünya küçük gördünüz siz
Onun içinde saklıdır engin genişlik hanımlar!
Şimdiye kadar, Hz. Lokman’a hikmeti mi öğretmeliyim
Aydınlık nereyi göstereyim parlayan yıldız hanımlar
Allah’ın huzurunda ellerimi açtım, dua ederim
Ben bitirdim sözümü, şimdi siz kıpırdatın dudakları hanımlar!
Bize hamiyet ver, edeble hareket ver
Amele yönlendir, rağbet ettir, hayır ve bereket ver.

1915 Aralık “Hanımefendilerin İnkılabı” şiiri Zemîndâr gazetesinde yayımlanmıştır.¹¹⁹ Bu şiirin ilk beyitlerinde İslam öncesi, cahiliye döneminde kadının acılarından ve erkeklerin zulüm ve baskılarından detaylı bir şekilde söz etmiştir. İslamın gelmesinden sonraki İslam Peygamberi(ﷺ)’nin kadına hak ettiği payeyi vermesinden ve erkekler gibi onun da “insan” olduğunu insanoğluna hatırlatmasından ve kadının eğitime önem verdiğinden söz etmiştir. Hint alt kıtasındaki Müslümanlarının mevcut durumunun ise peygamberlerinin kadın için onlardan istediği davranışların tersini yaptıklarını dile getirmiştir. Bencilliğe müptela olduklarını ve dinlerini terkettiklerini şiirinde işlemiştir. Aşağıdaki şiirde engin bir coşku ve şiirde akıcılık hissedilmektedir. Şiir fikrî anlamda dolup taşmanın, dilde

¹¹⁸ Ahzâb Suresi 50. ayet.

¹¹⁹ Hâlid ‘Âlîm, a.g.e., s.144; Anîsah Hârûn Begum Şîrvânî, a.g.e., s.114-117.

söylenmenin ötesinde kalpten çıkan samimi duyguları içermektedir.

عالم نسوان کا انقلاب

کفر جب ناآشنائے خطرہ ایمان تھا

کیا کہوں تم سے جو حال محفل امکان تھا

فرد تھا خوں خواری و وحشت میں ہر فرد بشر

مختصر یہ ہے کہ جو انسان تھا، حیوان تھا

یوں تو ہر مغلوب تھا غالب کے ہاتھوں درد مند

سب سے بڑھ کر زخم خوردہ فرقہ نسوان تھا

عورتوں کے حق میں رہر مذہب کا، ہر ملت کا مرد

جانور تھا، یو تھا، عفریت تھا، شیطان تھا

باپ ہو یا بھائی ہو، شوہر ہو یا فرزند ہو

مرد کل اشکال میں فرعون بے سامان تھا

مرد کی ناآشنا نظروں میں عورت کا وجود

ایک مورت، اک کھلونا، اک تن بے جان تھا

اس کے اک اک فعل میں، سو سو طرح ہنک زناں

اس کا ہر حرف، اف اف، تیغ تھا، پیکان تھا

اپنے جان و مال پر مطلق نہ تھا عورت کا حق

مرد، ذی اختیار و صاحب فرمان تھا

مرد ہی تھا مایہ دار روح و احساسات دل

مرد ہی حق دار گنج عیش و اطمینان تھا

لیکن آخر دلہی دل میں گھٹنے والی بد دعا

کر گی وہ کام جس سے ہر بشر حیران تھا

اک سراپا نور حق، اک پیکر روشن رواں

دہر کے ظلمت کدہ میں ان دنوں مہمان تھا

دیکھ کر یہ ظلم، یہ اندھیر، یہ عاجز کشی

سینے میں وہ دل کڑھا جو خازن قرآن تھا

زن کو فرمایا خصوصیت سے اس نے بہرہ ور

کل جہاں پر عام جس کا سفرہ فیضان تھا

ترزاں رہتا تھا عورت کی حمایت میں سدا

وہ کہ جس کا ہر سخن شیریں تر از زمان تھا

عورتیں حریت کامل کی ٹھہریں مستحق

بل کہ پاس اقتضائے فطرت انسان تھا

فرض ٹھہرا عورتوں پر علم مردوں کی طرح

گو عرب انوار علمیہ کا گورستان تھا

تین چیزیں جو خصوصیت سے تھیں مرغوب طبع

صاف ثابت ہے اک ان میں فرقہ نسوان تھا

اے حقیقت جو! ذرا پڑھ خطبہ حج و داع

عورتوں پر مرحمت کا اس کو کتنا دھیان تھا

اس وجود پاک کی مشکل کشائی سے کھلا

"غیر ممکن" کہتے تھے جس امر کو، "آسان" تھا

بن کے بت کیوں سنتے طعنت مالکم لا تنطقون

نطق کی نعمت کا کب لازم، میں کفران تھا

اس بیایا کو شرع کی تحریف کہنا ہے عنط

جیسے یہ کہنا کہ بے جا "نون" کا اعلان تھا¹²⁰

Hanımefendilerin İnkılabı

Küfür bilmiyordu, imanın getirdiği tehlikeyi.

Size nasıl açıklayayım ki, o zaman ki durumun imkânlarını,

Beşer kan revan içinde korkuyordu.

Kısacası insan canavar olmuştu.

Böyle işte her mazlum zalimin pençesinde,

Hepsinden fazla yara alan kadınlardı.

Kadın haklarına gelince konu, her milletten ve dinden erkek,

Şeytan, hayvan, iblis kesilirdi.

Baba, kardeş, koca, oğul olsun,

Erkeğin her çeşidi acımasız bir firavundu.

Erkeğin samimiyetsiz bakışıyla kadının varlığı,

Bir tablo, bir oyuncak, cansız bir bedendi.

Onun her hareketi kadını aşağılar,

Onun her sözü mızrak ucu gibi keskindi.

Kadının canı ve malı üzerinde tasarrufu yoktu asla!

Sadece erkek söz sahibi ve yönetendi.

Sadece erkek yüce ruh ve şuura sahipti.

Sadece erkek güzel yaşam ve huzuru hakedendi.

Ancak kalpten gelen, kırgın beddua.

¹²⁰ Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, a.g.e., s. 114-117.

Yaktı, yıktı tabuları, beşer hayrette kaldı.
Bir sonsuz hakkın nuru, bir tablodaki parıltı.
O günlerde devrin karanlığında misafirdi.
Bu zulme, karanlığa, acizliğe bakıp,
Kuranın Muhafızının sinesi yandı.
Özellikle hanımlar için O,
Dün oradaki feyiz sofrasındaki insanlara,
Her zaman kadının korunmasını buyurmuştu.
O ki her sözünden bal damlardı.
Hanımlar özgürce yaşamaya müstehaktı.
Aslında insan fitratının gereği idi.
İlim erkekler gibi bayanlara da farz kılındı.
İlmin nurunun mezara gömüldüğü Arap diyarında
Üç şey özellikle fitrata hoş gelirdi.
Bunlardan biri şüphesiz kadın grubunaydı.
Ey hakikatı arayan insan! Veda Haccı hutbesini okusana!
Ne kadar kadına merhamet etmiş O, önem vermişti.
Efendimiz (s.a.v) zorları kolaylaştırdı.
Put kesilip niçin azar işitirsiniz, Mâ lekum lâ tentikûn(e)¹²¹
Nutuk nimetini inkâr etmek ne zaman gerekti bize.
Bu beyana kanunu tahrif demek yanlış.

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin şiirlerinin toplandığı Fidovs-i Taḥayyul Mecmuası'nın ikinci bölümünde 18 adet şiir bulunmaktadır. Bu şiirler 1912-1915 yılları arasında yazılmıştır. Şiirlerinde siyasî, sosyal unsurlar göze çarpmakla birlikte

¹²¹ Sâffât Suresi 92. ayet: “Neyiniz var ki, konuşmuyorsunuz?”.

bayanlara yönelik olarak da, fitrata uygun hareket etmeleri konusundaki öğütlerini görmekteyiz. Şiirlerinde siyasî, sosyal bilinçlenme üzerinde durmuştur. Özellikle de kadınların fikir ve düşünce hayatına yeni bir bakış açısı sunmuştur. Onların kadınsal şuurlarını duygularını ve tecrübelerini önemli ve doğru bir alanda göstermeleri için çabalamış ve şiirleri bu konuda okuyanı tatmin eder tarzdadır. İkinci bölümdeki şiirlerin ilki Kızılay yardımları hakkında olan “Rica” şiiri Agra’da basılan Perde Nişin dergisinde Şubat 1912 tarihinde, düzeltmelerle birlikte 28 Mart 1913 tarihinde Lahor’daki Şerîf bîbî dergisinde ve 12 Nisan 1913 tarihinde Tehzib-i Nisvân dergisinde yayınlanmıştır.¹²² Bu şiirinde kadınlara hitap ederek Hint Kızılayı’na yardım etmeleri çağrısında bulunmuştur. Bunun arkaplanında yatan şey Batılı güçlerin Osmanlı Devleti’ne saldırmasıyla Hint Müslümanlarındaki Hilâfete yardım arzusu uyanmasıdır. Hint alt kıtasındaki her Müslüman Türk kardeşlerine yardım etme arzusuyla doluydu. Zâhide Hâtûn Şirvânî’de bu yaşananlar karşısında üzülmüyor ve yardımlarda aktif rol oynamak için elinden geleni yapıyordu. Yardımları sağlamak adına üstüne düşeni hem kendisi hem de ailesi en iyi şekilde gerçekleştiriyordu. O dönemde halk nazarında kabul gören Türklerin durumunu anlatan birçok şiirler yazmıştır. Bunlardan biri olan “Rica” da Hint Kızılayı’na yardımların toplanmasında etkili bir rolü olmuş ve çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Aynı şekilde Zâhide Hâtûn, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında sadece maddî olarak değil, kalemiyle de hizmet etmekten geri durmamıştır. “Rica” şiirinde kullanılan dilin belagati ve akıcılığının yanısıra, aşk ve şevke getiren özel üslubu ile her okuyanı etkisi altına almıştır. Özellikle de Hint alt kıtası’ndaki içine kapanık, suskun olarak rivayet edilen bayanların uyandırılmasında böylesine etkili bir şiire ihtiyaç vardı. Muhammes olarak bu şiir 14 bentten oluşmaktadır. Bu şiirde Türklerin yaşadığı sıkıntıları dile getirmenin yanında, tarihi gerçekleri ve Hindistandaki İngiliz Hükümeti’nin ikiyüzlü siyasetine de değinilmiştir.

¹²² Hâlid ‘Âlîm, a.g.e., s. 95-96.

اپیل

(بابت امداد ہلال احمر)

اے گوشہ گیر بہنو! اے پردہ دار بہنو

عفت م آب بہنو! عصمت شعار بہنو

کیوں آج ہو رہی ہے ہر سو پکار بہنو

کیوں آج بزم دیں ہے ہنگامہ زار بہنو

کیوں آج اہل ملت ہیں سو گوار بہنو

سینہ زمیں کا شق ہے، گردوں کی چشم تر ہے

ہلتا ہے عرش اعظم، جبریل نوحہ گر ہے

کیسی یہ ہاے دہو ہے، کیسا یہ شور و شر ہے

تم کو بھی کچھ خبر ہے؟ تم پر بھی کچھ اثر ہے

ہے دین پر مصیبت، اے دین دار بہنو

دین محمدی کی وہ یادگار عظمت

وہ فاتحان عالم کی آخری حکومت

وہ جس کے زیب کو شک ہے مسند خلافت

وہ سلطنت کہ ترکی کہتی ہے جس کو خلقت

یورپ کی ڈپلومیسی کی ہے شکار بہنو

کی پہلے اہل رومانے روم پر چڑھائی

اور قتل عام انساں سے جوے خوں بہائی

سنو سیوں نے لیکن شان خدا د کھائی

اک مورنا تو اں نے ہاتھی پہ فتح پائی

برکت کا صرف حرکت پر ہے مدار بہنوں

جب دشمنوں نے دیکھا یہ جاں گسل تماشا

ہوتے نہیں ہیں زچ یہ آفندی اور یہ پاشا

بلقان کو ابھارا یہ کہہ کے بے تماشا

یورپ سے آج نکلے دین عرب کالا شا

اس طرح سے چھڑی ہے یہ کارزار بہنو

بلقانیوں نے اکثر قصبے جلا دیے ہیں

پھانسی پہ امن پرور شہری چڑھا دیے ہیں

اسباب سب کے لوٹے، گھر سب کے ڈھا دیے ہیں

ارباب گنج و زر کو فاقے کر دیے ہیں

باور نہ ہو تو پڑھ لور یوٹ کے تار بہنو

آنکھوں سے ظالموں کی شعلے نکل رہے ہیں

منہ شدت غضب سے اٹکرا گل رہے ہیں

بچے سلگ رہے ہیں، بوڑھے پگھل رہے ہیں

احمد کے نام لیوا سب زندہ جل رہے ہیں

اللہ رے شانِ علم پروردگار بہنو

صید سنانِ غم ہیں تیر و کمان والے

تصویر مسکنت ہیں شاہانہ شان والے

ہیں کس مپر سیوں میں نام و نشان والے

جو یاہین جھونپڑوں کے اونچے مکان والے

عالی مقام بہنو، والاتبار بہنو

لب ہائے خشک پر یوں فریاد ہے کہ اے قوم

افطار کے ہیں طالب اہل صلوٰۃ کے صوم

کہتی ہیں روکے آنکھیں ہم پر حرام ہے نوم

کہتی ہیں دست و پا بھی لا طاقتہ لنا لیوم

ہاں دل ہیں اب بھی وقف و قرار بہنو

پھرتی ہیں ماری ماری غیرت شعار بہنیں

وہ پاک باز بہنیں، وہ پردہ دراہنیں

ہیں وارثوں کے غم میں خوانناہ بار بہنیں

اللہ سے اجل کی ہیں خواست گار بہنیں

فانی ہے عیش دار ناپائدار، بہنو

ترکان پاک دیں کے دکھیے جو یہ مصائب

بھائی ہوئے ہمارے بے غیرتی سے تائب

پایا خوشامدی کو اس حلقہ سے جو غائب

حاتم بنا خدیو ہندوستان کا نائب

ہیں اک ارب پہ فائق یہ اک ہزار بہنو

اب تیل بیوں میں صرف دماغ کب تک

اندھیر ہو رہا ہے، فکر چراغ کب تک

فصل خزاں کے اندر دل باغ باغ کب تک

بہنو! سکون کب تک؟ بہنو فراغ کب تک

کب تک یہ خواب غفلت؟ اے ہوشیار بہنو

ہے دل سے جا لے، زر سے، اسلام کی اعانت

مسنون، فرض، واجب، ارکان دیں کی صورت

زر سے بھی گرنہ کی کچھ خدام دیں کی خدمت

ہونا نہ شاہ دیں سے کل طالب شفاعت

لازم ہے کچھ خیال روز شمار بہنو

ہو سرخ رو بنا کر، بزم ہلال احمر

اس کام میں ہے مفر، اجر جہاد اکبر

قربان بھائیوں پر، مال و متاع و زیور

ہے فانی و محقر، ہم کیا کریں گے رکھ کر

کیا مال ہے بھلازر؟ جاں ہے نثار بہنو¹²³

Rica

(Kızılay yardımları hakkında)

Ey evde oturan, örtülere bürünmüş hanımlar,

İffetini koruyan hanımlar, masum hanımlar,

Her taraftan bugün niçin çağrılar geliyor hanımlar.

Din meclisi niçin bugün musibete düçar hanımlar?

Müslümanlar neden kederli bu kadar hanımlar?

Yerin sinesi yarılmış, feleğin gözü yaşlı

Arş-ı Âzam sallanıyor, Cibril ağıt yakıyor.

Bu nasıl ahlayıp vahlamak, bu nasıl can yakan haykırış

Size de ulaştı mı, haberiniz var mıdır hanımlar?

Dinimiz tehlike içinde ey dindar hanımlar

Hz. Muhammed (s.a.v)'in dininin o büyüklük anıtı

O cihan fatihlerinin son kalesi¹²⁴

O ki köşkün süsüdür, o hilâfet makamıdır.

O saltanat ki Türk der adına tüm beşer.

Avrupa'nın komplosuna kurban edildi hanımlar,

Önce Roman ehli Roma'ya saldırdı,

Masumları katletmekten Cüve nehrinden kanlar fışkırdı.

¹²³ Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, a.g.e., s. 53.

¹²⁴ 1857'den sonra Hint Alt Kıtası'ndaki Türklerin hükümdarlığı bittikten sonra yazılmıştır. Tüm dünyada sadece tek bir yerde Müslüman hükümet kalmıştı, o da Osmanlı Hilafeti'di.

Ancak Senûsîler Allah'ın şanını gösterdi.
Zayıf Müslüman fil üstünde fetih kazandı.
Bereketi kazanmak, hareketle olur muhterem hanımlar,
Düşmanlar görünce bu kalp kırıcı manzarayı,
Usanmazlar bu efendi, bu paşalar,
Balkanı isyana teşvik etti, bunu söyleyerek sürekli.
Avrupa'dan bugün çıktı Arap dininin ölüsü,
Böyle tutuştu çırası, hüznü hikâyenin hanımlar.
Balkanlılar yaktı birçok köyü acımasızca.
Darağacına çıkardılar barışsever vatandaşları,
Aldılar herşeylerini, yakıp yıktılar evlerini.
Zengin ehlini fakir koydular,
İnanmıyorsanız Reuter'in yazılarını okuyun hanımlar!
Zalimlerin gözlerinden ateş fişkırıyor,
Gazapları ağızlarından kor alevleri gibi saçılıyor,
Çocuklarla tutuşturuldu ateş, büyükler cayır cayır yanıyor,
Ahmad(s.a.v)'in bayrağının altındakiler canlı canlı yanıyor.
Allah'a itaatkâr, şefkatli hanımlar,
Saray ehli miskinliğin fotoğrafı olmuş.
Şan sahipleri yoksulluk içinde,
Makam sahipleri açlığın pençesiyle boğuşuyor.
Saygıdeğer hanımlar, şerefli hanımlar,
Dudakları kurumuşlar feryad ediyor, Ey Millet!
Oruçlu namaz ehli iftara taliptir.
Söyler ağlayarak gözler, bize uyku haramdır.

Söyler elimiz, ayağımız gücümüz tükenmiştir bugün.

Ama hala adanmış, sabırlı, kararlı hanımlar,

Dolaşırlar çaresizce, saygıdeğer hanımlar,

O iffetli ve örtüye bürünmüş hanımlar,

Ailesinin yasını tutan, kan ağlayan hanımlar,

Allah'tan ölümünü dileyen hanımlar,

Bu kalıcı olmayan dünya fanidir.

Dindar Türklerin karşılaştığı belaları gördünüz!

Bizim kardeşlerimiz (Türkler) arsızlığa tövbe etti.

O görünmez topluluktan (İngilizlerden) övgü aldılar (Türkler)

Hatim Hindistanlıların padişahı oldu.

Bir milyondan üstündür, bu bin hanımlar,

Göz lambası ışığında kafa yorma ne zamana kadar?

Fikir meşalesi ne zamana kadar karanlık kalır.

Hazan mevsiminde bu mutluluk ne zamana kadar?

Hanımlar! Bu suskunluk, averelik ne zamana kadar?

Ne zamana kadar bu gaflet uykusu ey akıllı hanımlar.

Gönülle, canla, malladır İslam'a yardım,

Sünnet, farz, vacip, dinin rükünleri gibidir (temelleridir).

Malınla hiç dine hizmet etmemişsen,

Dinin şahından şefaath talep etme yarın!

Hesap gününü de düşünmek lazım hanımlar.

Kızılay topluluğunun alını açık olsun.

Bu işi bu işi başarıya ulaştırmakta saklıdır, cihad-ı ekberin mükafaatı,

Kardeşlerimize feda olsun, para, pul, mücevher.

Fani ve kıymetsizdir, yanımızda tutsak ne fayda verir,

Mal nedir ki, hele para? Canımız feda hanımlar.

3.2. Siyasî Şiirleri

Bulunduğu coğrafyada yaşayan diğer kadınların aksine Zâhide Hâtûn'un pek çok siyasî şiirleri de vardır. Aşağıdaki şiirimiz olan “Birlik Marşı” Rabiül Evvel ayının 1338 senesinde Astânî, Delhi’de yayınlanmıştır.¹²⁵ Bu tarih miladi Kasım ya da Aralık 1919 tarihine denk gelmektedir. Bu şiir Hint Müslümanlarının birlik marşıdır. Enise Hâtûn, "Vatanın" İttihad Marşı adını vermiştir.¹²⁶ Bu şiirin yazılmasında Allame İkbâl’in “Bütün âlemden daha güzeldir bizim Hindistanımız” şiirinin de tesiri olmuştur.¹²⁷ Zâhide Hâtûn Allame İkbâl’den etkilenmesinin yanında, aynı şekilde o dönemdeki yaşanan olayların da hem Zâhide Hâtûn'u hem de İkbâl'i etkilediği görülmektedir. Zemîndâr, Hemderd ve el-Hilâl gibi gazeteler dönemin siyasî düşüncelerine yön vermiştir. Bu gazeteler alt Kıtada yaşayan diğer Müslümanlar gibi Zâhide Hâtûn’un da düşünce dünyasının temelini atılmasında önemli rol oynamıştır. Zâhide Hâtûn tüm gazeteleri engin bir ilgiyle okur, metinlerin üzerinde derin derin düşünürdü. Böylelikle yavaş yavaş siyasî anlamda sağlam bir şuura erişmiş ve hiçbir zaman köşesine çekilmemiş, saklanmamıştır.

Vatanın Bağımsızlık Mücadelesi, Svadişi Hareket, Hint Müslüman Birliği, İşçi Korunması ve diğer siyasî hareketlerin içinde sevilen bir şairdi. Şiirlerini fırsat buldukça türlü türlü zorluklara göğüs geren bu hareketlerin gönüllülerine sunardı. Aşağıdaki şiir Müslümanların birliği için yazılmıştır.

ترانہ اتحاد

جنت کی دید سے ہے دل شادماں ہمارا

شکر خدا، وطن ہے، ہندوستان ہمارا

¹²⁵ Hâlid ‘Âlîm, a.g.e., s. 237.

¹²⁶ Nabil Ahmed Nabil, a.g.e., s. 84.

¹²⁷ Munîr Ahmed Nuaym, *Āsân Kulliyât-ı İkbâl*, Alfaisal Nashran, Lahor 2011, s. 112.

روشن ہے جوہری پر موتی کی قدر و قیمت

تاریخ دان عالم ہے قدر داں ہمارا

کہتے ہیں، ہم کو "ہندی" حب وطن ہے ایماں

کیا پوچھتے ہو دین و نام و شاں ہمارا

آلام "مسلمان" پر بولے تڑپ کے ہندو

"سودوزیاں ہے ان کا سودزیاں ہمارا"

درد نفاق دم الاخوان چاہتا تھا

شاکر ہے قاتلوں کا آرام جاں ہمارا

روتے ہیں، ہم جو مل کر گنگ و جمن کی صورت

شاداب ہو کے ہنستا ہے گلستاں ہمارا

ہو جائے کاش ثابت روحوں کی کوچہ گردی

بن جائے کاش گاندھی ہر نوجواں ہمارا

کافی ہے تحت و فوق دنیا کے پھونکنے کو

نارالم ہماری، دود فغاں ہمارا

جاں سے ، بدن سے ، خوں سے ، ہندوستان کے ہیں ، ہم

حیرت ہے کیوں نہیں ہے ہندوستان ہمارا

دہشت سے ہوں گے اوندھے سارے جہاں کے جھنڈے

جس دم اٹھائے گا سرملکی نشاں ہمار

کوہ گراں جھکے گیں بحر رواں رکیں گے

اچھا ہے ہونہ ظاہر ، جوش نہاں ہمار

ہوگا شکستہ ساز عیاری اجانب

اچھا ہے گر نہ ٹوٹے قفل دہاں ہمارا

ہے خواب ہند ہی سے بھیڑوں کا ناچ قائم

اچھا ہے گر نہ چونکے شیر زیاں ہمارا

زور وفا سے ہوں گے ہم کامراں یقینا

عادل ہے ، فیض گستر ہے حکمراں ہمارا¹²⁸

Birlik Marşı

Mutludur gönlümüz, cenneti¹²⁹ gördüğünden bizim.

¹²⁸ Zahide Hatun Şirvânîye, a.g.e., s. 240-241.

¹²⁹ Şairin buradaki cennetten kastı Hint alt kıtası'dır.

Allah'a şükür, Hindistan vatanımızdır bizim.
İncinin kadir-kıymetini sarraf bilir.
Dünyanın bütün tarihçileri kıymetimizi bilir.
Bize Hintli derler, imanımız vatan sevgisidir.
Ne soruyorsun adımızı, şanımızı, dinimizi bizim?
Müslümanların acısı üzerine içi cız ederek söyledi Hindu;
Onların sevinç ve hüznü, sevinç ve hüznümüzdür bizim.
İki kardeşin akan kanı fitnesiyle sorun çıkarmak istediler.
İç huzurumuz müteşekkirdir katillerine bizim.
Ganj ve Yemuna nehri gibi birleşir gözyaşlarımız.
Keşke ruhların sokakta gezdiği kanıtlanırsa,
Keşke her gencimiz Gandhi gibi olsa.
Dünyanın üstü altı üfürülmeye yeter.
Elem ateşi, feryat figan dumanı bizim.
Canımızla, bedenimizle, kanımızla Hindistan'a aidiz biz.
Şaşılacak nokta şudur ki, Hindistan değildir bizim.
Korkuyla tepe taklak olacak tüm devlet bayrakları,
Şanlı dağlar baş eğecek, akarsular duracak,
Bayrağımız göklerde dalgalanınca.
Ne güzeldir, görünmemesi, içimizdeki coşkunun,
Yabancıların hile sazları kırılacak,
Ne güzeldir çözülmemesi, ağızımızın kilidinin.
Hindistan rüyasıyla koyunlar dans ediyor.
Yırtıcı aslanımızın uyanmaması daha iyidir.
Vefanın gücüyle fatih olacağız biz,

Adildir, Cömerttir, Hükümdarımız bizim.

Aşağıdaki “Musulun Petrolü” şiiri 1 Ağustos 1920 yılında Lahor'da Ruzname-i Zemîndâr yayımlanmıştır. Bu hicivli ve nükteli şekilde yazılmış bir şiirdir. Musul o dönemde de petrol bakımından önemli bir yere sahipti. Günümüze kadar bu bölgede bitmeyen dıştan gelen savaşlar ve iç savaşlar meydana gelip durmuştur. Bunun sebebi de petrol olmuştur. Bu şiirin muhtevası bu konu üzerine bir hicviye olarak yayınlanmıştır. Adeta kendi döneminden sonra da yaşanacak olaylara ışık tutan bir öngörüye sahiptir. Bu devirde genelde kadınların sosyal hayatta pek rolü olmamasına rağmen, Zâhîde Hâtûn'un 26 gibi genç bir yaşta bunu yazması devrinde yaşanan Hadîselerin sadece yüzeysel olarak değil, derinliğine de vakıf olması, olağanüstü ferasetinin ve siyasi zekâsının da aynı zamanda bir delilidir. Bu şiirde I. Dünya savaşından sonra Irak'ın, Musulun petrolü sebebiyle işgali işlenmiştir.

موصل کا تیل

بزم میں مثل تبرک بٹ گیا موصل کا تیل

اے خلافت! تیرا ہم قسمت ہوا موصل کا تیل

محرم اسرار قیمت جب کلیم نشو ہوئے

پیٹ کر سر چیخ اٹھے، "ہے ہے مرا موصل کا تیل"

کہیے ملیرینڈ صاحب! کس طرح کٹتی ہے شب؟

رشک کے آتش پہ ہے چھڑکا ہوا موصل کا تیل

موسیو بھی، سینڈیئر بھی اور پریسڈنٹ بھی

ہاتھ ملتے ہیں کہ مسٹر لے اڑا موصل کا تیل

نت نئے فتنے اٹھا کر گرم اسے کرتے تو ہیں

اور اگر ان پر اچھل کر جا پڑا موصل کا تیل

حلق بوسی، ہی سے اسہالی عمل ظاہر ہوا

ہضم ہو گا کس طرح بارِ خدا موصل کا تیل

دیکھنا! مجھ کر رہے گا دولت اندوزوں کا دل

دیکھنا! ہو کر رہے گا شعلہ زاموصل کا تیل

تھپ روغن کا چراغِ حرب جب شاکی ہوا

جھٹ فروغِ بخت نے دکھلا دیا موصل کا تیل

مغربی چلتے ہوئے پرزوں کا اب دگنا ہے زور

روح بن کر ان کی رگ رگ میں گھسا موصل کا تیل

ان کی بو بھی سوگھنا، ان کی ادا بھی دیکھنا

عطر بن کر جن کے کپڑوں میں بسا موصل کا تیل

دخلِ نظمِ فارسی میں رکھتے ہیں روغنِ فروش

کھیل قدرت کا دکھاتا ہے نیا موصل کا تیل

شیون دنیا کے اسلامی سنیں تو کیا سنیں

آج کل ہے ان کے کانوں میں پڑا موصل کا تیل

کیوں ڈریں درد آفرینی عراق و ہند سے

کیا نہیں پاس ان کے مالش کی دو موصل کا تیل

کیا اثر ہو اشک کے قطروں کا لائڈ جارج پر

کر چکا ہے آپ کو چکنا گھڑا موصل کا تیل

دفع کر دے طامعان ارض کی خشکی سر

گر نہیں اس کام کا، کس کام کا موصل کا تیل

آہ، اے برطانیہ! نایاب تھی خلعت تری

گر نہ ہو تا داغ داماں قبا موصل کا تیل¹³⁰

Musul'un Petrolü

Hibe gibi masada dağıtılmış Musul'un petrolü.

Ey Hilâfet! Senin kaderini paylaştı Musul'un petrolü.

Sırlar ortaya döküldüğünde,

¹³⁰ Hâlid 'Âlîm, a.g.e., s. 235-236.

Herkes elini başına vurarak “Benimdir benimdir Musul’un petrolü” diyerek bağırды.

Söyle Milerand Bey! Bu gece nasıl geçecek?

Kıskançlığın ateşi üzerine serpilmiştir Musul’un petrolü.

Mösyönün de Senyörün de Başkanın da,

Elleri boş kaldı Mister kaptı Musul’un petrolünü.

Her gün yeni fitneler çıkararak ateşliyorlar onu,

Eğer onların üzerine fıskırırса Musul’un petrolü,

Boğazlarından geçmeden mideleri bulanır.

Nasıl hazmedilir Allah’ın belası Musul’un petrolü.

Bak serveti toplayanların kalbi sonunda sönecek.

Bak sonunda alevın sebebi olacak mutlaka Musul’un petrolü.

Savaşın meşalesi yağ kıtlığından şikâyetçi olduğunda,

Hemen İngilizler (bahtı güzel olanlar) gösterdiler Musul’un petrolünü.

Artık Batı’nın hareket eden araçları iki kat güçlendi.

Onların damarlarında ruh olmuş geziniyor Musul’un petrolü.

Onların kokusunu da kokla, işvesine de bak,

Parfüm olarak onların elbiselerine işlemiş Musul’un petrolü.

Yağ satıcısı Farsça şiir söylüyor.

Kudret yeni oyunlarını gösteriyor Musul’un petrolü.

İslâm Dünyasının derdini kim dinlesin!

Bugünlerde onların kulaklarında çnlıyor Musul’un petrolü.

Neden onlar Irak ve Hindistan’ın doğum sancısından korksunlar ki,

Onların bulantısının dermanı yok mu Musul’un petrolü.

Etkiler mi Lloyd George’u gözyaşı damlaları,

Yapmış sizi onursuz Musul'un petrolü.

Hindistan'ın problemlerini bitir!

Bu işi bitirmezsen senin olması ne işe yarar Musul'un petrolü,

Ey İngilizler! Senin Hilât'ın eşsizdi,

Bitmezdin eğer kötülük yapmasaydın.

Hint alt kıtasında yaşanan Kânpûr Hadîsesi diğer alt kıta Müslümanları gibi Zâhîde Hâtûn'u da çok üzmüştür. "Kanpur Camisine Dair " adlı şiiri Ekim 1913 yılında yazmıştır. Enise Hâtûn'un "Hayat-ı Z.H.Ş." adlı kitabında şöyle yazmaktadır:

"1912'de Kanpur Mescidi'nin Abdesthane'sinin yıkılması sonrasında Müslümanların üzüntüsü, şiddetli bir coşkuya dönüştü. Bunun üzerine Zâhîde Hâtûn millî duyguları bir ölçüde kırmıştır."¹³¹

Bu olayın üzerine Hint Müslümanları şiddetle karşılık vermiştir. Mevlânâ Ebu Kalam Âzâd da İngilizlerin Kânpûr Mescidi'ni yıkması üzerine kendi gazetesi olan El-Hilâl'de sert eleştirini İngilizlere yöneltmiştir. İngilizler de onu tutuklatarak Rançi Hapishanesi'ne kapatmışlardır. Bu sebepten dolayı silahlı çatışmalar da meydana gelmiş ve çok sayıda ölümle neticelenmiştir. Kanpur olayları ile alakalı Şiblî Numani'nin de şiiri bulunmaktadır.¹³² Zâhîde Hâtûn da bu olayla ilgili çeşitli şiirler yazarak gazetelerde özellikle de Zemîndâr gazetesinde yayımlanmıştır. Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, "Bayram Sevincinde Kanpur Yashlılarının Anıları"¹³³ isimli şiirini yazmıştır, bu şiir kendi külliyyatında yer almamasına karşın Enise Harun'un Z.H.Ş'nin hayatı kitabında şiirin tam metni yer almaktadır.¹³⁴

Aşağıda tercümesiyle birlikte verdiğimiz "Kanpur Camisine Dair" şiiri Fidovs-i Tahayyul'de bulunmaktadır. Bu şiir Zâhîde Hâtûn'un siyasî bilincini dolu dolu yansıtan bir şiirdir. Bu şiir 1913 tarihinde yazılmıştır ve kendisi Hint Alt Kıta Müslümanlarının koruyuculuğunu İngilizlerin yapamayacağını ve bu düşüncenin

¹³¹ Fâtımah Hâssan, **a.g.e.**, s.248.

¹³² Halil Toker, Arzu Çiftsüren, **He Soda Jab Se Layla-e-Khilafat Ka**, Sunjh Publications, Lahor 2015, s.240.

¹³³ Bayramın mutluluğunda üzüntü dolu Kânpûr Hatırası anlamına gelmektedir. Kanpur hadisesi bayrama denk geldiğinden ötürü bu şekilde bir başlık kullanılmıştır.

¹³⁴ Nabil Aḥmad Nabil, **a.g.e.**, s.68.

büyük bir gafletten ibaret olduğunu belirtmiştir.

مسجد کا پور کی باتیں

جب شہادت مسجد و خدام مسجد کی ملی

عرش تک پہنچوں گا میں، مسلم کے شیوں نے کہا

بھٹ گیا محکوم و حاکم کا لباس اتحاد

الفراق، اے ہم نشین! چولی سے دامن نے کہا

ہیں مسلمان حق پہ، قانونی ہے ان کی جدوجہد

مظہر الحق جیسے یکتا ماہر فن نے کہا

آشتی کر لیجیے، الصلح خیر الصلح خیر

لکھنؤ میں جا کے مسلم ڈیپوٹیشن نے کہا

بیل یہ ہم کو منڈھے چڑھتی نظر

ٹائلرنے، سم نے، اور سر جیمس مسٹن نے کہا

لو وہ شکل کامیابی آگی مجھ کو نظر

ہارڈنگ کے دیدہ پر نور روشن نے کہا

نایب شہ کی فراست سے ہوئی شورش فرو

جل بجھاف جل بجھافتہ کے خرمن نے کہا

ترک دعوائے تدبر ہر مدبر نے کیا

پالسی ہے تو یہ ہے ہر پالیٹیشن نے کہا

رفعت دالاں سے پستی درجہ مسجد کی ہے

زاہدہ! میرے دماغ عرش مسکن نے کہا¹³⁵

Kânpûr Camisine Dair

Cami ve camidekilerin şehadet¹³⁶ haberi geldiğinde,

Müslümanların feryadı, arşa kadar ulaşacağım dedi.

Esir halk ile yönetici arasındaki uyum elbisesi yırtıldığında,

Eteğin altı, üstüne ayrılık ey dostum dedi!

Mazhar-ul Hak gibi bir emsalsiz sanatçı dedi,

Müslümanlar haklıdır, onların mücadelesi yasalır.

Laknov'a giden Müslüman heyeti dedi,

Dost olun! Barışta hayır vardır, barışta hayır vardır.

Sarmaşık çardağı sarar gibi gözükmemektedir dedi;

Tailor, Sam, Sir James, Miston.

İşte o başarı yöntemi bana göründü dedi;

¹³⁵ Zahide Hatun Şîrvânî, **a.g.e.**, s. 69-70.

¹³⁶ Urdu Dilinde ibadethaneye bir saygının göstergesi olarak cami yıkıldı değil de cami şehit edildi olarak söylenmektedir.

Her dingin parlak ve ışıltılı gözü.

Şâhın vekilinin ferasetiyle ayaklanma bastırıldı.

Fitne harmanı hızlıca yanıp söndü, yanıp söndü dedi.

Politikacı işte budur dedi her politikacı;

Davadan vazgeçmenin önlemini her lider uyguladı.

Salonda daha düşük derecededir, caminin hali.¹³⁷

Ey Zâhide! Benim arşlarda ikamet eden aklım dedi.¹³⁸

3.3. Türklerle İlgili Yazdığı Şiirler

Çalışmamızın I. bölümünde alt kıta Müslümanlarının Türklere yardımlarının alt yapısında yatan sebepleri ele almıştık. Özellikle Trablusgap ve Balkan Savaşlarının önemi üzerinde durmuştuk. Zâhide Hâtûn'un da Türklerle ilgili birçok şiiri bulunmaktadır. Türklere yardım hususunda çevresindekieleri de teşvik etmektedir. Nitekim yeğeni Enise Hanım'a yazdığı bir mektupta şöyle demektedir:

"Biz kendi bütçemizden yedi yedi rupi vereceğiz. Sen de ver, hemen ver sakın erteleme. Munise ve halamdan da iste. Unutma ki bu ciha para iledir. Bu fırsat tekrar ele geçmez. Çünkü büyük büyük âlimler bu savaşa asıl cihad dediler. Bugüne kadar Türkiye Avrupa ile binlerce savaş yaptı. Ancak cihad fetvası yalnızca bu savaş için verildi. Çünkü bu savaşta kâfirler topluluğu artarak gelmekte ve sayısız Müslüman, çocuk, kadın, erkek, hepsi günahsız şehid ediliyor. Müslümanlara bu savaşta katliam yapılıyor. Munise'ye de selam söyle ve Trablus Cihadına katılması hakkında onunla da konuş."¹³⁹

Başka bir mektubunda Türklerle ilgili şunlar yazmaktadır:

"5 Kasım 1912. Kardeşim. Bugün bizim ülkemizde Allahın fazileti ile acayip bir İslam coşkusu görülmektedir. Fatma kardeş (Fatma Begum Hanım, Mahbub Âlemin kızı ve Lahor'da yayımlanan Şerif Bîbî dergisinin editörü) iki mektubu sekreter hanıma (Sayyide İhsanül Hak, Lahor'da yayımlanan Hemderd

¹³⁷ Caminin kıymeti kalmadı manasında söylenmiştir.

¹³⁸ Hâlid 'Âlîm, a.g.e., s.107.

¹³⁹ Fâtımah Hâssan, a.g.e., s.37.

dergisinin kadınlar encümeni sekreteri) ulaştı. Allah için Müslüman hastaları çürümekten kurtarın! diyor. İkisinin de mütala edesiniz diye buraya ekliyorum. Okuduğunuzda, 6 Kasım Çarşamba günü bizden telgraf vasıtasıyla yardım istediklerini göreceksiniz. Bu ne zor bir işti. Ama biz dün Allah'ın yardımı ile başladık. Evde ümitle yardımda bulunmayan büyük küçük kimse kalmadı."¹⁴⁰

Zâhide Hâtûn'un Trablusgarp ile ilgili yazdığı "Ayrılıklar" ismi şiiri aşağıdadır:

متفرقات

شکوے گلے کیے نہ فغان کی، نہ آہ کی

کیونکر اڑی خبر میرے حال تباہ کی

جاہ کی و مدفون دل میں آرزوئے عز

دیکھی تہ قدم جو لحد بادشاہ

خوف ریا سے جی دم طاعت ہے ڈوبتا

یا غرق موج اشک ہے کشتی گناہ کی

سوئے مقام اہل ریا چشم دل سے دیکھ

پائے گا بتکہہ کی جگہ ہانفاہ کی

یاں مقصد و حید سخن نشر صدق ہے

¹⁴⁰ A.g.e., s.38.

پر وا نہیں ہے مجھ کو تری واہ واہ کی
زنجیر پا کبھی نہ ہوئی تھی نہ ہے نہ ہو
ہیت کسی دنی سے دنی دزدراہ کی
احسان کسی سخی سے سخی مال دار کا
خاطر کسی بڑے سے بڑے بادشاہ کا
میں احتیاط سوز ہوں وہ آتشیں مزاج
اہل حرم سے شکل نہیں کچھ نباہ کی
اے شیخ! ہے رسیدہ درگاہ حق وہی
جس نے ہمارے ٹوٹے ہوئے دل میں راہ کی
کھانا قسم کا آج سے ہم کو ہوا قسم
سنتا نہیں ہے کوئی خدا سے گواہ کی
قران خوان کو کیوں ہو تلاش سکون دل
کئی کو کیوں طلب ہو مقام پناہ کی
ہیں اہل طب مداومت کحل پر مصر

لاؤں کہاں سے گرد مدینے کی راہ کی

خوں کے سے گھونٹ واعظ دین پی کے رہ گیا

مسلم کی مے کشی پہ جب اس نے نگاہ کی

حکمت چھنی، علوم چھنی، مال و زر چھنا

ہم لٹ گئے وہائی جبیب الہ

جاتا ہے ذہن ترکی بیمار کی طرف

آتی ہے جب کہیں سے صدا آہ آہ کی¹⁴¹

Ayrılıklar

Ne âh ki, ne de figan ki şikâyet ağzımdan döküldü.

Benim hâl-i perişanımın haberi duyulunca.

Gönülde izzet ve görkem arzusu medfûn,

Ayaklar altında padişahın lahtini gördük.

Ya riya korkusuyla ibadetlerin âhından gönül yorgundur.

Ya da gemi günahın gözyaşı dalgalarında boğulmuştur.

Makam düşkünü riya ehline gönül gözüyle bak!

Dergâhın yerine puthaneyi görürsün,

Burada benim sözümün amacı doğruluğu yaymaktır.

Senin övgülerini duymaya ne ihtiyacım var ki!

¹⁴¹ Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, **Firdovs-i Tahayyul**, s.19.

Ayağına zincir hiç olmadı, olamaz, olmasın,
Çünkü eŐkiyanın heybeti en sefilden daha sefildir.
Zengin birinin cömertliği,
En büyük padişahın hatrına,
Ben tüm kaygılarımı yakarım.
Kâbe ehliyle anlaşma yapmaya imkân yok.
Ey Şeyh! Hakkın dergâhına ulaŐan,
Kırık dökük kalbimiz yol bulandır.
Artık yemin etmemeye yemin ettik.
Çünkü kimse Allahtan Őahitliđin durumunu dinlemek istemiyor.
Kur'an okuyan neden skneti arasın?
Mekkeliler neden iltica makamı istesin?
Hekimler gözlerin tedavisi için sürme kullanılmasında ısrarlılar
Medine yolunun toprağının nereden getireyim?
Müslümanların Őarap içtiğini görünce,
Vaiz elinden birŐey gelmeyip bir köŐede kalakaldı.
Devlet, ilimler, mal mülk elimizden zorla alındı
Biz yağmalandık, bittik, meded, Yâ Habibullah!
Biryerlerden vah vah sedası geldiği zaman,
Aklım hep hasta Türkiye'ye gidiyor.

Zâhide Hââtn, Müslümanların içinde bulunduğu elim durumu anlattığı Şiirini ne zaman biryerlerde inleme sesi geldiğinde aklına ‘‘Hasta Adam’’ Türkiye geldiği dizesiyle bititirken, 1911 yılında yazdığı ‘‘Mutsuz Seyirci’’ isimli Şiirinde yine Türklerin içinde bulunduğu durumu aynı duygularla Şu Şekilde anlatmaktadır:

ناشاد تماشائی

کیا یہی ہے گلستاں جنت نشاں تفریح گاہ

دے رہی ہے یا مرے دل کی طرح دھوکا نگاہ

چشم طوفاں زاہے؟ یا صحن چمن میں خوب ہے

اشک حسرت ہیں کہ شبنم؟ جائے غور و خوض ہے

لالہ کا داغ جگر عکس دل پر داغ ہے

سینہ صد چاک ہے یاں گل؟ یہ کیسا باغ ہے

زرگس بیمار کو دکھا تو حیرانی بڑھی

تکھت آوار دسے دل کی پریشانی بڑھی

سنبل ژولیدہ موسے اور الجھن ہو گئی

دیکھ کر سوسن زبان پھر واقف شیون ہو گئی

جھومتا ہے کس لئے غصہ سے سرو گلستان

اس نے کیا اہل وطن کی دیکھ لیں کج رائیاں

پائمال افتادہ غم کی طرح کیوں ہے حنا

کس لئے ہم رنگ دل باطن میں پر خون ہے حنا

دیکھتے ہی سبزہ گلزار کو یاد آگئی

بخت کا خواب گراں - احباب کو بیگانگی

ہے میرا ذوق ترنم بھی فقط وقف فغاں

بلبلوں آؤ اٹھالیں مل کے سر پر آسمان¹⁴²

Mutsuz Seyirci

Bu aynı o cennet benzeri mesire yeri midir?

Yoksa benim gönlüm misali, gözüm de beni yanıltıyor mu?

Tufan yaratan göz mü, yoksa kırların ortasında bir havuz mu var?

Bunlar hasret gözyaşları mı yoksa çiğtanesi mi?

Lalenin ciğerindeki yara yaralı gönlü yansıtır

Burada gülün sinesi yüzlerce parçaya bölünmüş, paramparça

Hasta nergisi görünce şaşkınlığım arttı.

Avâre kokuyu alınca gönlümün perişanlığı arttı

Dağınık saçlı sümbül nedeniyle huzursuzluğum arttı

Zambağı görünce dilimden tekrar feryatlar dökülmeye başladı

Gülbahçesindeki servi kızgınlıkla kim için sallanıyor?

Acaba o, vatandaşların sapkın düşüncelerini mi farkettiler?

Neden gönülle aynı renkle boyanmış kına?

Görür görmez gülbahçesinin yeşilliği aklıma geldi

¹⁴² Zahide Hatun Şirvânî, a.g.e., s.23.

Bahtımın derin uykusu, dostlarımın yabancılaşması

Benim terennümümün zevki de sadece feryada vakıf olma

Ey bülbüller gelin gökyüzünü feryadımızla ayağa kaldıralım.

Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, Trablusgarp savaşıyla, İtalya'nın saldırısının ardından yaşananları "Rüya Âlemi" isimli savaş mesnevisinde anlatmaktadır. Rüya Âlemi Aralık 1912 tarihinde Zemîndâr gazetesinde yayımlanmıştır. Mesneviden bazı bölümler şu şekildedir:

عالم خواب

ہمارے دل پہ ہجوم غموم دنیا تھا

خدا کے گھر پہ کیا کافروں نے حمل تھا

کہیں ملانہ سفر کی بہت نگہ میں نے

بحال زار کیا قصِ خوابگہ میں نے

بندھا کچھ ایسا تصور کہ دیکھتی کیا ہوں

طرا بلس کے درختوں کے زیر سایہ ہوں

وہاں جو کچھ نظر آیا وہ ہے اصح صحیح

بہت سے نامہ نگار اس کی کرتے ہیں توضیح

بپا تھا سر بفلک کیمپ بٹلی والوں کا

تمام شہر پہ قبضہ تھا بد خصالوں کا
زباں سے نکلا کہ اے تیری شان کے قربان
ریاض خلد میں! اور دِخِ لشکرِ شیطان
مچا یہ شور کہ فخرِ اطالیہ آئے
یہ لو بنفسِ نفیس آپ کینوا آئے
ادائے طنز سے بولا اطالوی شیطان
اجی حضور کہاں۔ کافروں کا کیپ کہاں؟
عرج ہی کو ہوا کرتی ہے زوال پہ فتح
صلیب کو ہوئی پھر کس طرح ہلال پہ فتح
بتاؤ اب ہیں وہ عثمان و عمرو عاص کہاں
کہاں ہیں آپ کے وہ فاتحانِ خاص کہاں
کہا کڑک کے انہوں نے خاموش رہ کافر
جو خیر چاہے تو بس اگے کچھ نہ کہہ کافر
اطالوی بھی عدوے شہِ بشر ﷺ نکلے

خدا کی شان ہے۔ لو چیونٹی کے پر نکلے
 حبیب! اہم شہ پاک ﷺ۔ اور تیرا منہ
 صحابہ۔۔۔۔ شہ لولاک ﷺ۔ اور تیرا منہ
 نہیں ہے یاد تمہیں اپنی زلت و توہین
 تمہارے حلق تھے اور خنجر صلاح الدین
 ہم اب بھی ہیں وہی سرشار جام لا غالب
 ارے غلام محمد ﷺ ہوں رحم کے طالب
 یہ سن کے دیونش پر غضب کا بھوت چڑھا
 منہ اس کا سرخ ہوا جیسے آگ میں لوہا
 کہا کہ ہاں۔ میرے شیر و! انہیں سقر پہنچاؤ
 چھٹی کا کھایا پیا باغیوں کو یاد دلاؤ¹⁴³

Rüya Âlemi

Gönlümüzde dünya gamlarının saldırısı vardı.

Allah'ın evine kâfirler saldırmışlardı.

Çok uğraştım ama sefere çıkma imkânı bulamadım.

¹⁴³ Hâlid 'Âlîm, a.g.e., s. 86-88.

Ağlaya inleye yatak odama doğru y6neldim.

B6ylece d6şüncelere dalmışken bir de ne g6reyim.

Trablus'un ağağları altında g6lgeyim.

Orada her ne g6r6nd6yse en doğru odur.

Birçok gazeteci de onun izahını yapıyor.

İtalyan kampları çok y6kseklerde dikilmişti.

şehrin tamamını soysuzlar ele geçirmişti.

Dilden şunlar d6k6ld6 ki: Ey azametine/y6celiğine kurban olduğum
Allah'ım!

Cennet bahçelerinde, bu şeytan ordusunun işi ne!

“İtalya'nın onurları/onurlu askerleri geldi!” diye bir g6r6lt6 koptu.

“İşte bakın! Buraya bizzat Caneva'nın kendisi geldi”

Alaylı bir şekilde işte dedi bunu İtalya'nın şeytanı:

“Efendiniz nerede? Kâfirlerin kampı nerede?

Her y6kseliş ç6k6ř ile sonuçlanır.

(Bakın) yine nasıl haç hilâli yenilgiye uğrattı.

S6yle, şimdi Osman (r.a), 6mer (r.a.) ve Amr (r.a) neredeler?

Neredeler, sizin o has (seçkin) fatihleriniz şimdi nerede?”

O g6rleyerek ř6yle s6yledi: " Sessiz ol ey kâfir!"

Hayrı istersen, yeter, daha da başka bir şey söyleme!

İtalya da, Beşerin şahı/âlemlerin Efendisi Hz. Muhammed (s.a.v)'in d6şmanı
oldu çıktı.

Allah'ın içine bak! Karınca da kanatlandı!¹⁴⁴

Ey habis! Hz. Peygamber (s.a.v.)'in pak adı senin ağzına yakışır mı?

¹⁴⁴ Karıncanın kanatlanması değersiz bir kişinin yaptığı bir işle 6v6n6p kendini bir şey zannetmeye başlaması, anlamında kullanılan bir deyimdir.

Sahabe "Levlak"¹⁴⁵ sahibi Hz. Muhammed (s.a.v)! ve senin (şu pis) ağzın!

Kendi zillet ve düşkünlüğünüzü hatırlamıyor musunuz?

Selahattin'in zinciri/hañçeri sizin gırtlığınızdaydı.

Biz hâlâ o 'Yenilgiye uğratılamayan Allah'ın kadehinin şarabıyla sarhoşuz.

Hey siz! Muhammed (s.a.v.)'e kul olun da rahmete kavuşun!

Bunu duyunca kötü şeytan üzerine gazab indi,

Kor olmuş demir gibi ağızları/yüzü kıpkırmızı oldu.

Dediler ki: "Evet benim aslanım! Onları cehenneme gönder... Yenilen içilen bahçeleri hatırlat.

Ona eski zelil günlerini hatırlatın/Ona iyi bir ders verin!

Zâhîde Hâtûn yukarıdaki satırların ardından, şehadet durumunu şu şekilde anlatmaktadır:¹⁴⁶

بشر کو رب سے ملا دیتی ہے شہادت ہی

دیتی ہے شہادت ہی ملا نکہ سے بڑھا

یہ باغ وہ ہے کہ ہے دیکھنے میں خار سے پُر

مگر ہے اصل میں گلہائے عطر بار سے پُر

یہ طور وہ ہے کہ پہلے ہونار کا دھوکا

قریب جاؤ تو ہے نور پاک رب علا

¹⁴⁵ Levlâke levlâke lema halaktü'l-eflâk: "Sen olmasaydın, ben âlemi yaratmazdım" anlamındaki meşhur olarak kullanılan söz.

¹⁴⁶ Anîs Fatma, a.g.t., s. 158.

یہ جام وہ ہے کہ ظاہر میں خوں سے ہے لبریز

مگر پیو تو شراب طہور و لذت سے خیز

Yaratana ulaştırır insanı işte bu şehadet,

Meleklerden de üstün mertebeye ulaşıyor bu şehadetle,

Bu bahçe görünüşte dikenle doludur.

Ama aslında güzel kokulu güllerle doludur,

Bu öyle bir şeydir ki ilk önce yandım sanırsın.

Ama yaklaştıkça Yüce Rabb'in nurunu görürsün.

Bu öyle bir kadeh ki görünüşte kanla dopdolu,

Ama içince lezzetinden doyumсуuzdur.

Türklerin Trablusgarp yenilgisinin ardından bir rubai yazan Zâhîde Hâtûn, aynı zamanda bu rubaide Trablusgarp yenilgisinin hicri tarihi olan 1330'u vermektedir:

کیا پوچھتے ہو آہ سراغ طرابلس

گل چیں ہوا ہے قابض باغ طرابلس

نزہت جو پوچھتے حادثہ جانگسل کا سال

کہہ دو بکا کے ساتھ ہے باغ طرابلس

Trablus'un haberini/durumunu ne sorarsın?

Trablus'un bahçesini sardı dikenli teller.

Nuzhat, bu can yakan olayın tarihini soruyor

Ağlayarak de ki "Trablus Bağı/bahçesi"

Zâhîde Hâtûn'un Enver Paşa hakkında yazdığı şiir olan "Çok Yaşa Enver Paşa" Aligarh'ta Mayıs 1913 yılında yayınlanmıştır. Birinci Balkan Savaşı 8 Ekim 1912 - 29 Eylül 1913 arasında cereyan etmiş ve bu süreçte Osmanlı, doğu hattında Trakya bölgesinde Bulgarlarla ve Batı hattında Arnavutluk ve Makedonya bölgesinde Balkan İttifakı ile savaşmıştır. Bu savaştan Osmanlı Devleti mağlup çıkmış ve 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşmasıyla toprak kaybetmek durumunda kalmıştır.¹⁴⁷ İşgal edilen Osmanlı topraklarını geri almak için Enver Paşa komutasında Türk ordusu 21 Temmuz 1913 tarihinde Balkan Devletlerinin aralarındaki Osmanlı Devleti'ni paylaşamamasından da yararlanarak hamle yapmış ve bir aylık süre içerisinde Doğu Trakya ve Edirne tekrar Osmanlı topraklarına ilhak edilmiştir.¹⁴⁸ Enver Paşa Balkan Savaşları sırasında Hindistan Müslümanlarından da yardım talep etmiştir ve onunla aynı dertleri paylaşan çok sayıda Hint Müslüman onun yardımına koşmuştur. Mevlânâ Zafer Ali Hân'da bu yardım hareketinin merkezinde yer almış ve yol göstericisi olmuştur. Aşağıdaki bu uzun şiirimizde Enver Paşa ve Türklerin gösterdiği azim ve özellikle de Balkan Savaşları sırasında yaşananlara değinilmiştir. Müseddes olan bu şiiri aşağıdaki gibidir:

زندہ باد انور پاشا

ساکنان ارض کے لب پر ہے دن بھر زندہ باش

رات بھر کہتے ہیں چرخ و ماہ و اختر زندہ باش

ہو گئے روشن جہاں پر تیرے جوہر زندہ باش

زندہ باش اے چرخ دین کے مہر انور زندہ باش

اے ثبات آموز و جرات آفریں! صد آفریں

¹⁴⁷ Arzu Çiftsüren, **a.g.t.**, s.158.

¹⁴⁸ Serdal Soyuer, "Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları", **Şarkiyat Mecmuası**, sa.13, İstanbul 2008, s.92.

اے علم دار صداقت آفریں صد آفریں
راست بازی ہے تری خود سر، دبستان کی قسم
پاک ہے نیت تری، یوسف کے دامن کی قسم
عقل روشن ہے تری، مہر درخشان کی قسم
حکم ہے تیرا روان، تخت سلیمان کی قسم
خطرہ قومی میں ہے سینہ سپر صحرا صفت
پانی پانی رقت دل سے مگر دریا صفت
گلستان ملت اسلام خنداں تجھ سے ہے
مسکن حساد ناہنجار ویراں تجھ سے ہے
کیسی دل سوزی سے کہتی شمع گریاں تجھ سے ہے
اے مرے انور! ضیاء بزم امکاں تجھ سے ہے
مسلموں کی ارزو کا بلجا و ماوا ہے تو
مصلح ترکی ہے بطن برقتہ الحمرا ہے تو
چشم سلطانی میں ہے انور! تری خاص آبرو

قومی عثمانی بھی ہے گردیدہٗ خلق نکو
اتحادی انجمن ہے جسم، روح جسم تو
ہیں اراکیں وزارات پھول، تو پھولوں کی بو
مارشل محمود شوکت ہیں ترے قدر آشنا
شوکت محمود حق نے جن کو فرمائی عطا
ہے ابھی محفوظ یاد خلق وہ دور سعید
جب طراز سلطنت تھے حضرت عبدالحمید
جامع الاوصاف تھی گو آپ کی ذات مجید
پھر بھی تھی حریت افراد کی حاجت شدید
تو ہی شخصیت مٹانے میں ہوا تھا کامیاب
جس سے ترکی میں ہوا مشہور عالم انقلاب
آدمیت جب ہوئی جذبات حیوانی سے پست
امن جوئی کو ملی جب فتنہ زائی سے شکست
جب ہوا عدل و صداقات پر تعصب چہرہ دست

اہلی اٹلی نے کیا جنگ و جدل کا بند و بست

حملہ آواز ہو گئے افریقہ پر ان کے جہاز

کیا اسی تہذیب پر کرتا ہے یورپ فخر و ناز

آئے درنہ میں بلائے آسمانی کی طرح

اور بن غازی میں مرگ ناکہانی کی طرح

جب ٹرپولی میں ڈالی حکمرانی کی طرح

ہو گیا آرام و اطمینان کہانی کی طرح

کیسی وحشت سے کیا اسلامیوں کا قتل عام

ظالموں کے دل میں تھا کس دن کا جوش انتقام

یہ خبر سب نے سنی حرماں ، قلق ، حسرت کے ساتھ

تو نے لیکن عزم ، استقلال اور ہمت کے ساتھ

آستانہ سے چلا فیروزی قسمت کے ساتھ

برفتہ الحمرا میں پہنچا عیب کی نصرت کے ساتھ

جمع تو نے ملک کے جنگلی قبائل کو کیا

اور ہوا شان دل آویزی سے یوں نغمہ سرا

اے جوانان عرب! اے نام داران جری

ہے تمہی سے عزت دین رسول ہاشمی

زندہ کردو دہر میں فارق کی دشمن کشی

ہاں دکھادو بزدلوں کو زور بازوئے علی

مارلو، ان ظالموں، ان غاصبوں کو مارلو

اے شجاعان عرب! تلوار لو، تلوار لو

دشمنوں کے سیم وزر پر مت پکھلنا، دیکھنا

چکنی چڑی بات پر بھی مت پھسلنا، دیکھنا

یہ جو ہے گل زار ساء اس پر نہ چلنا، دیکھنا

سبزہ خندق پوش ہے، بچ کر نکلنا، دیکھنا

امتحان ہے آج سب کے دین کا، ایمان کا

دیکھنا ہے، کون نکلے مستحق غفران کا

جوش دین سے بھر گئے یہ سن کے اعراب غیور

پیشتر ہی تھے جو کفرستان اٹلی سے نفور
لے گیا پھر پاس سنوسی کے قلب ناصبور
اور کہانی ان سے، قیامت آگئی، اتھیے حضور!
ساتھ لایا ان کو کفرہ سے بصد جاہ جلال

کامیابی ہوگئی اٹلی کو، القصد محال
احتمقوں کی ناقص العقلمی ہوئی جب رونما
صدر اعظم دولت عثمان کا جب مل ہوا
اس نے خود کو خائن ورشوت ستان ثابت کیا
کیوں نہ ہو آخر یہود النسل تھا، نا اہل تھا
مل گیا یورپ کے فزاقوں سے کامل، الغرض
ہاتھ اٹھایا دین سے، ڈھائی لاکھ پاؤنڈ کے عوض
اس نے بلقانی شرائط کو کیا تسلیم جب

سرویا، بلغاریا، یونان، تھے وقف طرب
بھڑکی آخر تیرے دل میں آتش غیظ و غضب

اور وزارت کو کیا تبدیل لے کر نام رب
آستانہ میں نہ تھا کامل گلستاں میں تھا خار
بار گنجینہ پہ تھا، کعبہ میں بت، جنت میں نار
گرچہ چڑھ آئے ہیں ہو کر متحد از راہ کین

اہل بلقان، لعنة اللہ علیہم اجمعین!

گرچہ ہیں شاہان غرب ان کے مددگار و معین
بے سروساماں ہے گو فوج امیر المومنین
تو نہ جھجکا لیکن اے نا آشناے نام خوف

زائروں پر فرض ہے، تیرے در اقدس کا طوف

جب پھر سوئے شتالوجہ تیرے تو سن کی عنایاں

الحذر، کہتے تھے بلغاری، تو سروی الاماں!

وہ ظفر مندی کی او باشانہ لافیں اب کہاں

اب کہاں ہیں فتح قسطنطنیہ کی وہ دھمکیاں

دشمن سرکش کو کرتارہ یونہی پامال تو

ہاں سر بلخاریاں سے کھیلے جاٹ بال تو

یا کوئی دیں مذہب اسلام سے برتر نہ ہو

یا نشان ملت اسلام دنیا پر نہ ہو

یا ہوتا فتح سرپر، ورنہ تن پر سر نہ ہو

دیکھ اوغازی! ابھی سے میان میں خنجر نہ ہو

صلح جو ہوں تجھ سے گر بلقانی پیاں شکن

پائیں خنجر کی زباں سے پانچ دنداں شکن

جس کو دیکھو، درپے آزار ہے بدخواہ ہے

ہائے انور! اب مسلمانوں کا بس اللہ ہے

بحر طوفانی ہے، شب تاریک ہے، گم راہ ہے

ناؤ ہے ٹوٹی ہوئی، ملاح، بے پرواہ ہے

تیری صورت کل مسلمانوں قوم کے شیدا ہوں کاش

عالم اسلام میں انور کئی پیدا ہوں کاش

کر نامے لکھ سکے تیرے، یہ کس کی تاب ہے

بارگاہ حق میں اب عرض دل بے تاب ہے
نیر اعظم سے جب تک دن کی آب و تاب ہے
دہر میں جب تک چراغ بزم شب مہتاب ہے
تجھ سے اے انور! کریں کل اہل ملت کسب نور

تو ہو مسلم کے لیے شمع رہ عقل و شعور

دولت عثمان بہ عالم زندہ و پائندہ باد

نیر اقبال او رخشندہ تابندہ باد

فتح باشد چاکر او، کامرانی بندہ باد

دوستداریش سرفراز و خصم سراقندہ باد

تابہ زیر چرخ گرداں، گردش جام و سبوت

خون حسرت بہر دشمن، جام عشرت بہر دوست¹⁴⁹

Çok Yaşa Enver Paşa

Yeryüzü sakinlerinin dilindedir gün boyu haykırır, çok yaşa

Gökyüzü, ay, yıldızlar gece boyu derler, çok yaşa

Sendeki cevherin parıltısı dünyaya yayıldı, çok yaşa

¹⁴⁹ Zahide Hatun Şirvânî, a.g.e., s. 60-68.

Sen din semasının parlak güneşisin çok yaşa
Sebat ve cesareti öğretensin yüzlerce tebrikler sana
Ey doğruluk sancağını dalgalandıran tebrikler sana
Yol gösterir, senin ışıldayan aklın okul gibi
Paktır senin niyetin, Yusuf(as)'un üstüne yemin olsun.
Aklın ışık saçar senin, parlayan güneşe yemin olsun.
Geçer senin hükmün, Hz. Süleyman'ın tahtına yemin olsun.
Vatan tehlikeye düştüğünde, sineni siper edersin sahra gibi.
Yüreği merhamet dolu ancak nehir gibi çağlar.
İslam Milletinin bahçesi güler senin sayende.
Kötülük yayanların meskeni viran oldu senin sayende.
Ağlamaklı, içi yanan mum nasıl da söyler sana.
Ey benim Enverim¹⁵⁰! Dünyanın ışıkla doldu senin sayende.
Sen ki Müslümanların arzularının sığınacak limanısın.
Sen ki Türklerin ıslahatçısı, Libya kahramanısın sen.
Sultanın gözünde Enver, senin özel bir yerin var.
Osmanlı milleti de gözbebeğidir beşerin.
Milletin ittihadı bedendir, sende ruhusun.
Bakan erkânı, çiçektir sen o çiçeğin özüsün.
Cenab-ı Hak şevketli Mahmud'a şan ve şeref bahşetmiştir.
Mareşal Mahmut Şevket¹⁵¹ kıymetini bilir.
Refah dönemi hala halkın nazarında tazedir.

¹⁵⁰ Enver, arapça asıllı bir kelime olup, ışık ve nurlar manasına gelmektedir, burada da bu anlamda kullanılmıştır.

¹⁵¹ 23 Ocak 1913-11 Haziran 1913 tarihleri arasında Osmanlı Devletinde Sadrazamlık görevini ifa etmiştir.

Abdulhamit Hazretleri sultandı o zamanlar.
Şanlı zatında toplamıştır, bütün sıfatları.
Yine de bireysel özgürlüklere vardı ihtiyaç.
Sen şahsiyet kontrolünde¹⁵² başarılı oldun.
Bununla Türkiye’de meşhur inkılabı¹⁵³ ilân ettin.
İnsanlık, hayvanlıktan daha kötü hale geldiğinde,
Fitnecilik yüzünden asayiş bozulduğunda,
Adalet ve dürüstlük taassup yüzünden parçalandığında,
İtalyan halkı savaş hazırlıklarına başladı.
Onların donanması Afrika’ya hışımla saldırdı,
Avrupa böyle bir kültürden mi gurur duymakta?
Gökten gelen bir bela gibi Varna’yı tarumar ettiler.
Ansızın ecel gibi geldiler Bingâzî’ye.
Trablusgarpa hükümrânı gibi doluştuklarında,
Huzur ve rahat artık masal oldu.
Nasıl bir vahşetle Müslümanları katlettiler.
Zalimlerin yüreğinde hangi intikamın ateşi yanmaktaydı?
Bu haberi herkes üzüntü, acı ve kederle karşıladı.
Ancak sen kararlılık, direnç ve cesaretle karşılayarak,
Evinden çıktın sen değerli bir amaçla.
Berketül Hamra’ya¹⁵⁴ fatih gibi ulaştın, işgali ortadan kaldırmaya.
Ülkenin savaşçı kabilelerini biraraya getirdin.
Gönül okşayıcı bir şan ile şöyle konuştun;

¹⁵² Sultanın yetkilerinden taviz vermesi durumunu anlatmaktadır.

¹⁵³ Meşrutiyetin ilanına atıf yapılmıştır.

¹⁵⁴ Trablusgarb eyâleti, Bingazi’ye bağlı bir kaza.

Ey Arap gençleri! Ey kahraman isim sahipleri.
Sizlerle olacaktır, Hâşimi Peygamberin(s.a.v) dininin izzeti.
Dirilt tekrardan Hz. Ömer'in düşman öldürüşünü,
Ali'nin yumruğunun gücünü korkaklara göster!
Öldür o işgalcileri, o zalimleri öldür.
Ey Arapların kahraman yiğitleri; Kılıç kuşanın! Kılıç kuşanın!
Sakın satılmayın parasına puluna düşmanların!
Aman kaymayın yağlı, parlak sözlerle!
Şu gül bahçesi gibi yer var ya, dikkat et!
Yeşillikler hendeklerle dolu, dikkatle yürü.
İmtihandadır bugün herkes diniyle ve imanıyla.
Bakalım kim hakedecek Gufran'ın affını.
İslamın coşkusuyla doldular bunu duyarak onurlu Araplar.
Onların çoğu kâfir İtalyanların nefretiyle doluydu.
Senûsîlerin sabırsız kalplerini de yanlarına aldılar.
Kalkın efendiler! İtalyanlarla gelen kıyamettir.
Getirdi onları kibir ve makamları Kufra¹⁵⁵, dan
İtalyanların rüyası gerçek oldu ve işgal ettiler.
Ahmakların akıl kısırlığı ortaya çıkınca,
Osmanlı devletinin sadrazamı olunca Kamil¹⁵⁶,
O kendini hainlik ve rüşvetçilikte kanıtladı.
Niçin olmasın ehliyetsiz ve Yahudi soyundan?
Avrupalı korsanlarla birleşti Kamil,

¹⁵⁵ Bingâzi'de Müstakil Sancak.

¹⁵⁶ Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa 4. ve son sadaret görevini yaptığı 29 Ekim 1912-23 Ocak 1913 tarihleri arasında yapmıştır.

Dini terketti, 250.000 pound karşılığında.
Balkan antlaşmasının şartlarını kabul ettiğinde,
Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan mutluluktan uçtu.
Doldu senin¹⁵⁷ kalbin sonunda gazap ateşiyle,
Sen değiştirdin yönetimi Allah'ın adıyla.
Kamil evin içinden değil, bahçede bir dikendi.
Hazinede yükü, Kâbe'de put, Cennette ateş.
Düşmanlık güderek birlikte saldırdılar.
İhanet eden Balkanlıların üzerine olsun Allah'ın laneti,
Onların yanında Arap Sultanları da destekçiydi.
Teçhizatsız olsa da İslam Halifesi'nin ordusu,
Korku nedir bilmeyen yiğitler çekinmediler.
Ziyaretçilere farzdır, senin mukaddes yurdunu tavaf etmek.
Çatalcaya döndüğünü duyduklarında senin kuvvetlerin,
Bulgarlar ilahlarına sığındı, aman diledi Sırp lar.
Zafer kazanmayla ilgili büyük laflar şimdi nerede?
Artık o İstanbul'u işgal etme korkutmaları nerede?
Asi düşmanı hep böyle ayaklar altına al sen.
Bulgar kafalarıyla futbol oynayıp dur sen hep!
Ya İslam dininden daha üstün bir din olmayacak,
Ya dünyada İslam milletinin izi kalmayacak.
Ya başımda zafer tacı olmalı veya bedenimde baş olmamalı,
Bak ey Gâzi! Şimdiden hançerini çıkar kınından!
Eğer sözzünden dönen Balkanlılar seninle barış yaparlarsa,

¹⁵⁷ Enver Paşa kastedilmektedir.

Hançerin diliyle dişlerini kırma cevabını ver.
Her kime baksan acı verme, kötülük peşinde.
Ah Enver, şimdi Müslümanların sadece Allah'ı var.
Deniz fırtınalı, gece karanlık, yol kaybedilmiş,
Kayık kırılmış, kayıkçı vurdumduymaz, umursamaz.
Tüm Müslümanlar, senin yüzüne âşık olsa keşke!
İslam âleminde birçok Enver çıksaydı keşke!
Senin başarılarını yazabilmeye kimin gücü yeter
Hakkın huzurunda şimdi, yüreğimin arzuları çırpınacaktır,
Güneş yeni doğan güne, ışık ve parlaklık verdiği sürece.
Dünyada mehtap, gecenin meşalesi olduğu sürece.
Ey Enver! Bütün ümmet senden alsın feyz ışığını.
Sensin Müslümanların akıl ve bilinç yolunun meşalesi.
Osmanlı Devleti ve Osmanlı dünyada varolsun, daim olsun!
Onun İkbâl güneşi parılsın, gözleri alsın.
Zaferler onun kölesi olsun, başarı onun kulu olsun.
Onun dostunun başı göklerde, düşmanının kellesi yerlerde olsun.
Dünya döndüğü sürece, hayat olduğu müddetçe,
Her düşmanın kanına susamış, her dosta da keyif veren olsun.

Çok Yaşa Enver Paşa şiiri, Osmanlı Devleti için gönülden yapılan bir dua silsilesidir. Zâhide Hâtûn, Türklerin ve neticesinde İslam Devletinin düştüğü çaresizlik hakkında derin derin düşünmekte, bu durum karşısında büyük bir üzüntü duymakta ve samimi bir şekilde elinden gelen yardımı yapmak için coşkuyla çalışmaktaydı.

Zâhide Hâtûn'un kaleme aldığı "İslam'ın Viran Şehri" şiiri Aligarh'ta Nisan 1913'te yayımlandı. Bu şiirin aynı isimi taşıyan Şiblînin mesnevisi "İslam'ın Viran

Şehri”den etkilenmiş olduğu görülmektedir. Son mısralarda Şiblî'nin eserine referans verilmiştir ve Şiblînin kaleme aldığı "Viran Şehir", Zâhide Hâtûn'u da bir benzerini yazmaya sürüklemiştir. Bu uzun şiir 4 kısımdan oluşmaktadır. Her mısra 8 beyitten oluşmakta olup toplam 32 beyitten oluşmaktadır. Başlangıçta İslamın azameti tasvir edilmiştir, Müslümanların fen, ticaret, siyaset alanlarındaki başarılarına değinilmiştir. Sonrasında ise düşüş yaşanarak, Müslümanlar çaresiz bir hale geldiği, özellikle Türklerin yenilgisi, Osmanlı devletinin çöküşüne duyulan üzüntü beyitlere yansıtılmıştır. Şiir şu şekildedir:

شہر آشوب اسلام

ہوا کچھ ایسی ہے بگڑے کہ عقل حیراں ہے

الہی! یہ چمنستاں ہے یا بیاباں ہے

نہ باغ کی روشوں سے ہے عقل چکر میں

نہ لالہ ہے، نہ صنوبر، نہ سرو و ریحاں ہے

نہیں ہے ڈھیر گلوں کا، رکھی ہے نیش بہار

کہ جس پہ بلبلیں ناکام مرثیہ خواں ہے

"كُلُّ مَنْ عَلِمَهَا فَاَنْ دَهَا نَعْنَجَهٗ" دہان غنچہ پہ ہے

زبان برگ پہ ذکر بقائے یزداں ہے

چمن کو خون جگر دے کے جس نے سینچا تھا

وہ باغبان سیہ بخت، سینہ کوباں ہے
کبھی ہے شکوہ گل چین معصیت مشرب
وجہ افغاں ہے جفاے باد خزاں گاہ
خیال کر کے کہ شاید یہ تازہ ہو جائیں
گلوں پہ دیدہ پر نم سے شبنم افشاں ہے
مگر یہ رنج، یہ صدمہ، یہ غم ہے لا حاصل
کہ جو گیا سو گیا، پھر الم ہے لا حاصل
یہ کیسا باغ تھا؟ سوچو ذرا مسلمانو
گری ہے کس پہ یہ برق بلا مسلمانو
یہ باغ، آہ یہ باد فنا کا سیلی زدہ
ریاض مذہب اسلام تھا مسلمانو
وہ ابر جس سے ہوا قحط حق شناسی دور
فلک کی سطح سے غائب ہوا مسلمانو
وہ مہر جس نے دیا نور ذرے ذرے کو

چراغ صبح ہے اس کی ضیا مسلمانو
وہ گل، فدا تھے ملک جس پہ صورت بلبیل
و فور حسن سے نظر ا گیا مسلمانو
وہ عندلیب ترانے تھے جس کے جان چمن
اسے خوش آئی عدم کی فضا مسلمانو
وہ قوم جس سے ہے توحید زندہ، نزع میں ہے
میان جنگ فنا و بقا مسلمانو
جو چاہولب لباب اس کا ایک جملے میں
سنو کہ دین محمد ہے آج خطرہ میں
ہماری مشرق و مغرب میں تھی حکومت آہ!
ہر ایک سمت چمکتا تھا اپنا کوکب جاہ
ہمارے علم کا تھا جلوہ گاہ نیشاپور
ہمارا جاہ و چشم پوچھو قصر حمرا سے
ہماری شان کے غرناطہ کھنڈر ہے گواہ

جلا ہے کس تپِ غم سے عربِ کاریگرتاں
یہ رورہا ہے کسے آبِ دجلہ شام و پگاہ
ہٹی اطاعت رب کی سپر جو سینوں سے
تو شیر بن کے مقابل ہوئے جو تھے روباہ
اٹھی وہ قوم، جو تھی لیس کیل کانٹے سے
جو مسلموں کے تنزل کی دیکھتی تھی راہ
وہ قوم جس نے سدا تیشہ مظالم سے
کیا شکستہ دل نائِب رسول اللہ
وہی مسیح علیہ السلام کی امت
بلند رتبہ و گردوں مقام کی امت
نہ پوچھو و ہم نفسو! بار بار کیا ہیں ترک
سنو، وجودِ خلاق کا مدعا ہیں ترک
خروش فتح کی ہیں غونج زیر کنبد چرخ
خدا کے گھر کے ہیں جاروب کش بہ فضل خدا

مجاور لحد سید الواری ہیں ترک
نہیں ہے بحر عمیق جہاں میں ہول فنا
جہاز ملت بیضا کے ناخدا ہیں ترک
اگرچہ پیک فناے حریف ملت ہیں
حبیب کے لیے سرمایہ بقا ہیں ترک
اگرچہ خنجر براں ہیں خصم پر کہیں کو
ہلال عید پئے یار باصفا ہیں ترک
اگرچہ خرمن جان عدو کو ہیں آتش
ہماری بزم میں فانوس پر ضیا ہیں ترک
یہ قول شبلی علامہ حرف قسمت ہے
زوال دولت عثمان، زوال ملت ہے¹⁵⁸

İslam'ın Viran Şehri

Öylesine dağıldı ki, akıl şaşkın haldedir.

Ey Allah'ım! Burası bahçe mi yoksa çöl mü?

Bahçelerin tarhları, artık döndürmez başları.

¹⁵⁸ Zâhide Hâtûn Şîrvânî, a.g.e., s. 57-59.

Ne lale, ne çam, ne reyhan kokulu servi,
Artık gül demetleri yok, bahar cenazesi var orada.
O cenazede muradına ermeyen bülbül mersiye okur.
Tomurcukların ağzındadır; “Herşey ölümlüdür.”
Yaprağın dilindedir, baki olan Allah’tır zikri.
Bahçeyi ciğerinin kanıyla sulayan,
O bahçıvan talihsizdir, sinisini yırtandır.
Bazen gül toplayıcının asi karakterine şikâyet,
Bazen de hazan mevsiminin zulmü, feryada sebeptir.
Bunun yeniden yeşereceğini yeniden düşünerek,
Güller üzerine nemli gözlerden şebnemler¹⁵⁹ akıtılır.
Bu üzüntü, bu buhran, bu acı, fayda vermez!
Zira olan oldu, ardından yas tutmak fayda vermez!
Bu nasıl bir bahçeydi, biraz düşünün Ey Müslümanlar!
Kimin üstüne düştü, bu bela yıldırım Ey Müslümanlar!
Ah bu yokoluş rüzgârının seline kapılan bu bahçe,
İslam dininin bahçeleriymiş Ey Müslümanlar!
Hakşinas kıtlığını yok eden o bulut,
Gökyüzünden kayboldu Ey Müslümanlar!
Her zerreye ışık veren o ayın ışığı,
Artık sabah meşalesi¹⁶⁰ halindedir, Ey Müslümanlar!
Ülkenin bülbül gibi feda olduğu o gül,
Güzellik harikalığından nazara geldi, Ey Müslümanlar!

¹⁵⁹ Şairin burada şebnem akıtılmasıyla vurgulamak istediği şey, çok derin bir pişmanlık duyulmaması ve az çaba gösterilmesidir.

¹⁶⁰ Sabah meşalesi ile sönmeğe üzere olan meşale kastedilmiştir.

Bahçenin canı olan bülbül melodilerine,
Yokoluş fezası, daha uygun geldi, Ey Müslümanlar!
Tevhidi canlı tutan o ulus artık tüm ölüm döşeginde,
Artık ölüm kalım savaşındadır, Ey Müslümanlar!
Eğer bir cümlede işin aslını duymak istersen
Duy ki, Muhammed (s.a.v) dini bugün tehlikedir.
Bizim doğuda ve batıda yönetimimiz vardı,
Her yönde bizim kudret yıldızımız parlardı.
Nişapur bizim ilmimizin parladığı yerdı,
Saklıyeh bizim ürünlerimizin ticaret yeriydi.
Bizim heybet ve ihtişamımızı El-Hamra sarayından sorun,
Granada harabeleri bizim şanımızın şahididir.
Arap çölü nasıl bir keder ateşi ile yanmıştır,
Dicle nehri gece gündüz kim için ağlar.
Yüreklerden rabbe itaat kalkanı kalkınca,
Aslana dönüşüp savaşa kalktı bu korkak tilki (düşmanlar).
Kenarda kıyıda kalan o ulus yüceldi ayağa kalktı,
Ki o Müslümanların çöküşünü gözlemekteydi.
O ulus ki sürekli zulüm çekiciyle,
Resulullah naibinin¹⁶¹ yüreğini parçaladı.
O Mesihin yüksek mertebeli, yüce makamlı ümmetini,
Sormayın dostlar defalarca terkettik.
Dinleyin, yaratılanların varlığı, hedeflerini terk ettiler.
Fetih naralarının yankısı, gök kubbenin altındadır.

¹⁶¹ Kastedilen İslam Halifesi II. Abdulhamid Han'dır.

Debdebeli ve hışımlı ordunun ayak izleri yok edildi.
Allah'ın inayetiyle, Allah'ın evinin süpürgeciyiz.
Peygamberin türbedarlığı terkedildi,
Hassas dünya denizinde fanilik korkusu yoktu.
Müslüman millet gemisinin kaptanı yoktur,
Gerçi millet düşmanlarının, yok olma emareleri belirdi,
Fakat Müslüman Uluslar, baki kalma sermayesini terk etti.
Gerçi kinle dolu düşmanlar için keskin hançerleriz,
Fakat bayram hilâli¹⁶² gibi dost safları terkedildi.
Düşman canları harmanı için ateşizdir.¹⁶³
Fakat bizim meclisimizde, ışık dolu fanuslar terkedildi.
Şiblî'nin şu sözü millet kaderinin tanımıdır.
Osmanlı'nın çöküşü, milletin çöküşüdür.

Enver Paşa hakkında yazdığı diğer bir şiir Aşağıdaki şiir olan "Sahrâ"'yı Nisan 1919'da Lahor'da Şerîf bîbî dergisinde yayımlamıştır.

سہرا

اوج طالع سے ہے زیب رخ انور سہرا

کیوں نہ ہو موجب سوز دل نیر سہرا

آج سلطان کا داماد بنا ہے نوشہ

سوے یلدریز چلا باندھ کے سر پر سہرا

¹⁶² Burada savaştaki hilâl taktiği sırasında safların terkedildiğine atıf yapılmaktadır.

¹⁶³ Düşmanları harmana benzeterek, bir kıvılcımımız onları yakmaya yetmekte anlamı vardır.

ماشاءى اللہ ولا قوۃ الا باللہ

کيا ہى دل کش ہے سر طلعت انور سہرا

ہو گئے نور علی نور کے معنی روشن

رخ انور پہ ہے تابش گہ گوہر سہرا

لے گیا ماہ سے یہ بازی روشن بختی

بل کہ ہے مہر میں سے بھی خوش اختر سہرا

سر بلندی ملی دولہا کے جو سر صدقے میں

چوم لیتا ہے قدم اس لیے جھک کر سہرا

بن گئیں مل کے نقاب رخ نوشہ لڑیاں

نظر خلق سے رکھتا ہے بہت ڈر سہرا

پھول جھڑنے لگے، دولہا کے تبسم کی قسم

شونجی باد سے رقصاں ہے جو ہنس کر سہرا

باب تبریک کو مفتوح کریں کل مسلم

فاتح شہر ادرنہ کے ہے سر پر سہرا

لطمہ باد حوادث سے نہ جنبش کھائی

واہ رے میرے دلاور کا دلاور سہرا

قابل دید ہے گل ہائے معانی کی بہار

لائی ہوں بزم عروسی میں بنا کر سہرا

ترک کا عقد موخات سے سہرا لکھنا

ہاں اس ایجاد کا نہت! ہے ترے سر سہرا¹⁶⁴

Sahrâ'¹⁶⁵

Nur yüzün süsü olması yüksek talihindedir senin Sahrâ',

Neyyir'in (düşman) yüreğini yakma sebebi neden olmasın Sahrâ'.

Bugün sultanın damadı olduğu Noşa,

Yıldızların yoluna gidiyor kapatarak kafasına Sahrâ'.

Maşalah vela kuvvete illa billah.

Ne kadar da güzeldir parıldayan yüzün Sahrâ'.

En parlak nur seninle anlamını buldu.

Nurun yüzünde parıldayan incidir Sahrâ'.

Aydan bile parlaklık şansını (rolünü) aldı.

Dolunaydan da şanslı bir yıldızdır Sahrâ'.

Büyük bir rütbeye ulaştı damadın kafası seninle.

Öptü ayaklarını damadın eğilerek Sahrâ'.

¹⁶⁴ Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, a.g.e., s. 318-319.

¹⁶⁵ Hint geleneksel düğünlerinde erkeklerin başına takılan yaldızlı, çiçekli örtüdür.

Çiçek dizileri biraraya gelip örtü oldu yüzüne.
İnsanların bakışından çok korkar Sahrâ'.
Damatın tebessümüyle dağılmaya başladı çiçekler.
Esintinin etkisiyle dans eder şimdi gülerek,
Tebrik kapısını açık bırakmalı tüm Müslümanlar.
Edirne şehrinin fatihinin sayesinde Sahrâ'.
Yıkıcı afetlerin tokatından sarsılmadı.
Ey kahramanlar kahramanı benim Sahrâ'.
Gülün anlamı bahar, gülmeye değerdir.
Düğün meclisine getirdim, yaparak Sahrâ'.
Türk kardeşliğiyle bağıyla Sahrâ' yazdım.
Nuzhat senin icadındır! Senin Sahrâ'.

SONUÇ

Urdu Edebiyatının ilk meşhur kadın şairlerinden olan Zâhîde Hâtûn Şîrvânî, Müslüman devletlerin acı içinde kıvrıldığı dönemde yaşamıştır. İngiliz esaretine giren Hint alt kıtasında millî bir şuur oluştuğu ve bu şuurla çeşitli oluşumlar gerçekleştirerek bağımsızlık mücadelesine giriştikleri dönemdir. Bu çerçevede Sayyid Aḥmad Hân'ın önderliğinde bir grup, içinde buldukları süreçten kurtulmanın yolunun eğitim alanında yapılacak olan yenilikten geçtiğini savunarak bir topluluk/merkez kurmakla işe başlamış ve burada Batı dilindeki bilimsel yayınlar Urducaya çevrilmiştir. Muhammedan Anglo Oriental College adıyla Batı ilimlerinin de okutulduğu bir kolej kurulmuş ve bu ilerde alt kıtanın ilk Müslüman üniversitesi olan Aligarh Müslüman Üniversitesine temel teşkil etmiştir.

Siyasî anlamda da birleşerek İngilizler ve Hindular karşısında haklarını korumaya yönelik çalışmalar yapan Alt kıta Müslümanlarının bu çerçevedeki ilk hareketi Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği olmuştur. Birliği oluşturan üyeler ilk başta yalnızca Hindistan'da İngiliz esaretinde yaşayan Alt kıta Müslümanlarının Hinduizm dinine mensup olan Hintlilerle aynı haklara sahip olması için mücadele ederken, daha sonra bu birlik alt kıta Müslümanlarını bağımsızlık savaşına kadar götürmüştür. Teşekkülü Osmanlı'nın son dönemlerine denk gelen bu birlik etrafında toplanan aydın kesim 1919-1924 yılları arasında Hindistan Hilâfet Hareketiyle bütün alt kıtaya yayılan siyasî ve dini harekete öncülük etmişlerdir. Aslında II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm politikasının izdüşümü olan bu hareket ile kutsal toprakların koruyucusu ve Müslüman âleminin hâmisi olan Osmanlı Devleti'ne ve halifesine maddî-manevî destek sağlanması amaçlanmış ve 1924 yılında hilfetin ilgasına kadar bu hareket devam etmiştir. Bu süreç Urdu edebiyatına da yansımış, Hilâfeti konu alan pek çok şiir yazılmıştır. Tezimizin konusunu oluşturan Zâhîde Hâtûn da böyle bir siyasî ve sosyal ortamda yetişmiş ve bu durum şiirlerine de yansımıştır. Aynı zamanda Sayyid Aḥmad Hân'ın yakın arkadaşı olan babası Muzemmilullah Hân da Aligarh'da başlayan eğitim hareketinin destekleyicisi olmuştur. Zâhîde Hâtûn'un eve gelen âlimlerce verilen eğitimle pek çok alanda bilgi ile donatılması ve hatta bir erkek gibi at binmeyi öğrenmesi babasının eğitim ve sosyal alanda ileri görüşlü ve modernizmden yana olduğunun bir göstergesidir.

Zâhîde Hâtûn modern ilimlerin yanında İslami ilimleri ve şiir yazabilecek kadar Farsçayı da öğrenmiştir. Kadınlara yönelik şiirlerinde kadının ıslahı, aile hayatının önemi ve İslâm dinin emirlerine uymanın gerekliliği üzerinde duran Zâhîde Hâtûn'un henüz 28 gibi erken bir yaşta hayatını kaybettiğini göz önüne alarak şiirlerini incelediğimizde yaşının çok üstünde bir olgunluğa sahip olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Zâhîde Hâtûn Şîrvânî'nin dönemine kadar kadınlar şiir ve nesirde erkekler tarafından ele alınırken Zâhîde Hâtûn'un bir kadın gözüyle kadını anlatıyor olması alt kıta kadını için oldukça önemli bir gelişmedir. "Modern Hanımefendilere Hitap" adlı şiirinde kadınlara öğüt verirken "Mutfağa girip de yemek pişir zaman zaman / Soğan ve sarımsak kokusunu alıp da kaçma." dizesinin günlük hayattaki gerçekçiliği herhalde bir erkek tarafından bu denli etkili anlatılamaz. Tabi Zâhîde Hâtûn da yaşadığı coğrafyanın gerçekliğinden kaçamamış ve şiirlerinde erkek mashlasını kullanmıştır.

Zâhîde Hâtûn'un Türk toplumu açısından önemli olan diğer bir yanı ise Osmanlının içinde bulunduğu sancılı süreçte aynı sancıyı kendisinin de hissedip, özellikle kadınları Osmanlıya maddî-manevî destek olmaları için teşvik etmesidir. Nitekim kendi yakın çevresini de Türklere yardım için iane gönderme konusunda ikna etmeye çalışmış, böyle bir fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini, Avrupa ve Türkiye daha önce birçok savaş yaptıysa da cihad fetvasının sadece Trablusgarp savaşı için verildiğini söyleyerek yardım ve destek konusunda onları harekete geçirmek istemiştir. Balkan ve Trablusgarp Savaşları Türkler için yazdığı şiirler epey bir yekûn tutmaktadır. Enver Paşa'da şiirlerinde övdüğü ve hakkında şiir yazdığı Türk şahsiyetlerindedir.

Yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal konularını şiirlerine büyük bir ustalıkla taşıyan Zâhîde Hâtûn kadınlara yönelik üstlendiği öncü rol ve örnek model ile alt kıtanın edebiyat tarihinde ayrıcalıklı bir yere haiz olacağı gibi, kilometrelerce uzaktaki din kardeşleri olan Türkler için yazdığı coşkulu şiirlerle de kalplerde yaşamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- AFZAL, M. Rafique **A History of the All-India Muslim League 1906–1947**, Oxford University Press, Karachi 2013.
- AĞAOĞLU, Mehmet **İngiltere ve Hindistan**, Cumhuriyet Matbaası., İstanbul 1929.
- AHSAN, Abdullah “Emir Ali, Sayyid”, **DIA**, XI, İstanbul 1995, s.123-124.
- AKBAŞ, İsmail **Türkiye Pakistan İlişkileri**, Zeus Kitabevi, İzmir Mart 2013.
- AKÎL, Muiniddîn **Tahrik-i Âzâdî me Urdu ka Hissah**, Meclis-i Terakki-yi Edeb, Lahor 2008.
- ALI, Hafız Aamir **Hindistan'da Son Türk Sultan II. Bahadır Şah Zafer ve 1857 Bağımsızlık Savaşı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya 2017.
- ALI, Shamshad “The Ottoman Caliphate And British Imperialism In India”, **Proceedings of the Indian History Congress**, sa.54, Aligarh 1993.
- ALİM, Halid **Küllüyat-ı Zâhide Hâtûn Şîrvânî**, Mahnama Fanus Yayınları, Lahor 2013.
- AMÎN, Halid **Tahrik-i İttihâd-i İslam ke Urdu Edeb par Eserat 1857-1916**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karaçi 2016.
- BAYUR, Yusuf Hikmet **Hindistan Tarihi**, I-II-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

- BİRİŞİK, Abdulhamit “Rıza Hân Bralvî”, **DİA**, XXXV, İstanbul 2008, s. 61-64.
- BİRİŞİK, Abdülhamit “Hint Alt Kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitiminin Gelişim Sürecine Tarihsel Bir Yaklaşım”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, XIII, sa.2, Ankara 2013.
- BÜYÜKMUTU, Mehmet **Muhammed Abdülhayy El-Leknevî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- ÇİFTSÜREN SÜREN, Arzu **93 Harbinden Sonra Hindistan-Pakistan Alt kıtasında Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- DÜZGÜN, Şaban Ali **Sayyid Aḥmad Hân ve Entelektüel Modernizmi**, 1. Baskı, Ankara 1997.
- FÂTİMA, Enis **Z H Ş: Urdu ka Adabî Rasâil Me Şayi Hone Valî Avvalîn Aham Şairah ki Ḥayat-ı Şâirî ka Taḥkîk-i aur Tanḳîdî Câizah**, Doktora Tezi, Karaçi 2005.
- FARZANA, Nilam **Urdu Adab ki Aham Ḥavâtin Novel Nigâr**, Brown Book Publications, New Delhi 2014.
- GÜLCEN, Murat **Emperyalizmin Bir Kolu Olarak Oryantalizmin Hindistan'daki İngiliz Yönetimi Tarafından Uygulanışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2014.
- GÜMÜŞ, Sıddık **İngiliz Casusunun İtirafı ve İngilizlerin İslam Düşmanlığı**, Hakikat Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

- HASAN, Fatima **Zâhîde Hâtûn Şîrvânî**, Ancuman-i Taraqqî Urdu, Karaçi 2014.
- HUSSAİN, Fida, **Hindistan Matbu'atında Türk Kurtuluş Savaşı Ve İnkilâbı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.
- İZGİ, Mahmut Cihat **British Colonial Education Policy: The Orientalist-Evangelist Controversy in India (1780-1835)**, Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2014.
- KARDAŞ, Zekai **Ebû'l Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- KESKİN, Mustafa **İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- KILIÇER, Onur **Urduca Şiirde Romantizm ve Emced İslâm Emced**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- KİŞMİR, Aykut **Pakistan Tarihinde Türkler**, Demavend Yayınları, İstanbul 2019.
- MINAULT, Gail "Zay Khay Sheen: Aligarh's Purdah Nashin Poet", **Cracow Indological Studies**, sa.11, Krakov 2009.
- MUGHUL, M.Yakup "Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Hint Münasebetleri", **İÜEF İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VI, Cüz 1-2, 1975.
- Nabîl, Aḥmad Nabîl **Hayât-ı Zâhîde Hâtûn Şîrvânî - Hindistan ki**

- Mayinâzah Şâira**, Ganc-ı Shakar Press, Lahor 2018.
- NU'AYM, Munîr Aḥmad **Âsân Kulliyât-ı İḳbâl**, Alfaisal Nashran, Lahor 2011.
- ÖKE, Mim Kemal **Hilâfet Hareketleri (Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Millî Mücadelesi)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- ÖZCAN, Azmi **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924**, İlaveli 2. Baskı, Ankara 1997.
- ÖZCAN, Azmi "Hindistan", **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 75-81.
- ÖZCAN, Azmi "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s. 294-295.
- ÖZCAN, Azmi "Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti ve ulemanın tavrı", **Divan İlmi Araştırmalar**, sa.17 (2004/2).
- ÖZCAN, Azmi "Dârulûlum", **DİA**, XXX, İstanbul 1993, s. 553-555.
- ÖZCAN, Asuman Belen **Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği: Urdu Nesri**, Hdy Yayınları, Ankara 2012.
- ÖZKAN, Gülseren Halıcı "Bağımsızlık Mücadelesinde Yeni Bir Ruh: Sir Sayyid Aḥmad Ḥân ve Aligarh Hareketi", **Nüsha**, c.III, sa.8, Ankara 2003.
- PAKDEMİRLİ, M. Nur "Hint Alt Kıtasında Dinî Ekoller ve Din Eğitimi", **EKEV Akademi Dergisi**, Sayı 62, (2015).
- QURAŞÎ, M. Naîm "Hindistan Müslümanları Birliği", **DİA**, XVIII.
- QURAŞÎ, M. Naîm "Moplahlar", **DİA**, XXX, İstanbul 2005, s. 279-

- 280).
- SEDİD, Anvar **Urdu Adab ki Tahrikên (Urdu Dilinin Başlangıcından 1925'e kadar)**, Ancuman-i Taraqqi Urdu, Karaçi 1985.
- SEDİD, Anvar **Pakistan me Adabî Rasâil ki Tarih (İbtida ta 1988)**, Academy of Letters Pakistan, Ramna Printer, İslamâbâd 1992.
- ŞİRVÂNÎ, Zâhide Hâtûn **Firdovs-i Tahayyul**, Darul İşaat-ı Pencap, Lahor 1941.
- ŞİRVÂNÎ, Enise Harun Begum **Hayat-e-Ze Khe-Sheen**, İcaz Printing Machine Press, Haydarâbâd 1940.
- SOYDAN, Celal **İqbâl'e Dair**, Hece Yayınları, Ankara 2016.
- SOYLUER, Serdal "Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları", **Şarkiyat Mecmuası**, sa.13, İstanbul 2008.
- TEVFİK, Sufizade Mehmed "Hind Müslümanlarının İki Büyük Cemiyeti" **Sebilürreşad**, 1914.
- TOKER, Halil, **He Soda Jab Se Layla-e-Khilafat Ka**, Sanj Publications, Lahore 2015.
- ÇİFTSÜREN, Arzu Süren **Hindistan'da İngiliz Yönetimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 2006.
- VURAL, Suat **Ekber Şah döneminde Hindistan'da Dini Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

DİZİN

- Abbas Hân Şîrvânî, 37
Âdemci Pirhayî, 17
Ağa Hân, 16, 17, 19
Ağa Kemaleddin Sencer, 39
Ahmadullah Hân Hayrân, 36, 38, 39, 48
Aligarh, iii, iv, 4, 5, 14, 16, 17, 18, 21, 24, 25, 26, 28, 36, 37, 38, 39, 43, 48, 101, 114, 126, 128, 130, 131
Aligarh Institute Gazette, 26
Aligarh Üniversitesi, 25
Bâbü'r Devleti, 9
Bâbürlü'ler, 10
Bahadır Şah Zafer, 15
Balkan Savaşları, v, 19, 27, 29, 33, 35, 45, 68, 101, 113, 127
Begum Abdüssettar, 44
Begum İna'yetullah Hân, 38
Behlül Lodi, 37
Bralvî, 22
Catherine Braganza, 7
Çırag Ali, 4, 15
Daru'l-Ulum, 23
Diyobendî, 22
Doğu Hindistan Şirketi, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14
Ebu'l-Kelâm Âzâd, 4, 5, 15, 19
Ehl-i Hadîs, 22
Ehliye Bânû'Ali Ahmad, 44
Ekber Allahâbâdi, 19
Enver Paşa, 32, 34, 35, 101, 109, 113, 114, 127
Fatma Begum, 44
Ferhunde Begum Tahrani, 39
Feyruz Şah Tuğluk, 37
Gandhi, 21
Gazneliler, 10
Gıyaseddin Halci, 37
Hân Azam Heybet Hân, 37
Hekim Ecmel Hân, 16, 21
Henry Seymour King, 18
Hindistan Millî Kongre Partisi, 22
Hindistan Millî Kongresi, 18
Hint Kızılayı, 68
Hüseyin Şehid Sühreverdi, 16
II. Abdülhamid, 20, 28, 126
II. Charles, 7
II. Şah Âlem, 9
İbn-i Teymiyye, 25
İmtiyaz Ali Tâc, 41
İslam Peygamberi, 62
Kırım Savaşı, 13, 27
Kraliçe I. Elizabeth, 6
Kristof Kolomb, 6
Kurtuluş Savaşı, 21, 27, 130
Londra Müslüman Birliği, 18
Mevlânâ Altâf Hüseyin Hâlî, 4, 5, 15, 40
Mevlânâ Raşid Hayri, 45
Mevlânâ Şevket Ali, 19
Mevlânâ Zafer Ali Hân, 4, 16, 19, 21, 42, 101
Molla Nizameddin, 23
Moplah İsyanı, 22
Muhammed Ali Cevher, 19, 21
Muhammed Ali Cinnah, 16, 19, 29
Muhammed b. Abdülvehhâb, 25
Muhammed Eşref Ali Tanevi, 23
Muhammed İkbâl, 18
Muhammedan Anglo Orriental College, 26
Muhammed Ali Cinnah, 4
Muzaffer Hân, 37
Munşî Fazl, 44
Müsenner Hamuş, 44
Müsenir Abdulkadir, 44

- Navâb Abdullatif, 27
Navâb Muhsinu'l-Mulk, 4, 16, 17
Navâb Müzemmillullah Hân, 36, 37, 38, 39
Navâb Selimullah Hân, 16
Navâb Vaqâru'l-Mulk, 4, 15, 16, 17
Nezir Aḥmad, 4, 15, 40, 42
Osmanlı, iii, v, 6, 13, 14, 19, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 68, 74, 101, 110, 112, 114, 115, 122, 126, 131
Osmanlı Devleti, 21
Raymond West, 18
Razık Hayri, 45
Reşid Aḥmad Gangûhî, 23
Richard Keigwin, 7
Sahibzade Âftab Aḥmad Hân, 17
Scientific Society, 26
Sayyid Aḥmad Hân, 4, 5, 9, 14, 15, 16, 25, 26, 27, 36, 38, 39, 40, 126, 129, 131
Sayyid Gulâm Hüseyin Gâzî, 16
Sayyid Nezir Hüseyin Dihlevî, 24
Sipahi Ayaklanması, 12
Sultan Abdulmecid, 13, 14
Şah Veliyyullah Dihlevî, 14
Şiblî Numani, 4, 19, 85
Şirvan Yasirvan, 37
Trablusgarp Savaşı, v, 19, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 45, 68, 95, 100
Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği, 16, 17, 18, 19, 20, 126
Vasco da Gama, 6
Zâhide Hâtûn Şirvânî, iii, v, vi, 4, 5, 17, 18, 22, 26, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 51, 53, 54, 56, 58, 61, 66, 67, 68, 74, 77, 79, 85, 87, 92, 94, 95, 99, 100, 101, 109, 114, 115, 119, 124, 126, 127, 128, 130, 132